

HANNU SALMI

ÅBO I LÅGOR

Minnen från branden 1827

SLS APPELL

ÅBO ILÅGOR

HANNU SALMI

ÅBO I LÅGOR

Minnen från branden 1827

ÖVERSÄTTNING: TOBIAS PETTERSSON

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors

Appell Förlag, Stockholm

2025

Denna bok är nr 888 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond i inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLS publikationssamling ingår i Unescos nationella världsminnesregister.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2026.

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Originalets titel: *Tunteiden palo. Turku liekeissä 1827*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 2022.

Översättning från finska: Tobias Pettersson

Omslag: Timo Numminen

Omslagsbilder: R. Hausen, Riksarkivet, Wikimedia Commons och Shutterstock

Grafisk form: Antti Pokela

Ombrytning: Christel Westerlund/Ekenäs TypoGraf

Typsnitt: Bodoni Moda, Guyot

Pdf-utgåva 2026

ISBN 978-951-583-670-0 (tryckt utgåva, Finland) sfs.fi

ISBN 978-91-989865-3-2 (tryckt utgåva, Sverige) appellforlag.se

ISBN 978-951-583-723-3 (epub), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-723-3>

ISBN 978-951-583-724-0 (pdf), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-724-0>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 948.0

Innehåll

PROLOG – RESAN BÖRJAR	7
BORGERLIG SKYMNING	15
ELDSTORMEN	33
EN STAD I RUINER	61
JAKTEN PÅ DE SKYLDIGA	85
NYHETER OCH OVISSHET	105
FÖRLUST OCH MEDLIDANDE	123
MINNETS BESTÄNDIGHET	139
EPILOG – EFTER STORMEN	167
TACK	173

Noter 175

Källor och litteratur 213

Personregister 227

Claes Jansz. van der
Willigen (1630–1676),
Trojas brand, detalj.
Finlands Nationalgalleri,
foto: Hannu Pakarinen.

PROLOG – RESAN BÖRJAR

I barndomen drömde jag att min hemstad Åbo stod i brand. Vi flydde så snabbt vi bara kunde. Ovanför oss lyste det nattliga molntäcket blodrött, i fjärran såg flammorna ut att slicka himlavalvet. Eldpelarna spred aska för vinden, och även om det stunden innan känts som om vi lagt faran bakom oss var lågornas hunger långt ifrån stillad. Efter oss slungade stormvinden förkolnade fragment som lågorna slitit loss ur böckerna på Åbo Akademis bibliotek, och fräsande glödbitar som lösgjorts från sekretärer, dörrkarmar och fönsterramar i husen. Då jag vaknade hade bilden av en rödglödgd horisont etsat sig fast för min inre blick. Lågorna var som tagna ur Dantes *Inferno*, eller ur en biblisk målning, där "eld och svavel" regnar ner från himlen.

Min fantasi eggades av skolboken *Vanhaa ja uutta Turkua* (Det gamla och det nya Åbo), en guide till hembygden som delades ut till alla barn i folkskolans första klass. Jag var sju år när jag fick det här verket i näven, i folkskolan i Käsämäki i Åbo hösten 1968. Då hade det gått 141 år sedan Åbo brand. Ingen med personliga minnen av olyckan fanns längre kvar. I den svartvita boken fanns ett uppslag, där brandens begynnelse den 4 september 1827 beskrevs på ett livligt och medryckande sätt. Intill texten fanns en enkel teckning, där brandmän skyndsamt tar sig fram mot lågorna, med brandkvastar i högsta hugg och släpande på en brandspruta. Eldhavet håller redan på att ta sig över Aura å för att koppla sitt brännande grepp om stadens värdefulla byggnader, snart också om självaste domkyrkan. Boken gick inte in på vilka följder den stora olyckan fick, men i mitt barnasinne inpräntades skräcken, eldens vilda, ohejdbara kraft och brandmännens förtvivlan då de insåg att ingenting fanns att göra. Den sista meningen i texten plågade mig

länge: ”I veckotal pyrde elden i ruinerna.” Det är kanske inte så konstigt att elden fortsatta pyra också i ett skolbarns tankevärld.

Inte förrän långt senare gick brandens chockerande omfattning upp för mig. Åbo brand var en brytningspunkt i Finlands historia. Staden blev nästintill totalförstörd. Tre fjärdedelar av byggnaderna gick upp i lågor, och 11 000 människor blev hemlösa. Före branden hade staden 14 000 invånare. Katastrofen berörde oundvikligen var och en. Då jag i början av 2000-talet började forska i Åbo brand upptäckte jag något som finländarna knappast kände till 1827, och som fallit i skymundan också inom historieskrivningen: Åbo brand var en katastrof som även uppmärksammades utanför Europa, till och med långt borta i Australien. Branden blev en världsomspännande medial händelse som väckte medkänsla bland tidningsläsare också bortom världshaven.

Katastrofen satte djupa emotionella spår. Utöver de personliga förlusterna sörjde samtiden det kulturarv som blev lågornas rov. Olyckan hade en lamslående inverkan på dem som själva tvingades uppleva den. Den ryska författaren Nikolaj Vasiljevitj Putjata, generalguvernör Arsenij Zakrevskijs adjutant, anlände till Åbo kort efter olyckan. Synen som mötte honom var fruktansvärd, staden såg ut som en begravningsplats. Senare samma år skrev Putjata i tidningen *Moskovski vestnik*: ”De förtvivalde invånarna vandrade i grupper i förödelsens spår, och såg ut att i förvirring leta efter de bohag där de njutit ett liv i frid och förnöjelse.”¹ Livet hade tagit en brutal vändning. Minnet av allt som varit plågade stadsborna: det fanns fortfarande så nära, men var samtidigt borta för alltid.

Åbo brand blev en vändpunkt för både individen och samhället. Katastrofen inföll vid en tidpunkt då Europa stod på gränsen mellan det gamla och det nya. Franska revolutionen 1789 hade rubbat samhällsordningens grundvalar, och också i Norden kände man av dess efterdyningar. För fransmännen fick revolutionen en avgörande betydelse: kungamakts saga var all. Det fanns många som ansåg att traditionerna, vördnaden för religionen och den samhällliga ordningen följt kungamakten i graven. Förändringen skapade en dyster och melankolisk bild av historiens gång, i synnerhet då revolutionen – för att använda Georg Büchners berömda ord – åt upp sina egna barn. Frihetens, jämlikhetens och broderskapets eufori övergick i en aldrig tidigare skådad terror.²

Franska revolutionens efterverkningar nådde alla hörn av Europa.³ Också kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–1809 var kopplat till den postrevolutionära internationella politiken. Efter kriget blev Finland en del av det ryska

imperiet. Åbo hade varit en av de viktigaste städerna i det svenska riket, men nu omvärderades stadens ställning. Kungliga Akademien i Åbo blev Kejsarliga Åbo Akademi. Helsingfors, som låg närmare S:t Petersburg, utsågs 1812 till huvudstad i storfurstendömet Finland. En regeringskanselj hade grundats 1809, och från och med 1816 var den känd under namnet Kejsarliga senaten för Finland. Senaten, landets viktigaste ämbetsverk, flyttade till Helsingfors hösten 1819, vilket slutgiltigt cementerade överföringen av makten från Åbo till Helsingfors. Åbo kvarstod därmed snarast som ett religiöst och akademiskt centrum. Mot den bakgrunden kan man bara föreställa sig vad Åboborna kände mittibland de rykande ruinerna 1827, då både domkyrkan och Akademien låg nästintill ödelagda. Stadsborna, som Nikolaj Vasiljevitch såg vandra omkring bland ruinerna, var säkerligen förkrossade inför den tragiska vändning historien tagit.

År 1827 kände man ännu inte till den vetenskapsgren som i dag kallas katastrofpsykologi. Efter olyckan fortsatte lågorna pyra i ruinerna, och utan tvivel också i de överlevandes sinnen. Kanske upplevde offren allmän olust och humörsvängningar, eller hemsöktes av underliga drömmar om nätterna. Det var inte förrän på 1880-talet som förståelsen för att olyckor inte bara påverkar kroppen utan också psyket fick en större spridning.⁴

I det här verket vill jag närma mig Åbo brand ur känslösynvinkel, ur de drabbade människornas perspektiv, och utöver själva händelseförloppet beskriva stunderna av skräck, modfällighet, skuld, girighet, sorg och medlidande. Hurdana var ögonblicken innan branden bröt ut, hur såg kaoset i den eldhärjade staden ut och hur kändes det obarmhärtiga uppvaknandet bland ruinerna? Jag har strävat efter att betrakta brandens känslomässiga inverkan också utanför Åbo och granskat hur nyheten om branden spred sig runtom i Europa och över världshaven. Olyckan påverkade även tidningsläsare som kunde identifiera sig med offren och deras öde. Den internationella empatin utmynnade i en vilja att bistå de nödställda, som därigenom fick oumbärlig hjälp inför den annalkande vintern.

Att komma i kontakt med dessa känslor i historiska källor har inneburit en tidsresa på ett personligt plan. Det har varit en lång vandring, som inte hade gått att genomföra utan det arbete tidigare generationer utfört. Svante Dahlström utredde orsakerna till branden i texten ”Huru uppstod Åbo brand?”, publicerad 1910.⁵ Hans huvudsakliga verk var den omfattande doktorsavhandlingen *Åbo brand 1827*, utgiven 1929.⁶ Dahlströms studie är banbrytande och detaljerad, men den sätter fokus på byggnadshistorien

Gustaf Wilhelm Finnberg: *Familjegrupp*, i bakgrunden Åbo domkyrka före branden, 1827. Finlands Nationalgalleri, foto: Hannu Aaltonen.

och fäster tämligen liten vikt vid hur invånarna upplevde sin stads undergång. För helhetsperspektivet på branden har Dahlströms verk varit – och är alltjämt – av fundamental betydelse. Oscar Nikula, som skrivit om Åbo stads historia, och i synnerhet Toivo T. Rinne, som presenterat sina forskningsresultat i både artiklar och föredrag, byggde vidare på Dahlströms forskning.⁷ Den här boken skulle jag inte ha kunnat skriva utan deras forskningsinsatser. En lika stor betydelse tillskriver jag de nya perspektiv på Åbo före branden som till exempel Topi Artukka, Heli Rantala, Jukka Sarjala och Panu Savolainen presenterat i sin forskning. De beskriver hur Åbobornas stad såg ut, hur de levde sina liv och vilka idéer som formade deras tankevärld.⁸ Savolainens forskning har varit utgångspunkt för en 3D-modellering, som på ett utomordentligt sätt åskådliggör hur annorlunda den förstörda staden var i jämförelse med den som senare byggdes upp.⁹ Åbo stadsmuseum har publicerat en video utifrån 3D-modellen, som beskriver brandens väg från Aningaisbacken mot Aura å.¹⁰

Under min resa till det förflutnas upplevelsevärld har jag använt brev, dagböcker, memoarer, kartor, bilder, skillingtryck och dikter som källmaterial. Jag har också utnyttjat fiktiva berättelser i sådana fall där de enligt min tolkning förmedlar kunskap om det förflutna. Jag har följt brandoffrens olika livsskeden med hjälp av kyrkböcker och mantalslängder, och försökt förstå hur de placerade sig i den stad som drabbades av förödelsen, var de rörde sig under själva branden, och därefter. Jag stöder mig också på dagstidningar och tidskrifter, som rapporterade om brandens framfart och dess följder. Utöver de inhemska tidningarna förmedlade också internationella tidningar och andra publikationer uppgifter om branden, både i Europa och på andra kontinenter.

Åbo i lågor följer några nyckelpersoner, som förekommer i varierande grad i bokens kapitel. Christina Elisabet Hellman och hennes piga Maria Isaksdotter Vass bodde precis på den plats där branden bröt ut. Eldens framryckning iakttoogs av Adolf Moberg, elev i katedralskolan, och av läkaren Immanuel Ilmoni. Till nyckelpersonerna i berättelsen hör också astronomen Friedrich Wilhelm August Argelander, makarna Emilia och Johan Jacob Julin, brukspatronen Nils Henrik Pinello, som senare blev en betydande kulturpersonlighet i Åbo, naturforskaren Carl Reinhold Sahlberg, den blivande författaren Fredrika Tengström och journalisten, historikern och författaren Zacharias Topelius. Läsaren får också bekanta sig med många andra personer, som leder berättelsen in i brandens mitt och vidare till dess smärtsamma efterräkning.

Hela persongalleriet förekommer inte i varje kapitel, eftersom källmaterialet dikterar vad som går att få reda på om deras agerande och deras känslor under brandens olika skeden. De bidrar med sina personliga perspektiv på branden allteftersom berättelsen framskrider.

Åbo i lågor består av sju kapitel. Det första skildrar dagen då branden bröt ut, den 4 september, och i synnerhet den ödesdigra kvällen då allting började. Det andra kapitlet kastar sig in i eldstormen som förvandlar staden till aska. Släckningsansatserna visar sig ineffektiva: inget kan tygla brandens kraft. I det tredje kapitlet beskrivs en stad i ruiner, och sorgen och bedrövelsen i den oerhörda förödelsens mitt. Jag har strävat efter att skriva de första kapitlen på ett sätt som förflyttar läsaren till Åbo 1827, och noga uppmärksammat de uppgifter som framgår av källmaterialet.

Det går inte att skriva om Åbo brand utan att diskutera orsakerna till olyckan. I det fjärde kapitlet behandlas skuldfrågan, framför allt utifrån rättshandlingarna. Hur fick olyckan sin början och vem bar skulden? De följande kapitlen tar upp ovissheten och informationsgången, upplevelserna av förlust och medkänsla i nödens stund. Det sjunde och sista kapitlet diskuterar minnet av branden, som fortfarande lever kvar.

Under skrivprocessen har jag blivit fäst vid bokens huvudpersoner, mina följeslagare på denna resa. I epilogen har jag velat berätta om deras öden efter branden. Bland vittnena till olyckan fanns den 14-åriga Adolf Moberg, som gick bort så sent som 68 år efter branden. Han fick se en väldigt annorlunda värld ta form, jämfört med den han upplevt som elev i katedralskolan. År 1827 kunde han inte ana att han i en avlägsen framtid skulle bli ciceron på denna resa till det förflutnas landskap. Jag tror att Adolf Moberg skulle ha önskat deltagarna välkomna. Nu kan resan börja.

Carl Ludvig Engel:
Utsikt från Stortorget
mot Stora Kyrkogatan
och domkyrkan, 1814.
Nationalbiblioteket.

1.

BORGERLIG SKYMNING

Månen var nästan full när den steg upp över Åbo, ståtlig men blek. En mild vind från nordväst rasslade i trädens blad när kvällen började skymma. Höstkylan gjorde sig redan påmind. På dagen hade temperaturen klättrat över tio grader, men kvällen skulle bli kulen. Då domkyrkans klocka slog nio på tisdagskvällen den 4 september 1827 släckte många Åbobor sina talgljus och gjorde sig redo att gå till vila – förutom de som kände oro i själen på grund av fullmånen.¹

Månskenet var däremot inget hinder för astronomen F. W. A. Argelander, som fattade posten på sin vanliga plats i observatoriet på Vårdberget. Observatoriet, som byggts åtta år tidigare, tillhörde Kejsarliga Åbo Akademi och hade blivit ett viktigt landmärke i staden. Från tornet kunde man – förutom universum – iakttä den omkringliggande staden som bredde ut sig på bägge sidor om Aura å.

Argelander hade flyttat in i observatoriets lokaler året innan tillsammans med sin familj, för att om kvällarna kunna kartlägga stjärnhimlen.² Argelander, född i Ostpreussen 1799, hade kommit till Åbo som observator 1823, då han var ung doktor. Han mätte systematiskt stjärnornas positioner och jämförde resultaten med tidigare forskares iakttagelser. I flera års tid utförde han astronomiska mätningar som visade i vilken riktning solsystemet rörde sig i rymden i relation till andra stjärnor.³ På tisdagskvällen den 4 september satt Argelander högt uppe på sin observationsplats och såg hur mörkret sänkte sig över staden.

Åbo i början av 1820-talet. Stentryck av Carl Müller utifrån Erik Wilhelm Le Moines bild, 1820–1823. Museiverket.

Veckans andra arbetsdag var avslutad, men det var mindre liv och rörelse i staden än det brukade vara en vanlig höstkväll. Studenterna vid Akademin hade fortfarande sommarpaus, de flesta på annan ort. Söndagen den 2 september hade tillbringats som helgdagar brukade. Det var den tolfte söndagen efter Heliga Trefaldighetsdagen. I Åbo domkyrka hade två gudstjänster hållits på finska och två på svenska. Den finskspråkiga kvällsgudstjänsten hade förrättats av kaplan Matthias Jernvall, ett namn som återkommer senare i denna bok.⁴

Under helgen hade stadens societet erbjudits underhållning: skådespelaren och teaterchefen Johann Arnold Schultz, som hade livländsk bakgrund, satte upp Heinrich von Kleists riddardrama *Das Käthchen von Heilbronn oder Die Feuerprobe*. Pjäsen spelades i sin fulla längd, fem akter.⁵ Titeln anspelade

på ett eldprov, att bevisa sin oskuld i rätten. Kunde man gå på glödande kol, hålla ett glödande järn i händerna eller iklä sig en skjorta doppad i hett vax – då var man oskyldig i Guds ögon.⁶

I Kleists pjäs hade eldprovet, *Feuerprobe*, en symbolisk betydelse. Men bara några dagar efter föreställningen fick publiken själv gå igenom ett eldprov av ett helt annat slag.

I BÖRJAN AV 1800-talet var Åbo känt som en idyllisk ort, vars medeltida kyrka höjde sig bland böljande kullar och syntes vida omkring. Den blomstrande handelsplatsen vid Aura å var välkänd i hela Östersjöområdet, och fungerade samtidigt som ett centrum för det akademiska livet. Den ryska officeren och författaren Nikolaj Vasiljevitj Putjata, som besökte Åbo bara några år före branden, beskrev för sina läsare i Moskva hur staden såg ut 1823:

Den gotiska kyrkobyggnaden med sina höga klocktorn och spetsiga tak, och det moderna Observatoriet byggt på berget är centrala element i landskapet. Själva staden ligger låglänt mellan bergen vid stranden av Aura å. Gatorna är tämligen smala, husen huvudsakligen byggda i trä och rödmålade enligt den lokala sedvänjan. De står tätt intill de fåtaliga stenhusen. Trängseln, folkmängden och handeln gör Åbo till en både livlig och munter ort.⁷

För Putjata var Åbo ”livligt och muntert”, men hade samtidigt drag av småstad. Stenhusen var få till antalet. Största delen av bebyggelsen bestod av trähus tätt intill varandra. Putjata fäste sig särskilt vid stadens rödmålade färgton. Den gotiska domkyrkan bar vittnesbörd om forntiden, om det dyrbara historiska arvet, medan observatoriet på Vårdberget representerade modern arkitektur.

Putjata beskrev också stadens nutidshistoria. Åbo hade varit Finlands viktigaste stad, men efter 1809 hade situationen småningom förändrats. Sedan 1812 var Helsingfors det administrativa centret i Finland. Samtidigt knöt historiska strängar fortfarande Åbo till Sverige. Handeln vid Aura ås strand, ”med Sverige och andra utländer”, var livlig. Det var i synnerhet den ståtliga domkyrkan som bar arvet från den svenska tiden vidare: ”Minnesmärkena är synnerligen poetiska och leder fantasin till ridderlighetens, vidskepselens och enkelhetens sekel, som gett dem sin prägel.”⁸

Intill kyrkan låg universitetet, ”upplysningens källa och Finlands musers säte det ”enda av sitt slag i Finland”.⁹ Akademin i Åbo, grundad 1640 av drottning Kristina, hade småningom vuxit och var nu inte bara centrum för det andliga livet i Finland, utan också en vetenskapens högborg med internationellt renommé.¹⁰ Det nya Akademihuset hade färdigställts tack vare Alexander I:s generositet, konstaterade Putjata, och invigts 1817.¹¹ Då det stod färdigt var Akademihuset den största universitetsbyggnaden i Norden.

Putjata fäste också särskild uppmärksamhet vid det moderna observatoriet, som vid sidan av Akademihuset symboliserade vetenskapliga framgångar i stadsbilden. Tornet hade ritats av Carl Ludvig Engel och var verkligen ett dominerande landmärke, precis som avsikten varit. Främjandet av astronomin på 1810-talet vittnar om den framtidstro som fanns vid Akademin. Genom det praktfulla observatoriet ville universitetet etablera sig i stadsbilden på ett kraftfullt och synligt sätt. Ljusföreningarna från staden var så obetydliga att de inte utgjorde något hinder för astronomiska observationer mitt i stadskärnan.

Carl Ludvig Engel hade hört om planerna på ett observatorium då han besökte Åbo 1814, genom Gustaf Gabriel Hällström, professor i fysik vid

Vårdbergets observatorium
avbildat av Johan Jacob
Reinberg, 1853. Museiverket.

universitetet. Att Engel skulle få uppdraget var ändå ingen självklarhet. Också arkitekterna Charles Bassi och Carlo Rossi var intresserade. Till slut var det ändå Engels förslag som förverkligades. En andel i detta hade otvivelaktigt den vägledning Engel fått av Hällström. Engels mål var inget mindre än att rita ”den vackraste byggnaden av sitt slag i Europa”, som han skrev till sin vän Carl Herrlich i december 1816:

Observatoriet placeras högt uppe på en granitklippa och är mycket enkelt till sin konstruktion. Eftersom byggnaden inte är stor, var mitt huvudsakliga mål att rita den så generöst det bara var möjligt och hålla mig denna karaktär trogen – För att nå största möjliga hållfasthet och elegans tänker jag inte spara någonstans. Stenfoten, pelarnas socklar och samtliga trappor ska byggas i granit, fönsterramarna, taken och gesimserna i sandsten.¹²

Tornet skulle förkroppsliga vetenskapens klarhet, stabilitet och tyngd.

Byggnaden stod färdig 1819, två år efter det nya Akademihuset. Dessa vetenskapens tempel var viktiga för stadens profil. Observatoriets roll accentuerades ytterligare av att det vid den här tiden växte betydligt färre träd vid Aura än i dag. Vetenskapens säte tronade ovanför det vardagliga livet.

ÅBO VAR ändå inte bara den stjärnskådande vetenskapens boning. Staden fylldes också av nöjesliv. Internationella teater- och musikensembler gjorde regelbundna strandhugg i staden då de turnerade i Östersjöområdet. Åbo låg lämpligt mellan Stockholm och S:t Petersburg. Kulturutbudet i dessa två maktcentra återspeglades vida omkring, och Åbo fick sin beskärda del av detta.

Ryska officerare förde med sig internationella fläktar till Åbo redan under finska kriget, och i synnerhet därefter. Danser och middagar ordnades varje vecka, vilket också gagnade Rysslands politiska mål. Genom nöjen och underhållning stärkte den ryska armén sina band till lokalbefolkningen, särskilt inom samhällets övre skikt.¹³ Åboborna fick uppleva en prakt vars like man tidigare bara sett i Stockholm eller kanske läst om i böcker.

I folkräkningen 1820 hade Åbo knappa 13 000 invånare. Av dem hörde ungefär 160 till adeln, drygt 300 till den bildade klassen, medan övriga ståndspersoner räknades till ungefär 600. Antalet borgare var över 3 000, vilket vittnar

om handelns stora betydelse i staden. Majoriteten av befolkningen, knappa 8 500 personer, utgjordes ändå av andra invånare, som pigor och drängar.¹⁴ Dessutom uppehöll sig ryska militärer i staden. Deras antal uppgick sannolikt till ett par tusen, men inga exakta uppgifter finns bevarade.¹⁵ Även om adeln och bildningseliten var fåtaliga, liksom antalet övriga ståndspersoner, var de ändå tillräckligt många för att sätta fart på nöjeslivet.

För de ryska officerarna, vana vid nöjeslivet i Moskva och S:t Petersburg, framstod Åbo ändå som en anspråkslös societetsscen, som verkligen inte gick i bräsch för sofistikerat umgänge. Våren 1808 konstaterade den ryska soldaten och poeten Denis Davydov:

För att finna nöjen i societetslivet kom jag till att jag bör återvända till Moskva, där det finns underhållning i rysk stil: bullrig, överdådig och därtill poetiskt förgylld av min sköna, hellre än att stanna i Åbo omgiven av lantlollar som hoppar omkring i otakt.¹⁶

Davydovs omdöme låter hårt, men under de följande decennierna fick nöjeslivet i Åbo ett uppsving – kanhända uttryckligen inspirerat av de ryska officerarnas närvaro. År 1812 invigdes Societetshuset, ritat av Charles Bassi. Huset blev ett nav där societeten kunde umgås, äta middag och kasta sig ut i dansens virvlar.¹⁷ Också teatern fick sitt eget högkvarter. En byggnad som det ryska kavalleriet använt som förråd hade 1814 omvandlats till ett Thalias tempel.¹⁸ Regissören och skådespelaren Carl Gustaf Bonuvier, med meriter från teaterscenerna i Stockholm, tog sig an organiseringen av verksamheten. Några år senare satte han i gång planeringen av ett helt nytt teaterhus, uttryckligen avsett för skådespel.¹⁹ Den nya teatern slog upp sina dörrar 1817 i Södra kvarteret, invid Nytorget. Det var här publiken såg Kleists riddardrama *Das Käthchen* den 1 september 1827. Från invigningen fram till 1827 hann den rymliga salen med sin ståtliga scen tjäna många lokala och gästande teatersällskap, med både lättare underhållning och mer allvarssamma dramer på repertoaren.

Studenterna vid Akademin bidrog också till att liva upp staden. Då Elias Lönnrot, Johan Ludvig Runeberg och Johan Vilhelm Snellman skrev in sig vid universitetet hösten 1822 hade de sällskap av över hundra andra kunskapsförstärkta ungdomar.²⁰ Åren 1823–1825 tog Akademin i medeltal emot 150 nya studenter per år.²¹ Studentlivet syntes och hördes allt starkare i stadsbilden.

Det politiska maktskiftet efter finska kriget hade gynnat akademien i Åbo. Den nya regenten Alexander I beslöt att utöka universitetets resurser, förmodligen för att behålla den allmänna opinionens stöd. Det var den största utvidgningen av universitetet under hela 1800-talet, med nya donationsfinansierade tjänster som inrättades i snabb takt.²² Samtidigt stärktes storfurstendömet Finlands huvudstad med flera nya administrativa organ.²³

Men satsningen visade sig skenbar: redan 1812 utsågs Helsingfors till ny huvudstad. Fem år senare meddelade kejsaren att de centrala ämbetsverken skulle flytta till Helsingfors efter en övergångsperiod på två år.

Under 1810-talet spirade samtidigt en vurm för förromantikens ideal. Litteratur och tidningar strömmade in i Åbo i allt större mängder. De nya politiska och konstnärliga inriktningarna sporrade den unga generationen. Åbo var en sjudande stad, och bland studenterna förekom också oroligheter och upprorsmentalitet mot överheten. År 1819, då kejsarens order om att flytta ämbetsverken verkställdes, uppstod spänningar i synnerhet mellan studenterna och de ryska soldaterna.²⁴ Åbo låg långt från S:t Petersburg och framstod ur maktthavnarnas synvinkel som en grogrund för politiska idéer som underminerade kejsarens envælde.²⁵ Åbo låg helt enkelt för nära Sverige, det forna moderlandet. Influenser från Sverige spred sig snabbt till Åbo tack vare de livliga förbindelserna över Bottniska viken.

Men historien skulle ta en överraskande vändning.

TISDAGEN DEN 4 september 1827 hade varit en lugn dag. Studenterna var utflugna över sommaren, och väntades inte vara tillbaka förrän om en eller två veckor.²⁶ Många andra stadsbor var också utsocknes: i Tammerfors hölls marknad, dit stora skaror Åbobor åkt för att göra affärer. Det var stillsammare än vanligt på gatorna. De som blivit kvar i staden uträttade sina vardagliga ärenden. Så var det också i köpmannen Carl Gustaf Hellmans gård i Norra kvarteret på Aningaisbacken. Hellman själv hade rest till Stockholm, och skulle inte återvända förrän den 11 september. Hans hustru Christina Elisabet var hemma, liksom en stor del av tjänstefolket.

Carl Gustaf Hellman var född i Åbo 1785, och nu, fyra decennier senare, inne i sitt mest aktiva livsskede. Hans hustru Christina Elisabet var också från Åbo, född 1786.²⁷ Paret hade levt tillsammans i över tio år, och liksom så många andra barnfamiljer upplevt tragedier. På sex år hade de förlorat fyra barn: Gabriel hade dött i maj 1814 vid ett och ett halvt års ålder, Sven

Ludvig åtta månader gammal i januari 1818, den fem och ett halvt år gamla Sven Gustafi augusti samma år och Otto Ernst, ett och ett halvt år gammal, i juni 1820. Dödsorsakerna som nämns i kyrkböckerna är bland annat frossa, det vill säga malaria, och difteri.²⁸ Ändå var det liv och rörelse i det Hellmanska hemmet. År 1827 fanns fyra barn i familjen: tolvåriga Alexander, sexåriga Amanda Antonetta, snart treåriga Sven Gustaf och den bara fyra månader gamla Frans Ludvig.²⁹ Carl Gustaf Hellman själv var känd som specerihandlare och affärsman. Han var ofta bortrest, liksom även nu i början av september 1827.

Hellman ägde tre tomter på Aningaisbacken, nummer 125, 126 och 127. Tomterna låg på backkrönet, invid en liten bergsknalle. Det var en gammal bygd: Aningais var en medeltida by, som småningom smälte samman med Åbo stad.³⁰ I norr låg Aningaistull och stadsgränsen, i söder Stora och Lilla Aningaisgatan.³¹ De kallades också Stora och Lilla Brahegatan, men stadsborna föredrog det äldre namnet Aningaisgatan.³² Gatorna löpte ner mot Aura å och förenades i en bro över ån vid nuvarande Lilltorget.

Norra kvarteret var tätt bebyggt. Rödmålade trähus med näver- och torvtak stod vägg i vägg. Husen kantade gatan, och på innergården sprang hönor omkring och pickade korn. Livet påminde också i övrigt om landsbygden: åkrar bredde ut sig i norr, alldeles intill Aningaisbacken. Även i staden behövdes hö åt boskapen, för det var vanligt att man höll sig med kor och andra djur. Hellmans tre tomter bildade en helhet med flera byggnader. Bostadshuset låg sannolikt vid Stora Aningaisgatan, ekonomibyggnaderna längs en liten bakgata. Utöver bostadshuset fanns ett stall, en ladugård eller ett fähus, ett magasin och en bagarstuga.³³ Gårdens fastigheter var inte Hellmans enda egendom. I Norra kvarteret förfogade han också över tomten 95½ i riktning mot Aningaistull, och över tomten 129. Huset som stod där var obebott enligt mantalslängden. Dessutom ägde Hellman en åker i Ruohonpää by, på gångavstånd norr om Aningaistull. Den förmögna Hellman ägde därtill ett hemman längre bort, i Koskenurmi by i Patis.³⁴

Gatubilden i Norra kvarteret var knappast upplyftande. Med undantag för Hellmans fastigheter var byggnaderna även invändigt bland de mest nedgångna i staden. Adolf Moberg, som flyttade till Åbo i tioårsåldern 1823 för att gå i katedralskolan, gav en målande skildring av hur det såg ut i kvarteren. Sin första bostad fick han i guldsmeden Christian Anton Wagners hus som låg precis mittemot Hellmanska gården, på tomt 93½ på andra sidan Stora Aningaisgatan.³⁵ Rummen i Wagners hus var enligt Moberg de sämsta han

Aningaisbacken på en karta över Åbo utarbetad av Johan Tillberg 1818. Hellman bodde på tomterna 125, 126 och 127, men ägde också tomterna 95½ och 129. Riksarkivet.

sett i hela sitt liv. Golvets lutning var så kraftig, att den som steg in genom dörren ”var i fara att med ens rusa med huvudet i den motstående väggen”. Kåken var enligt Moberg fallfärdig och brunnen på gården full av maskar. Moberg bodde inte hos guldsmeden mer än några veckor. Men under denna tid hann han stifta bekanskap med folket i Hellmanska gården, dit han gick för att hämta bröd och öl.³⁶

Moberg flyttade därpå in i borgaren Sparfvéns hus i närheten av Aningais-tull, till något bättre förhållanden. Det var en separat byggnad med tre rum, kammare, sal och kök. Visserligen var också det här huset enligt Moberg ett gammalt ruckel, som det kändes orimligt att betala en hög hyra för.³⁷

Då Moberg inledde sin studiegång vid katedralskolan gick han tidigt varje morgon från tullen till Aningaisbackens krön, och vidare förbi Hellmanska gården mot ån.

Husen på Aningaisbacken var huvudsakligen i dåligt skick, men Hellmanska gården stack ut som en välbärgad och livlig gårdsmiljö. Husets herre idkade livsmedelshandel såväl på hemmaplan som mellan Åbo och Stockholm. Han drev också en krog på Aningaisbacken som frekventerades av invånarna i närområdet. Sammanlagt inhyste Hellmans tomter 33 personer 1827. Förutom föräldrarna och barnen var också två systerdöttrar till Hellman bosatta i gården den 4 september. Den ena hjälpte till på krogen, medan den andra skötte barnen. Till husfolket hörde också en bodbetjänt, fyra drängar och sex pigor. I anslutning till fastigheten fanns därtill en nålmakarverkstad, där två gesäller och två lärlingar jobbade. Nålmakaren Ekman själv var avliden, men hans änka Ingeborg upprätthöll verkstaden.³⁸ Även om Hellman själv var bortrest den 4 september fanns det med andra ord många i huset som tvingades bevittna det dramatiska händelseförlopp som följde.

PÅ TISDAGEN gick solen upp klockan 5.09.³⁹ Natten hade varit kall och mulen, men på morgonen tittade solen fram bakom domkyrkan och kastade sina första strålar på Aningaisbacken.⁴⁰ Christina Elisabet Hellman gav sig av till familjens bondgård i Patis över dagen.⁴¹ Det tog henne en och en halv timme att ta sig ut till gården med hästskjuts, men hon hade för avsikt att hinna tillbaka före mörkrets inbrott. Hellmans systerdöttrar stannade kvar i Åbo för att ta hand om krogen och de minderåriga barnen. I synnerhet den lilla Sven Gustaf måste ständigt hållas under uppsikt. Husets pigor, Maria Isaksdotter Vass och Katharina Wikström, begav sig till Ruohonpää för att arbeta på åkrarna, och fick sällskap av åtminstone drängen Johan Hallen och brandvakten Karl Lindfors, som också bodde på krönet av Aningaisbacken. Vädret var klart och dagen förflöt i idogt arbete, såväl i Hellmanska gården som i den omgivande staden. De som lämnade staden såg för sista gången domkyrkans barockkupa bakom sig. Då de återvände hem hade skymningen redan sänkt sig, och Åbo var på väg att höljas i dunkel.

Klockan 19.09 gick solen ner bakom horisonten.⁴² Då inleddes ett 45 minuter långt tidsintervall som kallas borgerlig skymning. Medan solen står mellan noll och sex grader under horisonten räcker dagsljuset ännu till för att utföra vardagliga sysslor utomhus utan artificiell belysning. Det var en viktig tid

både på landsbygden och i staden. Hantverkarna och borgarna kunde fortsätta sitt arbete utomhus, trots att solen redan gått ner. I Finland var den borgerliga skymningen särskilt betydelsefull då årets mörkaste tid nalkades. Det gällde att utnyttja all disponibel tid till arbete. Christina stannade i Patis så länge som möjligt och begav sig hemåt strax före solnedgången. Hon var tillbaka i Åbo efter klockan åtta på kvällen.⁴³ Domkyrkans klocka hade hunnit slå åtta slag.

Pigan Maria Vass drev Hellmans två kor från åkern tillbaka till fähuset på Aningaisbacken först efter solnedgången, tillsammans med det övriga tjänstefolket som arbetat på åkern. Stigarna och vägarna gick ännu att urskilja i den mörknande kvällen, även om de bekanta konturerna blev otydligare minut för minut. Klockan 19.54, då den borgerliga skymningen var till ända, hade Hellmans tjänstefolk precis hunnit återvända. Snart var också fru Christina hemma. I skumrasket utförde drängarna och pigorna ännu sina sista arbetsuppgifter för dagen. Månen gav dem lite mer ljus: den hade gått upp före solnedgången.⁴⁴ Maria Vass mjölkade korna och ledde in dem i fähuset. Därefter gick hon till bagarstugan för att knåda en deg.

De boende i Hellmanska gården tittade inte på klockan, men de visste av erfarenhet att huset snart skulle vara insvept i mörker. Domkyrkans klämtande gav dem en uppfattning om vilken timme det var.

Klockan hade ännu inte slagit nio när fru Christina, som hunnit vara hemma i ungefär en halv timme, plötsligt kände en stark rökluft.⁴⁵ Doften av brinnande ved var vardag i Åbo, en väsentlig del av uppvärmningen och matlagningen. Men lukten Christina nu kände var starkare. Hon greps av oro: alla kände till risken för eldsvåda och faran den innebar. Åbo hade stått i brand flera gånger under sin historia. Aningaisbacken hade senast brunnit ner 1773, i en eldsvåda som brutit ut på kopparsmedens tomt ett stycke längre ner mot ån. Den sydliga vinden hade drivit lågorna norrut.⁴⁶ Kanhända var Christina medveten om det lager av aska som lågt dolt under huset, som en påminnelse om dess mörka förflutna.

Christina störtade ut på gården. Hon kände säkerligen chocken vibrera i kroppen, då hon såg tjock rök bolma från fähusvinden upp mot stjärnhimlen. Hon skrek till och började ropa så högt hon kunde. Drängen Johan Hallen var den första att springa fram till fähuset. Då han slet upp dörren flammade lågorna redan innanför: den röde hanen var lös. Fähusets bakre vägg var antänd. Det första Hallen gjorde var att släppa korna fria och lotsa dem ut på gården. Därefter klättrade han längs stegen upp till vinden, rakt

Trähus på Aningaisbacken. Huset till vänster hörde till tomten Norra kvarteret 109, medan Norra kvarteret 120½ syns längst till höger. De här husen skonades från branden, och stod fortfarande kvar då J.J. Reinberg fotograferade dem 1882. Åbo stadsmuseum.

mot elden. Då han öppnade luckan slog lågorna så kraftigt emot honom att han brände sig i ansiktet och föll ner från stegen. Han skulle därefter hela livet bära ett ärr i ansiktet från Åbo brands första lågor.

Det övriga tjänstefolket skyndade sig att hjälpa Hallen och drog honom undan elden. Under de följande minuterna avlöste händelserna varandra så snabbt att förloppet efteråt var svårt att återge. De boende i Hellmanska gården gjorde allt de kunde för att kväsa elden. En budbärare skickades i sporrsträck nedför Aningaisbacken för att slå larm, och grannarna slöt upp för att hjälpa till med släckningsarbetet. Branden hade brutit ut på vinden, i det kruttorra höet som packats där. Hellmanska gården var inte den enda där eldens giriga lågor fann rov. Alla hade redan sett till att lagra hö för vintern. Sommaren hade dessutom varit varm och torr, och det hade inte regnat i Åbo på flera dagar. Näver- och torvtaken på husen på Aningaisbacken var lättantändliga. Det fanns ingenting som bromsade elden, när den väl kom-

mit i gång. Snart rasade den röde hanen utom kontroll, vild och fri. Elden slukade halmen som strävsamt samlats in på åkrarna i Ruohonpää. Knastret blev starkare då lågorna fick fatt i takkonstruktionerna. Eldens susande läte övergick i ett kaotiskt oväsen då dånet och braken från brinnande stockar och bjälkar blandades med nödropen från dem som försökte släcka elden. Lågorna som sträckte sig mot himlen och det brandröda molnet över hus-taken sände ut ett fruktansvärt budskap.

DET VAR få som den kvällen hade inväntat nattens intåg lika ivrigt som astronomen Argelander. Då kvällen började skymma var han redo att fortsätta sina observationer av stjärnhimlen. Kväll efter kväll beräknade Argelander ihärdigt stjärnornas positioner, men den föregående natten hade varit molnig, och därför gått till spillo. Hans arbete var halvfärdigt.

Argelander publicerade senare observationerna han gjort under många års tid i ett verk med titeln *DLX stellarum fixarum positiones mediae ineunte anno 1830*. Verket blev sedan känt under ett mer kärnfullt namn, *Catalogus Aboensis*. Argelanders noggranna beräkningar av positionerna för 560 stjärnor möjliggjorde jämförelser med kartläggningar som tidigare astronomer gjort. Då förståelsen för himlakropparnas rörelser i förhållande till varandra i galaxen ökade, blev det möjligt att avgöra i vilken riktning solsystemet rörde sig.⁴⁷

Universum har alltid varit i rörelse. Jordklotet rör sig runt solen i en hastighet av 30 kilometer i sekunden, medan solsystemet färdas i svindlande 250 kilometer i sekunden på sin galaktiska omloppsbanan. Det vet vi tack vare Argelander och andra pionjärer. I förhållande till de närmaste stjärnorna rör sig solsystemet mot Herkuleshopen i en hastighet på ungefär 20 kilometer i sekunden.⁴⁸ Denna rörelseriktning upptäcktes tack vare Argelanders forskning. Men det fanns också plats för annat än kosmiska gåtor i astronomen Argelanders liv. Precis ett år tidigare hade hans hustru Marie Sophie Charlotte fött parets första barn, Maria Wilhelmina Amalia, som den 4 september ännu var lyckligt ovetande om världens gång och säkerligen också om sin egen ettårsdag.

På tisdagskvällen var Argelander troligen angelägen om att fortsätta sitt studium då vädret såg så lovande ut. När solen gick ned hade hans lilla dotter redan somnat, och Argelander riktade med uppmärksam blick sin stjärnkikare mot rymden. Månen hade stigit klockan 18.11. Då solen gick ner låg

denna jordens trofasta satellit ännu lågt och störde inte Argelander i hans forskning.⁴⁹ I månsken är det svårare att urskilja de svagt lysande stjärnorna, men en mindre kikare räcker för att råda bot på problemet. Det vållade därför inte Argelander några svårigheter att observera de relativt klart lysande stjärnorna.⁵⁰

Utomhus, i den borgerliga skymningen, höll stadsborna på med sina sista sysslor innan mörkret föll. Argelander var emellertid intresserad av följande fas i spelet mellan ljus och mörker. Då solens mittpunkt sjunker sex grader under horisonten inträder den så kallade nautiska skymningen. För sjöfarande innebär den att horisonten ännu är synlig, att gränsen mellan himmel och jord ännu inte suddats ut. På himlavalvet tänds allt fler stjärnor som kan utnyttjas för positionsbestämning. Den 4 september varade den nautiska skymningen nästan en timme. Den började klockan 19.54 och pågick till klockan 20.52. På den nautiska skymningen följer alltid den astronomiska skymningen, då solens mittpunkt befinner sig mellan 12 och 18 grader under horisonten.⁵¹ Då går också de svagt lysande stjärnorna att urskilja, och mörkret döljer horisontlinjen.

Astronomen Friedrich Wilhelm August Argelander (1799–1875), avbildad av Carl Peter Mazér 1837. Museiverket.

För Argelander innebar den nautiska skymningen arbetsglädje. Då domkyrkans klockor slog åtta slag och Christina Elisabet Hellman återvände hem, var Argelander redan på sin post, i flitigt arbete. Hans observationsdagbok visar att han hann göra en hel del iakttagelser denna kväll innan han blev avbruten i sitt arbete. I dagboksanteckningarna daterade den 4 september finns noteringar om 27 stjärnor. Den sista observationen handlar om trippelstjärnan β Aquilae i stjärnbilden Örnen.⁵² Ljusstrålarna som nådde Argelander på 44,7 ljusårs avstånd var den sista iakttagelsen han antecknade denna olycksaliga kväll.

Mitt i forskningsarbetet vände Argelander blicken från Vårdberget mot Aningaisbacken. Någoting exceptionellt var i görningen. Först kunde Argelander bara urskilja en liten, begränsad eldhärd. Men lågorna verkade sprida sig fullständigt hejdlöst, över ett allt större område. Inom kort var hela backen ett hav av eld. Synen måste ha varit lamslående.

I sin observationsdagbok skrev Argelander senare på tyska: *Hier wurden die Beobachtungen durch eine grässliche Feuersbrunst unterbrochen, die Åbo in Asche legte.* (Här avbröts observationerna av en fruktansvärd brand, som lade Åbo i aska.)⁵³

”DET WAR DEN 4 september 1827. Många finnas, ja ganska många, som aldrig glömma denna dag [...], som ville kasta den tillbaka i tidernas ström, ur hvilken den rann så sorgfull opp.”

Så mindes författaren Zacharias Topelius femton år senare natten då Åbo brann i en poetisk skildring i *Helsingfors Tidningar*. Topelius satte ord på ett minne som aldrig skulle falla i glömska. Han beskriver Åbo som en frukt av korstågstiden, som Erik den heliges stad, där kristendomen en gång i tiden landstigit:

[Det finns] många som sörja att deras öga någonsin såg den leende morgon-sol och dess dystert rodnande aftonskyar. För deras blickar står denna dag så lefwande klar i sina bjerta färger; de minnas huru solen gick ned öfwer den helige Eriks stad, den Finska bildningens hulda amma och trogna vårdarinna, i hwilken Suomis hjerta slog så warmt ännu; de erinra sig en qwäll då Suomis skyddsengel blundade för ett ögonblick och ödet redde sin mörka dom i det tysta. På qwällen följde en natt, då intet öga, mer än de dödas, sof wid Auras stränder, en natt rik på taflor i rödt och swart, rik

på förstöring, tårar och nöd. Widt kring nordlanden spordes med ängslan dess hemska sken, och brinnande seglade skyarna bort öfwer en werld af förswinnande menskolycka.⁵⁴

Topelius var själv bara nio år då branden bröt ut. Han föddes i Nykarleby den 14 januari 1818. Under fasans stunder i Åbo befann sig den lilla Zacharias i sin hemtrakt i Österbotten. Ändå lämnade kvällen bestående minnesbilder hos honom. Senare blickade Topelius tillbaka på olyckan tillsammans med sina släktingar och studiekamrater. Kanske förstärkte historierna om Åbos ödesdigra stunder, som Topelius fick höra av andra, hans egna barndomsminnen av stämningen den kvällen.

I Nykarleby var tisdagskvällen mild och angenäm. Himlen var klar och blå, ”endast stundom besegrad af någon oroligt irrlande sky”.

Skogen stod ännu grön, blott här och der erinrade sig ett gulnande blad att förwissningens dag war nära. Då och då aflockade en smygande windfläkt ängens blommor deras sista tynande sommardoft och förde den med sig långt bort öfwer fjärdens wågor utåt hafwets ensliga, dunkla omätliga blå.⁵⁵

Topelius var inte i sitt barndomshem Kuddnäs den kvällen, utan i skärgården utanför Nykarleby, dit både unga och äldre begett sig för att fira förhöstkvällen. Tanken var att återvända hem följande dag, och därför ville man tillbringa tiden tillsammans denna sista afton. I den milda kvällen satt man kvar utomhus ännu efter att mörkret sänkt sig, då ett av barnen plötsligt ropade: ”Se vilket präktigt och wackert moln derborta!”

Kring en mörk kärna af obestämd färg slöt sig en ljusare rand af en sällsam blekröd glans. Denna sky hade intet af detta skiftande bjerta fladdrande sken, som på den mörka aftonhimmeln förråder en wådeld på närmare håll.⁵⁶

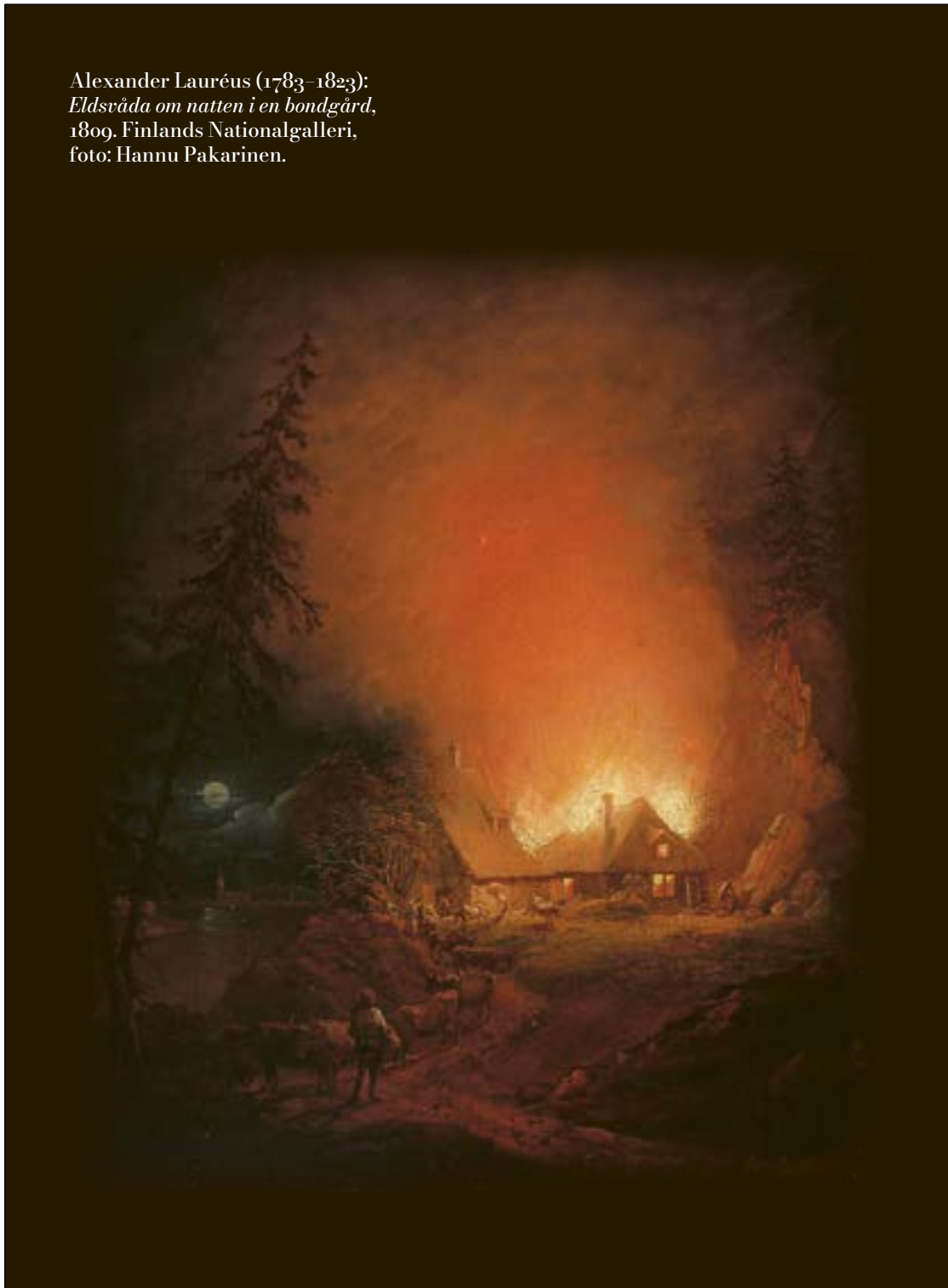
Molnet var blekt och orörligt. Det var svårt att avgöra om dess sken tilltog eller avtog. Molnets omfång verkade inte heller förändras. De små undrade, de äldre skakade på huvudet och konstaterade att skenet inte kunde komma från månen, och inte heller från solen som hunnit gå ned. Molnet låg nästan rakt söderut. Kanske var det en wådel, långt därifrån. ”Gud hjelpe det arma folket derborta!” var det någon som sade. Vid dessa ord tryggade sig de små

till de äldres sida och ”talade och drömde sedan om ingenting annat än eldswådor och hemska skyar”. Också de äldre var tankfullare än vanligt, och ”tigande gick hwar och en till en lugnare hwila än man anade att derborta war, derborta under den röda skyn”.⁵⁷

Inget bud om branden nådde Österbotten dagen därpå. Nykarleby ligger 342 kilometer från Åbo. Att det röda skenet som väckte oro ändå syntes långt borta i Österbotten vittnar om dess oerhörda kraft och omfattning. Ljusfenomenet i söder väckte säkerligen samma slags skräckblandade oro överallt där skenet syntes.

Budet om vad som inträffat nådde inte Nykarleby förrän den tredje dagen. ”Åbo har brunnit! Åbo har brunnit!” upprepade med bestörtning de som likt den lilla Topelius varit ute på holmen den omtalade kvällen. ”Och tiden? Store Gud, samma qväll klockan mellan tio och elfwa sågo vi skyn!”⁵⁸

Alexander Lauréus (1783–1823):
Eldsvåda om natten i en bondgård,
1809. Finlands Nationalgalleri,
foto: Hannu Pakarinen.

2.

ELDSTORMEN

Från Aningaishöjden skallade nödroppen i alla väderstreck. De fräsande lågorna fick fäste i det torra höet, antände brädet, trängde sig genom väggarna och spred sig allt snabbare. Först fattade köpmannen Hellmans fähus eld, sedan hans stall, magasin och bagarstuga.¹ Den giriga elden slukade träet i en oerhörd fart, förvandlade allt till aska och fyllde luften med sin fräna lukt. Ett starkt sken lyste upp den mörkklagda staden och ingav ilningar av skräck hos alla som såg det.

Många boende var skrivna i Hellmans fastigheter, men en del av hans avlönade anställda var antingen med sin husbonde i Stockholm eller på marknaden i Tammerfors.² De som var på plats och kunde stöda fru Christina klarade inte av att hejda eldens framfart. Samtidigt som drängen Johan Hallen kastades till marken vid fähuset av eldens kraft knådade Maria Isaksdotter Vass sin deg i bagarstugan. Kanske hade Maria redan hört fru Christinas rop på hjälp när hennes kollega, pigan Katharina Wikström, störtade in i bagarstugan och flåsande fick fram att elden var lös. Maria lämnade omedelbart degen och rusade ut på gården. Elden väste, susade och flammade ohämat. Den spred sig snabbt till bagarstugan, där Maria knogade på bara stunden innan.

Enligt stadens brandordning skulle det sommartid finnas vattentunnor på alla gårdar och ”på tjänliga ställen”, för att man skulle kunna gardera sig mot bränder.³ Nu var vattentunnorna bara en droppe i havet, otillräckliga i lågornas vilda sjögång. Brandens kraft måste redan från början ha haft en förkrossande inverkan på de närvarande. När husfolket samlades på gården tycktes elden hela tiden komma närmare. Rädslan fick övertaget.

Möjligheterna att släcka elden på egen hand var obefintliga, i synnerhet då byggnaderna stod vägg i vägg, och väggarna och taken var kruttorra efter den regnfattiga sommaren.

Maria sprang ut på gatan och skrek allt vad hon orkade för att varna grannskapet. Hack i häl kom Katharina Wikström och husets tredje tjänarinna Helena Ginman, som hela dagen hjälpt till på krogen.⁴ Vid notiden hade skymningen övergått i mörker, vilket betydde att dagens arbete började vara till ända. En del av grannarna hade redan gått och lagt sig, och därför var det viktigt att sprida budet om olyckan så fort som möjligt. Kanske sprang Maria, Katharina och Helena åt olika håll, mot Aningaistull och ner mot ån, och bultade på fönster och dörrar för att varsko folk. De som redan somnat måste väckas.

Timmermannen Johan Lydman, som tillfälligt bodde i Hellmanska gården, reagerade på fru Christinas rop. Det stod klart också för honom att man måste slå larm. Lydman sprang från gården ut på Aningaigatan och fortsatte nedför backen mot bron. Flämtande nådde han fram till rådhuset, och strax därpå började klockorna klämta för våld.

Lydman hade knappast tid att se sig om, men medan han sprang mot rådhuset hann elden sprida sig till bostadshuset på Hellmans tomt som vette mot Aningaigatan. Snart stod köpmannens eget hem i ljusan låga. Väggl plankorna fattade eld och dörrarna blev till sprakande barriärer som det inte längre gick att ta sig igenom. Gångjärnen bändes av eldens kraft. Snart rasade borden och byråerna samman, och hushållslinnet flammade upp. På ett ögonblick förintades alla de kära föremålen, såväl de vardagliga som de värdefulla, som husbondfolket och hyresgästerna, och husets pigor och drängar sparat i årtal, kanske ända sedan barndomen.

Den tidigare krögaren Anders Wilhelm Malmberg var liksom Lydman hyresgäst i huset. Också han hajade till vid fru Christinas rop. Precis som pigorna skyndade sig Malmberg ut på gatan för att hämta hjälp och väcka grannarna. Alla byggnader på Hellmans tomt vette mot gatorna. I övrigt inramades tomten av ett staket i trä, med en port som ledde in till gården, sannolikt från Aningaigatan. Då Malmberg kom tillbaka till porten kunde han konstatera detsamma som Maria, Katharina och Helena: staketet och porten var övertända. Det gick inte längre att komma in på gården.

Innan elden fick det slutliga övertaget måste alla i gården rädda sig ut på Aningaigatan. Snart skulle hela tomten vara ett minne blott. Nålmakaren Ekmans 65-åriga änka Ingeborg var emellertid fortfarande kvar i huset, lik-

som hennes piga Lovisa, Anders Malmbergs syster.⁵ Änkan Ingeborg, som var sjuk, hade fallit i djup sömn, omedveten om händelserna. Då Anders förstod att han inte längre kunde ta sig in på gården, sprang han längs gatan till Ingeborgs rum, slog in fönstret och lyckades med uppbådande av alla sina krafter få ut änkan i trygghet.⁶ Lovisa Malmberg hade i sin tur gått och lagt sig redan klockan åtta tillsammans med sina tre barn. Plötsligt vaknade hon av att fönsterglasen krossades och människor på gatan skrek att elden var lös i huset. I sista stund räddade sig Lovisa och barnen, den femtonåriga Eva Lovisa, den nioåriga Maria Lovisa och den sjuåriga August Daniel, genom det sönderslagna fönstret ut på gatan.⁷

Det är oklart om de boende lyckades rädda några personliga tillhörigheter från det brinnande huset. Om så var fallet flyttades dessa ägodelar sannolikt längre bort från elden, mot Aningaistull och Raunistula.

UNDER TIDIGARE sekel hade urbana eldsvådor ofta uppstått uttryckligen på kvällen, under eller efter den borgerliga skymningen. Efter solnedgången brukade man ta fram elddonen och tända brasor. I synnerhet om hösten måste husen värmas upp för att mota den annalkande kylan i grind. Stora branden i London 1666, en av de mest förödande olyckorna i Europa, bröt ut vid nästan samma tid på året, den 2 september, visserligen först efter midnatt. Också i London hade sensommaren varit ovanligt torr, vilket gjorde byggnaderna lättantändliga. Dessutom spreds lågorna vidare av en stormvind, vilket gjorde brandmännen chanslösa. Branden i London rasade i fyra dagar och fyra nätter.⁸

Även i Åbo förvärrades branden av väderförhållandena. En lätt bris hade blåst på dagen, men till kvällen verkade vinden mojna. Strax före nio på kvällen, då branden bröt ut, var det nästan vindstilla. Trots det var eldens framfart svår att hejda, eftersom både byggnaderna och förråden av hö på skullarna lätt fattade eld. Om vädret inte förändrats hade man kanske ändå kunnat hejda eldens spridning. Men till allas stora överraskning började en stark vind blåsa från norr och nordväst. Vid elvatiden på kvällen hade vinden tilltagit till stormstyrka och nyckfullt börjat driva lågorna framför sig. Vinden blåste från Ruohonpää och Norrsten mot Aningaisbacken och jagade med all sin kraft lågorna nedför backen mot Aura å. Elden fick också fäste i grannkvarteren, men det stod redan klart i vilken riktning den allra största förödelsen skulle dra fram.⁹

Lieve Verschuier (1627–1686):
Stora branden i London 1666. The
Picture Art Collection/Alamy
Stock Photo.

Mitt i förskräckelsen var Hellmans husfolk sannolikt rådvilla, för branden var snabbt utom all kontroll. Det allmänna larmet hade gått redan strax efter nio på kvällen. Förutom Johan Lydman begav sig också brandvakten Karl Lindfors, som tidigare under dagen jobbat på åkrarna i Ruohonpää, i sporrsträck nedför Aningaisbacken. Hans tanke var att föra budet till Akademihuset, som hade en effektiv brandspruta. Då Lindfors kom fram till bron över Aura å möttes han ändå redan av brandmanskaper, som nåtts av larmet och kom bärande på sprutan. Medan brandmanskaperet stretade upp längs Stora Aningaisgatan började också domkyrkans klockor klämta som tecken på nödsituation, vid sidan om rådhusets klockor som redan ljöd i mörkret.¹⁰ Ljudet skärpte omedelbart stadsbornas sinnen. Det var inte längre oklart för någon vad som höll på att ske.

STADSBRÄNDER HADE varit ett gissel i hundratals år. Stockholm drabbades av en fruktansvärd storbrand 1686, och stod i lågor också flera gånger under 1700-talet. Köpenhamn härjades svårt i bränder 1728 och 1795. Borås brann

i juli 1827, kort före Åbo brand. I Finland blev också Brahestad, Fredrikshamn, Uleåborg och Tavastehus nästintill totalförstörda i bränder i början av 1800-talet.¹¹ Träbyggnader i allmänhet, och i synnerhet tak med bräder och näver, ökade brandrisken. Därför strävade man efter att ersätta nävertaken med tak av torv och tegel. Men förnyelserna var dyra, och trots ansträngningarna fanns många tak av gammal modell kvar. Den lättantändliga nävern tittade fram under många takkonstruktioner på trähus som var i dåligt skick.¹² Av tidigare bränder hade man lärt sig att elden måste kväsas direkt då den brutit ut. Om lågorna kom åt att sprida sig över taken var de mycket svåra att stoppa, i synnerhet om det fanns torr näver som elden kunde få fäste i.

Åboborna kände sin flammande historia väl: staden hade brunnit flera gånger. Aningaisbacken härjades till exempel illa den 10 augusti 1775. Branden började klockan 16.30 på kopparsmedens tomt, i hörnet av Stora Aningaisgatan och Brahe Mellersta Tvärgata, bara några kvarter från backens krön. Byggnaderna på tomten antändes snabbt, och den sydliga vinden slungade gnistorna norrut. De fem väderkvarnarna på backens östra sida fattade eld, och småningom spred sig branden ända till Aningaistull. Kring klockan sju på kvällen vände vinden överraskande och började driva lågorna västerut. Branden spred sig över ett stort område norr om Brahe Mellersta Tvärgata, tills den slutligen mattades av vid tvåtiden på natten.¹³ Förödelserna var chockerande, men tack vare de sydliga och ostliga vindarna spred sig branden å andra sidan inte ner mot ån. Därmed kunde gnistorna inte nå domkyrkan eller andra värdefulla byggnader. Brahe Mellersta Tvärgata, som var tillräckligt bred för att dämpa värmestrålningens kraft, kom att bli brandens sydliga gräns den gången.¹⁴ Om vinden hade vridit mot nord eller nordväst, som den gjorde 1827, skulle branden ha banat sig väg ner mot ån.

År 1775 hade Åbo tre brandsprutor med läderslang i bruk. Utöver stadens brandspruta hade Akademien och domkyrkan sina egna sprutor.¹⁵ De utgjorde viktiga brandsläckningsstationer också 1827.

Staden hade fäst särskild uppmärksamhet vid brandbekämpning och brandsäkerhet. Brandordningen från 1772 hade uppdaterats 1805. I de nya direktiven uppmanades förmögna stadsbor låta lägga tegeltak, men de fattigares tak fick förbli som de var. Därtill förbjöds trähus i två våningar, eftersom de ansågs utgöra en fara. Brandbekämpningen organiserades enligt stadsdel. Alla sex stadsdelar hade sin egen brandmästare. Stadsdelarna var i sin tur indelade i rotar, med sina egna rotmästare. Innehavarna av dessa förtroendeuppdrag utsågs av magistraten för en period om tre år, bland ”skicklige och

pålitlige borgare”. De basade över lönearbetare, tjänstefolk, drängar och arbetskarlar inom respektive område.¹⁶

Till brandmästarens uppdrag hörde att övervaka sotningen och den allmänna brandutrustningen. För hanteringen av brandsprutorna fanns visserligen separata specialister: sprutmästare och vice sprutmästare. Enligt påbudet behövdes minst två män, strålmästare, för att operera en spruta, men i praktiken behövdes fler för att pumpa och hålla i slangen. Dessutom behövdes män med sadel- och skomakarfärdigheter, ifall slangen måste repareras mitt under släckningsarbetet. Slangarna var gjorda av läder, och brandmanskapet måste kunna reparera utrustningen vid skarpt läge. Staden hade också satsat på ny utrustning efter branden 1775. Utöver sprutorna i domkyrkan och Akademin ägde staden nu fyra sprutor avsedda för brandsläckning.¹⁷

Brandbekämpningen i Åbo var med andra ord organiserad 1827, kanske rentav överorganiserad. Bekämpningen var förknippad med många utmaningar. Man kunde aldrig veta när – eller i vilken del av staden – eldsvådan skulle bryta ut. Släckningsarbetet förutsatte aktiva insatser från stadsbornas sida genast då brandlarmet gick. I september 1827 var bemanningen av brandsprutorna sannolikt bristfällig, delvis för att en betydande del av stadsborna var utsocknes. Då larmet gick tog det en god stund att få ordning på leden innan kampen mot branden kunde börja.

Brandordningen påbjöd också de sjömän som befann sig hemmavid att hjälpa till. Då de hörde larmet skulle de samlas vid Stortorget. Där skulle de få instruktioner om att spänna ut brandsegel kring brandhärden för att hindra elden från att sprida sig. Ytterligare en central faktor var vattnet som skulle användas för släckningen. Det skulle tas ur stadens brunnar, och det gällde att göra en omedelbar bedömning av var man på lättaste sätt kunde få vatten. Brandordningen ålade också de fastighetsägare som hade hästar att delta i transporten av vattnet till brandplatsen.¹⁸ För att brandbekämpningen skulle lyckas behövdes en tydlig ordergång. Branden 1827 utsatte detta system för det ultimata eldprovet.

Eftersom brandvakten Karl Lindfors redan på bron över ån mötte män som bar på brandsprutan måste larmet ha gått omedelbart. I rådhuset fanns en avlönad tornvakt som skulle klämta i klockorna i farosituationer.¹⁹ Då männen som var ansvariga för brandsprutan hörde klockorna samlades de och började transportera släckningsutrustningen mot Aningaisbacken. När brandsprutan nådde Hellmanska gården stod alla byggnader på tomten redan i lågor. Branden spred sig också snabbt till de angränsande tomterna.

Släckningsarbetet var besvärligt från första stund, eftersom det tog tid att få vatten i den stora läderslangen. Männan vid sprutan slet visserligen för allt vad tygen höll. Men uppgiften blev dem snart övermäktig, på grund av brandens explosionsartade spridning. Hellmanska gården låg på backens högsta punkt, med en bergsknalle på sin högra sida. Den enda passagen till huset gick via Stora Aningaisgatan, eftersom brandsprutan inte rymdes i den smala gränden på bergsknallens västra sida. Det var uttryckligen via gränden branden lätt kunde sprida sig vidare.

Manskapet fick troligen den stora brandsprutan på plats redan före halv tio på kvällen. Sprutan blockerade Aningaisgatan vid Hellmanska gården, vilket försvårade transporten av övrig släckningsutrustning till platsen. Brandmästaren i Norra kvarteret ledde kampen efter bästa förmåga, men under den följande timmen blev förhållandena outhärdliga. Den nordvästliga vinden blåste allt hårdare och mer obarmhärtigt.

Brandmanskapet stod inför en eldstorm, ett kaotiskt, böljande hav av lågor skiftande i gult, rött och blått som sög in vattnet från pumpen i sina djup och inte visade några tecken på att mattas av. Den tilltagande vinden vräkte gnistor och flammor bakom ryggarna på brandmännen, som säkerligen greps av fruktan och skräck. Den byiga vinden fick med sig glödande aska, som hela tiden slungades över och förbi dem. När de tittade över axeln såg de ett eldhav som verkade välla allt längre nedför Aningaisbacken.

Alla brandmän måste ha gripits av ångest när de såg med vilken vild kraft branden spred sig. Var deras egna hem trygga? Var fanns deras närstående, deras egna föräldrar och barn? Paniken började komma över dem: snart överröstade eldens dån och människornas nödrop brandmästarens kommandon.

ADOLF MOBERG, elev i katedralskolan, befann sig långt från Aningaisbacken på tisdagskvällen. Tidigare hade han bott i närheten av Hellmanska gården, men de senaste åren hade han varit inhytt i den Kimitobördiga timmermannen Abraham Wennströms hem på Ryssbacken.²⁰ Wennström hade tidigare bott på andra sidan backen i ett hus med namnet Lammi,²¹ men sedan oktober 1826 bodde han uppe i backen i närheten av Rektorsåkeren och Tavasttull. Vägen dit gick längs en trång gränd som slingrade sig upp från Tavastgatan. Precis intill huset snurrade Ryssbackens väderkvarnar.²² Senare drog sig Adolf Moberg till minnes att det anspråkslösa hemmet hade ett ”någorlunda prydligt och trefligt rum”, som han fick dela med en drygt

20-årig timmermanslärling från Lojo.²³ Paret Wennström hade inga barn, så det fanns plats för andra boende.

Wennström hade blivit änkling våren 1827, då hans hustru Lisa gick bort i tuberkulos.²⁴ Då det inte längre serverades mat hemma började husbonden Wennström och det övriga husfolket dagligen äta hos muraränkan Ahlbom. Inom kort blev denna relation mer intim: i oktober samma år gifte sig Christina Henricsdotter Ahlbom med Abraham Wennström.²⁵ Muraränkan bodde i Ryssbackens sluttning. På den tiden gick Skolmästargatan, som började bakom domkyrkan, upp mot backen. I ändan av vägen skulle man ta till vänster in på en mindre gränd för att komma till en liten, öppen plats där Ahlbomskan bodde.²⁶

Adolf satt på sin vanliga plats vid änkans middagsbord, där man brukade bänka sig i slutet av kvällen. Det dracks också brännvin, för Wennström var inte den som spottade i glaset. Kanske var ålder ett ämne som diskuterades vid bordet, för Adolf Moberg skulle fylla 14 dagen därpå. Utomhus var det mörkt, och matgästerna hörde domkyrkans klocka slå nio. För stadsborna var klockans regelbundna slag ett tecken på att livet gick sin gilla gång. Den gemensamma måltiden hos änkan fortsatte en stund till, men plötsligt förändrades allt. Senare mindes Adolf att klockan då var strax efter nio den 4 september 1827.²⁷

Wennström tittade oroligt på både Adolf och värdinnan. På avstånd kunde de tydligt höra rådhusets klocka klämta, och snart började också domkyrkans klocka ljuda på nytt, på ett olycksbådande sätt. I hundratals år hade klockorna varit ett centralt kommunikationsmedel i urbana miljöer. Klockan angav tidens gång och aviserade gudstjänster, men slog också larm vid hotande olyckor som angick alla.²⁸ Wennström steg upp och gick ut. Domkyrkans klockor genljöd i den tysta staden. Nedanför Ryssbacken hade folk rusat ut på gården för att få veta vad som stod på. Alla kunde redan se eldskenet från andra sidan Aura å. Inledningsvis undrade man vad som egentligen var i görningen, tills uppgiften om att köpmannen Hellmans gård stod i brand började sprida sig.²⁹

Eldsvådor hade visserligen brutit ut förut, och ofta hade man lyckats begränsa dem till några hus eller kvarter. Det var alltjämt vindstilla, och för betraktarna verkade situationen inte direkt hotfull, även om den väckte oro. Wennström gav sig omedelbart i väg för att hjälpa till med släckningsarbetet, i enlighet med brandordningen. Då kunde han ännu inte ana vilken tung natt han hade framför sig. Adolf återvände däremot till Wennströms hus som låg

på tomt 201, på andra sidan Ryssbacken. Han gick till sängs, sannolikt i tron att branden snart skulle vara under kontroll, slöt sina ögon och somnade.³⁰

MEDAN SÖMNERN för en stund vaggade Adolf Moberg till en annan värld kopplade lågorna ett allt girigare grepp om Aningaisbacken. Wennström hann ansluta sig till brandmännen vid Hellmanska gården och granntomt-erna, men läget höll redan på att bli desperat. På norra sidan om Aura å blev det nu tydligt att man måste evakuera invånarna i de omgivande kvarteren och rädda vad som räddas kunde, samtidigt som kampen mot elden fortsatte.

Den unga läkaren Immanuel Ilmoni slet natten lång för att hjälpa sina vänner. Ilmoni, född i Nummis socken 1797, hade inlett studier i Åbo 1814. Han hörde till medicine professor Israel Hwassers favoritelever, hade vidareutbildat sig i Stockholm 1823–1824 och verkat som extraordinarie kanslist vid medicinalkollegiet i Finland.³¹ Ilmoni hade en bred vänkrets, både från gymnasietiden i Borgå och från de livade studieåren. Han hade ingått i den politisk-litterära rörelse bland studenter och forskare som senare kom att kallas Åboromantiken. Han hade studerat såväl den tyske Friedrich Schellings som den svenske Emmanuel Swedenborgs idévärld.³² I sitt uppdrag vid medicinalkollegiet hade Ilmoni grundligt bekantat sig med Åbo och lärt känna både familjer och ensamboende.

Vid ljudet av rådhusets och domkyrkans klockor skyndade Ilmoni ut ur sin bostad, som låg i boktryckaren Frenckells hus på Stora Kyrkogatan, precis intill kyrkan.³³ Ilmoni tittade sig omkring och såg många lika förvirrade stadsbor som hade gått ut för att se vad som stod på. De första uppgifterna förtäljde att elden var lös på Aningaisbacken. Ilmoni hade många bekanta i det olycksdrabbade Norra kvarteret. Han sprang längs åstranden och såg lågorna höja sig över backens krön som en växande eldpelare. Han kunde se elden sprida sig allt snabbare – nu hotade den kvarterets hela norra sida vid Aningaistull. Ilmoni var välbekant med Johan Matthias Sundvall, som jobbade som assistent inom teoretisk och praktisk filosofi vid universitetet, och som tillsammans med sin familj bodde på tomt 95¼ nära tullen.³⁴ Ilmoni bestämde sig för att ta sig dit, eftersom Sundvalls bostad låg så nära eldhärden. Det är oklart vilken väg Ilmoni tog, för brandsprutan och brandmännen blockerade Stora Aningaisgatan. Kanske lyckades han uppskrämd ta sig genom tumultet, eller så rundade han eldens kärna västerifrån. Inom

kort nådde han ändå fram ”och var der behjelpig i att till Raunistula by, i sällskap med några bekante, bära ut åtskilliga res[or] diverse af hans egendom”.³⁵

Branden drabbade invånarna i Norra kvarteret på olika sätt. En del stod lamslagna och såg på när lågorna slukade deras hem och egendom. Andra var tvungna att lägga band på sig själva för att inte kasta sig in i lågorna och försöka rädda vad som räddas kunde, och mista livet på kuppen. I sin nöd hade en del boende rusat ut på gatan med några obetydliga föremål de fått med sig på vägen, medan de värdefullare ägodelarna slukades av lågorna. Hettan förvirrade sinnena, paniken kollrade bort tankarna.³⁶ I de hus som lågorna ännu inte nått – däribland familjen Sundvalls hem – kunde ett mer organiserat räddningsarbete genomföras. Många var tvungna att flytta sina ägodelar flera gånger, då elden ständigt erövrade ny mark. Men de tillhörigheter som förts till Raunistula var i säkerhet, för i slutändan nådde förödelsen inte ända fram till Aningaistull. Under natten fraktades stadsbornas ägodelar till öppna platser i utkanterna av staden, förutom till Raunistula också bortom Multavieru, till Rektorsåkern, Biskopsåkern och Kuppis.

Våren 1827 målade Gustaf Wilhelm Finnberg ett porträtt av Immanuel Ilmoni, som fyllde 30 år i mars. Privat samling.

Då Ilmoni strax efter klockan nio hastade i väg för att hjälpa familjen Sundvall var det fortfarande rätt vindstilla och svårt att avgöra vilken riktning branden skulle ta. Men vid tiotiden blev det uppenbart att vinden höll på att tillta. Den skulle driva elden österut och söderut. Multavieru på Norra kvarterets östra sida låg i eldens riktning, likaså Aningaisbackens sydslutning ända fram till bron. Sedan Ilmoni bistått familjen Sundvall skyndade han sig vidare till Multavieru, dit elden nu var på väg. Tomt nummer 64, känd under namnet Tarhala, låg vid Brahe Övre Tvärgata, öster om Stora Aningaisgatan. I huset bodde medicine licentiaten August Wilhelm Wallenius, läkare på lasarettet och jämnårig med Ilmoni, tillsammans med sin hustru Charlotta och sin treåriga dotter Catharina.³⁷ Då Ilmoni nådde fram måste lågorna redan ha varit honom hack i häl: så nära Hellmanska gården bodde Wallenius.

Familjen Wallenius var säkerligen panikslagen, för Charlotta var i slutskedet av sin graviditet. Ilmoni hjälpte familjen Wallenius samla ihop sina viktigaste ägodelar och förflytta sig till åkern bakom Multavieru, eftersom deras hus inte längre gick att rätta.³⁸ Familjen Wallenius tog sig till slut till Bjärnä, drygt 70 kilometer från Åbo, där deras andra dotter Augusta Charlotta föddes den 8 september, bara fyra dagar efter branden.³⁹

I grannhuset, på tomt nummer 65 på Brahe Övre Tvärgata i Norra kvartret pågick samtidigt ett intensivt räddningsarbete. I huset bodde Carl Reinhold Sahlberg, professor i naturhistoria och ekonomi. Professorn själv, med familj, befann sig emellertid fortfarande i Yläne, cirka 50 kilometer norr om Åbo, där han ägde en fastighet vid Nygård. Sahlbergs omfattande växt- och insektssamlingar, som han använde i sin undervisning och som han kompletterat under sina långa resor och genom sina internationella kontakter, fanns emellertid kvar i bostaden i Åbo. Då branden banade sig väg nedför Aningaisbacken stod det klart att något måste göras. Tjänarinnan Maria Astrén, som stannat kvar i huset, inledde räddningsarbetet, men hennes krafter ville inte räcka till. Maria var väl förtrogen med insekterna: under sin husbondes ledning hade hon blivit en skicklig samlare. Precis då lågorna närmade sig dök Sahlbergs elev A. L. Ahlstedt upp tillsammans med fyra andra studenter. De började energiskt bära ut de tunga skåpen med insektssamlingarna på gården. Trots kaoset som rådde lyckades de få tillgång till fabrikören Christopher Richters lastvagn, och samlingarna lyftes upp på den.⁴⁰ Med väldig fart gav sig ekipaget i väg för att föra lasten i trygghet utanför staden. Precis då insektsskåpen bärgats fick elden fatt i Sahlbergs hus.⁴¹ Många värdefulla

samlingar gick förlorade under natten mellan den 4 och den 5 september, men skalbaggarna och de andra insekterna i Sahlbergs skåp bevarades oskadda för kommande generationer.⁴²

Ilmoni fortsatte sina ansträngningar och hann – efter sina insatser för familjen Wallenius – även bistå köpmannen Gisikos familj. Den Stockholmsbördiga grosshandlaren Alexander Salomon Gisiko bodde på tomt 50 på Brahe Mellersta Tvärgata, i en fastighet som ägdes av assessor Sjöstedt, något österut från familjen Wallenius bostad.⁴³ Snart skulle elden sprida sig även dit. Fru Rachel Gisiko fällde bittra tårar över den fasa som drabbat familjen. Ilmoni stretade på efter bästa förmåga, för nu var det ont om tid. Inte förrän efter branden förstod Ilmoni, att man redan i det här skedet borde ha koncentrerat sig på att försöka rädda stadens mest värdefulla byggnader. Ännu förlitade man sig alltför mycket på att ån skulle stoppa brandens framfart.⁴⁴

Gisikos möbler och andra ägodelar flyttades till Björnmans strand, framför tomt 38, med utsikt mot Ryssbacken och domkyrkan. Vid stranden gupade en båt, som lastades full så snabbt man kunde. Ilmoni hoppade ombord och började styra lasten i trygghet nedför ån. Medan båten gled längs ån såg Ilmoni Aningaisbacken och Multavieru i ett hav av eld, som ett jordiskt Sodom och Gomorra, som av försynen var på väg att spridas som aska för vinden. Virvlar av gnistor och glöd dansade ovanför Norra kvarteret. Nästan alla byggnader stod i brand, men som genom ett mirakel såg köpmannen Pehr Johan Gylichs hus i hörnet av Stora Aningaisgatan och Brahe Mellersta Tvärgata fortfarande intakt ut. Snart skulle också det slukas av lågorna.

Bestört betraktade Ilmoni scenerna framför sig. Klockan var mellan elva och tolv på kvällen.⁴⁵ Det närmade sig midnatt, och den nordvästliga vinden hade tilltagit till stormstyrka. Då Ilmoni tittade åt vänster, mot domkyrkan, höll han på att tappa andan: det värsta tänkbara hade inträffat. Burna av vinden hade gnistorna fått fäste i taket på professor Gustaf Gabriel Hällströms tvåvåningshus som stod framför domkyrkan. Kraftiga lågor reste sig redan mot himlen, och inga brandmän syntes till.⁴⁶ Detta hade inte heller Ilmoni kunnat förutse – ån hade känts som en trygg barriär. Men nu, då båten långsamt gled genom den olycksdrabbade staden, kunde han med egna ögon se hur lågorna kastade sig från det ena huset till det andra. Stormen slungade inte bara i väg gnistor och aska, utan också brinnande material av alla slag: delar av byggnader, pappersfragment och rester av Åbobornas hem, som färdades långa sträckor med vinden. Varken ån eller bergsknallarna kunde stoppa eldens framfart. Ännu sämre förutsättningar att lyckas hade brand-

männen, som varit tvungna att ge slaget om Norra kvarteret förlorat. Elden hade tagit sig över ån också under tidigare bränder i stadens historia, 1593, 1656 och 1728, men kanske hände det ändå så sällan att mannaminnet svek.⁴⁷ Nu var alla brandmän på andra sidan ån med sina hästar och sin utrustning – fanns det i detta läge någonting alls att göra?

NU RÅDDE fullt kaos i staden. Hjälpbehovet var skriande. Då branden färgade himlen röd, som en varningssignal över nejden, skyndade sig hästkarlar från Raunistula och Ruohonpää i norr, och från andra närliggande områden, mot Åbo för att hjälpa. Allteftersom tiden led kom ännu fler längre ifrån. Förutom vattentransporter behövdes många extra händer för att föra invånarnas tillhörigheter i säkerhet. Hjälp anlände också söderifrån, från Lundo och S:t Karins, som låg en kort färd från Åbo.

Då branden kastade sig över ån var merparten av brandmanskaper uppbundet i Norra kvarteret. Nu gällde det att snabbt få män och hästar till andra sidan, men över ån ledde bara en enda bro, och vägen till den gick genom de brinnande kvarteren. Eldhavet hade förstört en del av släckningsutrustningen, men de resurser som fanns kvar måste snabbt koncentreras till de byggnader som ännu gick att rädda. Det blev inte bättre av att en del av brandmanskaper befann sig på Aningaisbackens norra sida, vilket innebar att de måste ta en omväg.

Immanuel Ilmoni fortsatte sitt mödosamma räddningsarbete i båten han styrde på Aura å. Han hade bara en åra, och färden blev därför både långsam och svajig. Till slut lyckades han lossa sin last vid den så kallade Barckens strand, på åns östra sida vid advokatfiskal A. G. Barcks hus, på tomt 43 i Klosterkvarteret.⁴⁸ Då kunde Ilmoni knappast ana att också denna del av staden snart skulle vara förlorad.

Nu var det hög tid för Ilmoni att styra kosan mot Kyrkokvarteret, inte minst för att hans egen bostad låg på Stora Kyrkogatan. Under tiden hade brandmanskaper förgäves försökt släcka elden i Hällströms hus. Hällström, som vid sidan av sin professur i fysik var kyrkoherde i S:t Marie prebendepastorat, befann sig på sitt kyrkoherdeboställe i S:t Marie när branden bröt ut. Det klara, olycksbådande eldskenet lyste över Aningaisbacken. Då Hällström anlände till staden hade hans hus redan förstörts.⁴⁹ Den höga byggnaden fungerade som ett slags åskledare för lågorna, som därigenom kom åt att sprida sig vidare i närområdet. Fattighuset alldeles intill Hällströms

hus antändes, därefter katedralskolan. På Stora Kyrkogatan, närmast domkyrkan, låg köpmannen Axel Fredrik von Pfalers tomter 25 och 26, vars byggnader snart också var övertända. Den nyckfulla branden grep därpå tag i en av köpmannen Jacob Johan Maexmontan den äldres fastigheter på samma gata, nummer 29.⁵⁰ Maexmontan hade flera egendomar i Åbos stadskärna, bland annat tomterna 1 och 2 invid bron. Ingen av dessa byggnader var säker när elden löpte amok. Maexmontan var känd som ett societetslejon: från hans hus hördes ofta ljudet av dans och musik, men nu gick Maexmontans livs estrader upp i rök på bara ett ögonblick.⁵¹

Då Ilmoni nådde fram till Kyrkokvarteret och såg allt detta utspela sig försökte han ännu springande ta sig fram till Hällströms hus, även om både armar och ben började kännas trötta. Hans goda vän Jacob Gustaf Chydenius, vice notarie vid domkapitlet, var inkvarterad i Hällströms hus.⁵² Ilmoni såg dock ingen skymt av ”broder Chydenius”. Kanske hade han redan räddat sig ut ur huset och försvunnit i den myllrande kalabaliken på gatorna. Stadsborna sprang panikslagna omkring, utan mål. Släckningsarbetet hade fått en godtycklig karaktär. Vid Hällströms port såg Ilmoni att brandsprutan äntligen var på plats för att värna kyrkan, men brandmännen var för få.⁵³ Manskapets led glesnade, då den ena efter den andra såg sig tvungen att ge sig av för att försöka rädda sina egna ägodelar. Var fanns brandmästarna, rotmästarna, sprutmästarna, vice sprutmästarna och alla de andra, som enligt brandordningen borde vara i arbete?

Ännu tronade domkyrkan stadigt på Sömnens kulle, den låga kulle där kyrkan stått i hundratals år. Vindbyarna drev upp rökmoln ovanför staden, och kajorna i kyrktornet hade väckts ur sin nattliga vila. Emellanåt försvann kyrktornets topp ur sikte. Kyrkan reste sig barhuvad mot himlen, eftersom takreparationer pågick och taket ställvis saknades helt. Rester efter timmermännens arbete – spån och flis – låg kringströdda på så hög höjd att brandsprutan inte skulle nå dem.

ADOLF MOBERG, som gått hem och lagt sig sedan han skiljts från Wennström, vaknade abrupt ur sin slummer. Han tittade på fickuret i silver han lånat av Wennström. Klockan var ett på natten. Adolf kände rökluft i näsborrarna och hörde oväsen utanför: rop och skrik, brak och ett underligt brus. Himlen var upplyst av den flammande elden. Han klädde sig snabbt och skyndade ut. Han klättrade upp på Ryssbackens högsta topp, i närheten

av väderkvarnen ”Sätin mylly”, ”der vi pojkar åtskilliga gånger varit i smått krakel med gubben Sāti och hans mjöliga dotter ’Sätis Kaisa’”. Nu var backen full av åskådare som klättrat upp på utsiktsplatsen för att följa det dramatiska skådespelet.⁵⁴

Scenen Adolf Moberg såg framför sig etsade sig fast i hans minne för resten av livet. Synen skulle hemsöka honom också i hög ålder. ”Åsynen var fasa-väckande, men fängslande”, drog sig Moberg till minnes. Aningaisbackens sluttning, och området kring Multavieru, var insvepta i ett hav av rök och lågor i mångskiftande färger. Ingen kunde närma sig den rasande branden, som i vild fart spred sig allt vidare omkring.⁵⁵ Eldhavet var förunderligt. Adolf hade aldrig någonsin sett dess like, och det gav honom kalla kårar. Åskådarna på Ryssbacken jämrade sig i förtvivlan vid åsynen av eldens segertåg.

Eldhärden hade redan hunnit fram till åns östra sida. Hällströms hus stod i brand, liksom många andra byggnader kring domkyrkan. I lågorna kunde åskådarna urskilja rörelser, människor som från Ryssbacken såg små och maktlösa ut i eldstormen. I desperation försökte stadsborna rädda sina ägodelar och närstående. Vinden blåste så hårt att man måste anstränga sig till det yttersta för att ta sig fram.

Elden slungade gnistor och aska mot skyarna. Adolf såg hur ett eldregn föll på domkyrkans tak, som tog fyr. Snart stod det yttre taket i brand, och eldens sken syntes redan i kyrktornets luckor. Elden klättrade allt högre, tills den nådde tornets översta träkonstruktion, den vackra och så välbekanta tornspetsen. Snart stod domkyrkans torn som en eldpelare över lågornas hav. De högsta flammorna såg ut att nudda molnen. För Adolf var tornet bekant – bara en vecka tidigare hade han klättrat upp där med sina kamrater. De hade tagit sig upp i domkyrktornets översta del, till lanternan som kallades ”bleckringen”. Därifrån hade de tittat ut över staden som bredde ut sig nedanför, och över ån som slingrade sig genom den. De hade släppt ner papperslappar för att se hur långt vinden orkade bära dem.⁵⁶ Nu var tornets ståtliga krona förlorad, likaså staden som de beundrat från dess höga höjd. Stadsbornas liv skulle aldrig mer återgå till sina vanliga hjulspår. Historien hade tagit en ny vändning.

BESTÖRTA SÅG åskådarna på Ryssbacken domkyrkan brinna. Ingen kunde stoppa det obevekliga händelseförloppet. I eldens sken blev kyrkans tegelväggar ännu rödare. Det var som om hela templet glödde av hettan. Sot och

damm filtrerade eldskenet från luckorna, en skoningslös lek i gult och svart. Under valven förde kyrkan sin ensamma kamp, elden svedde träkonstruktionerna i våldsamt fart. Sedan hördes en olycksbådande skräll. Kyrkans klockor med sitt maskineri rasade ner våning för våning, med dunder och brak. På sin färd nedåt pressade klockorna ut lågor genom luckorna, som om en eldsprutande drake sänkt sig ner från toppen av tornet till golvet och pustat ut sin brännande andedräkt på varje våning

Synen var hårresande. Eldhavet svallade redan fritt mellan kyrkan och Ryssbacken. Åskådarna på backens krön kunde inte längre nöja sig med att betrakta händelserna på avstånd. Branden höll inte alls på att stabilisera sig, tvärtom gick den målmedvetet fram och förstörde allt i sin väg. Nu började invånarna på Ryssbacken släpa ut sina egna tillhörigheter för att flytta dem längre bort. Det var svårt att ta sig fram i den kuperade terrängen, men de försökte på alla sätt forsla sina käraste ägodelar bortom ringmuren, eller snarare staketet, som omgav staden.⁵⁷

Adolf Moberg rusade hem, till ett tomt hus. Wennström var ute på okända vägar, antingen i Kyrkokvarteret eller fortfarande kvar i Norra kvarteret där släckningsarbetet inletts. Sina kläder förvarade Adolf i en stor träkoffert, som han fått några år tidigare. I kofferten packade han också ner alla sina böcker, som låg kringströdda i rummet efter skolarbetet. För säkerhets skull tog Adolf även med sig Wennströms dyrgripar: fickuret i silver och Wennströms enda silversked, innan han omsorgsfullt stängde kofferten. Bördan blev så tung att Adolf måste släpa kofferten efter sig nedför trapporna och vidare från Ryssbacken mot Rektorsåkern bakom Tavasttull. Invånarna i närområdet hade fyllt stubbåkern med diverse lösöre. Barnen skrek i sina mödrars famnar. Fäderna var antingen i färd med att rädda sina hem, eller med att hjälpa till med släckningsarbetet. Familjerna vändades över framtiden, för deras hem skulle snart vara borta. Bröderna Bergroth från Ruovesi, två gamla bekanta till Adolf, hade också samlat ihop sina tillhörigheter och fört dem till åkern. De hade lyckats anlita en person att vakta ägodelarna. Adolf fick också sin egen koffert under samma vaks beskydd. Han lämnade sina ägodelar i främlingens försorg och återvände för att beskåda brandens framfart. Längre bort fortsatte de infernaliska lågorna sin färd mot Klosterkvarteret. På närmare håll strödde branden sina gnistor i riktning mot området söder om Tavastgatan, Nylandsgatan och Östra kvarteret.⁵⁸

NEDANFÖR DOMKYRKAN kämpade Immanuel Ilmoni vidare. Framför kyrkan var stormvinden så hård att det knappt gick att stå upprätt. Luften var tjock av glödande aska, och det kändes som om de olyckliga stadsborna var utsatta för ett konstant bombardemang.⁵⁹ Kyrkan brann, och det var bara en tidsfråga innan också Akademin och dess bibliotek skulle fatta eld. Biblioteket var Åbos stolthet, samlingarna var omsorgsfullt kompletterade av Henrik Gabriel Porthan, kallad den finska historieskrivningens fader. En del av Porthans egna efterlämnade samlingar, som låg i en kista gömd i Akademinns innandöme, var också i fara. Porthan, som gick bort 1804, hade testamenterat sin kvarlåtenskap till biskop Jacob Tengström, som skulle ordna dokumenten och donera dem till Akademin. Efter att länge ha övervägt saken låste Tengström 1817 in Porthans brevväxling och annat material i kistan. Den hemlighetsfulla kistan placerades i Akademinns valv, försedd med en skriftlig ukas om att den inte fick öppnas förrän år 1900. Kistan bomrades igen med tre lås, förseglade med sigill.⁶⁰ Som genom ett mirakel klarade kistan eldprovet natten mellan den 4 och den 5 september och bevarades oöppnad för framtiden, samtidigt som lågorna förstörde allt i sin väg ovan jord.

Porthans kista överlevde Åbo brand och öppnades inte förrän år 1900. Vetenskapsmuseet Lågan, foto: Timo Huvilinna.

Sämre gick det däremot för Porthans ögonsten, biblioteket, med sina 40 000 volymer. Tack vare biblioteket hade forskningen och undervisningen blomstrat vid akademien i Åbo under många decennier. Bibliotekets fönsterluckor hade lämnats öppna den ödesdiga kvällen. Detta ångrade bibliotekarien Fredrik Wilhelm Pipping senare så djupt att han tappade arbetsförmågan i flera månader. Han kunde helt enkelt inte ta in det som hade hänt.⁶¹

Brännande hetta strålade från den brinnande domkyrkan, och spreds vidare av vinden. Bibliotekets fönsterkarmar hann knappt ens fatta eld innan den heta luftmassan träffade Akademiens fasad med full kraft och sprängde fönstren i tusen bitar. På ett ögonblick sögs lågorna in i de öde biblioteksalarna och gick lös på de prydligt ordnade banden i hyllorna. Med knaster och brak brann ett månghundraårigt andligt och intellektuellt arv upp, från antikens auktorer till upplysningstidens filosofer, fullständigt försvarslösa inför eldens kraft. Bokstäverna, orden, meningarna, satserna, styckena, kapitlen, arken – allt förvandlades till grå aska på ett nästan hånfullt enkelt sätt, med tanke på all den möda som låg bakom samlingen. Askan virvlade hit och dit i den heta luften, och sedan fanns bara minnet kvar av den bildning som funnits samlad där. På Ilmonis näthinna fastnade bilden av bibliotekets fönster, på vars insida lågorna girigt svalde allt de kom över. Då han till höger såg ”de brinnande bokraderna nedramla”, och till vänster samtidigt ”de mörkröda lågorna fräsa ur Domkyrkans göthiska fönster”, brast han i gråt.⁶²

I FLERA decennier, ja snarare sekler, hade man försökt utveckla ett så effektivt brandbekämpningssystem som möjligt. Nu svek det ändå, när förhållandena blev olidliga. I staden rörde sig nu dessutom allt fler opportunister, som försökte utnyttja tillfället. Ilmoni mindes senare att han såg folk som verkade glädjas över den allmänna oredan, och därtill hästkarlar som ville ha betalt för att hjälpa de nödställda.⁶³

I paniken som rådde kunde inte ens pengar ge trygghet. Juris professorn Wilhelm Gabriel Lagus ägde tomterna 58, 59 och 63 som låg bakom domkyrkan i Kyrkokvarteret.⁶⁴ Sommaren 1827 hade han dessutom köpt en ny fastighet vid Tavastgatan. Lagus själv befann sig i Pargas med sin familj, men hans lojala tjänarinna Lena försökte förtvivlat rädda sin husbondes egendom mitt i katastrofen. Olyckligtvis hade familjen Lagus låtit transportera

sina serviser och bestick till staden bara ett par dagar före branden, eftersom de snart hade för avsikt att återvända hem. Då lågorna slickade grannhusen började Lena ta fram husets silver, så att åtminstone något skulle kunna räddas. Utanför uppehöll sig några unga män, som erbjöd sin hjälp. De ville emellertid ha betalt i förskott, men Lena hade inte en slant att ge dem. I sin nöd fann hon inte på annan råd än att ge ynglingarna silverskedarna. ”Var ska vi börja?” undrade de. Lena kom ihåg att stenmagasinet på gården inhyste en hel del lättantändligt material, bland annat olja. Allt detta borde man först evakuera. Men magasinets järndörr var låst, och nyckeln gick inte att hitta. Medan männen försökte bryta upp dörren fattade själva bostadshuset eld. Det skrämde männen, som genast flydde från platsen och tog silverskedarna med sig. Snyftande stod Lena ensam kvar, men lyckligtvis kom den unga studenten Johan Gustaf Östman i sista stund till undsättning och hjälpte henne rädda de allra värdefullaste föremålen ur det brinnande huset.⁶⁵ Silvret var och förblev däremot borta.

I den brännande hettan kröp människans hänsynslösa sidor fram. Girighet och vandalism florerade. Immanuel Ilmoni mindes senare att en del ryska soldater, som det fanns gott om i staden, inte alls deltog i räddningsinsatsen.⁶⁶ Efter branden rapporterade generalkonsul af Forselles att soldaterna varit så berusade att de inte visste vad de gjorde. De trängde sig in i stadsbornas hem på eget bevåg, bröt upp byrålådor och skåp och stal egendom.⁶⁷ Det är oklart hur omfattande dessa stölder var. Vad som helst kunde hända i nödens stund, när branden rasade och allmän förvirring rådde. Det finns emellertid också diametralt motsatta exempel på de ryska soldaternas agerande. Akademibibliotekarien Fredrik Wilhelm Pippings hus låg till exempel i Norra kvarteret, på tomt nummer 16 vid Brahe Nedre Tvärgata.⁶⁸ Pippings hem blev totalförstört, men med hjälp av en rysk soldat lyckades han i sista stund rädda sitt silver och andra värdesaker. Denna soldat ville inte ta emot någon som helst betalning för sin insats.⁶⁹

Natten mellan tisdag och onsdag var en enda lång sekvens av fasor. Det var inte bara girigheten som firade triumfer den natten – tvärtom visade många prov på stor osjälviskhet mitt i katastrofen. Notarie Gustaf Stålhandske räddade rådstuvurättens arkiv samtidigt som hans eget hem på Kungsgatan i Klosterkvareret förstördes.⁷⁰ Docent Gabriel Rein och studenten Mathias Akiander räddade i sin tur en stor del av Akademiens arkiv när huset redan stod i lågor.⁷¹

Robert Wilhelm Ekman (1808–1873), *Åbo brand*. Finlands Nationalgalleri, foto: Harri Alho.

Hjältemod och sorg sammanflätades i det öde som drabbade Johan Fredrik Heldt, känd som "sterbhuskamreraren". Då branden bröt ut störtade han i väg till domkyrkans vagnsskjul för att få tag på ett åkdon och kunna rädda sin egendom. I Åbo var Heldt känd för att ordna upp dödsbon, men också som en skicklig tapetserare och dekoratör som arrangerade bröllop och begravningar.⁷² Likvagnarna i staden kände han som sin egen ficka. Han lade beslag på likvagnen som var avsedd för de fattiga, eftersom den var lättare och därför lämpade sig bättre för räddningsarbetet. I stor brådska åkte han till sitt hus på tomt 120 i Kyrkokvarteret, i ändan av Skolgatan mot Ryssbacken.⁷³ Han samlade ihop sina tillhörigheter, grep tyglarna och körde lasten till Biskopsåkern, som låg utanför staden i ändan av Biskopsgatan. Med sig hade han änkan Catharina Margareta Stjerna, som bott hos honom och som nu fick stanna kvar för att vakta lasten. Därefter åkte Heldt tillbaka med sin vagn för att undsätta andra nödställda. Samtidigt som han åkte från ett ställe till ett annat i sin likvagn som en räddande ängel brann hans eget, ärvda hus på Skolgatan ner till grunden.⁷⁴

Också Johan Vilhelm Snellman, då en 21-årig student vid Kejsarliga Åbo Akademi, bodde i staden i september 1827. Snellman hade redan upplevt en storbrand i sitt liv, den som nästan totalförstörde Uleåborg i maj 1822. Han hade sett och upplevt raderna av skorstenar i den ödelagda staden, de överlevandes nöd och den första gudstjänsten under bar himmel, mellan stadens ruiner och begravningsplatsen.⁷⁵ Under branden i Uleåborg hade den unge Snellman handlat raskt och hjälpt till i bärgandet av ägodelar. I Åbo agerade han med ännu större mod och målmedvetenhet. Medan branden härjade i Kyrkokvarteret började Snellman bära ut gods ur flera olika hus så snabbt han kunde, och förde det till andra sidan Tavasttull. Det tog på krafterna, men Snellman gjorde vad han kunde för att hjälpa till. De saker man lyckades flytta utanför Tavasttull var i trygghet. Efter en stunds arbete lade Snellman märke till en kusk som låg i ett dike vid vägrenen utanför tullen. Mannen var så berusad att han inte förmådde ta sig upp. Hans häst och kärra stod överkamma bredvid. Snellman hoppade upp på kuskbocken, och då den berusade kusken sluddrande försökte protestera, lovade Snellman betala honom senare. Därmed kunde transportererna fortsätta i ännu snabbare takt. Varje gång Snellman gav sig av mot stadsgränsen med en ny fullastad vagn började den stupfulla kusken skrika och härja för att avbryta räddningsarbetet.⁷⁶

PÅ VÅRDBERGET kämpade astronomen Argelander för sin ögonsten, observatoriet. Han hade sett hur branden brutit ut i Hellmanska gården på Aningaisbackens högsta topp, och följt eldhavets obehagliga framfart. I detta skede hade han ännu inte förstått att också observatoriet var i farozonen.

Under nattens timmar började situationens allvar ändå gå upp för Argelander och alla andra i observatoriet. Många åskådare hade klättrat upp på Vårdberget, precis som på Ryssbacken, för att följa händelseförloppet. Men då den aggressiva elden närmade sig greps många av panik. Sedan branden erövrat området kring Stortorget och Kyrkokvarteret spred den sig vidare, både i riktning mot Klosterkvarteret och längs dalgången mellan Gertrudsbacken och Vårdbergsbacken mot sydost.⁷⁷

Vinden och hettan skapade virvlar som skickade brännande luftströmmar vida omkring. Inte ens de som tagit sig upp på kullarna var trygga. Lågorna slickade Vårdbergets sluttningar, svedde växtligheten och stack gräset och buskarna i brand. Glödande aska landade på observatoriets tak, trots att Vårdbergsbacken låg nästan 50 meter ovanför havsytan. Takets träkonstruktioner var illa utsatta, och hettan kändes tryckande. Argelander och tornvaktmästaren Wikström gjorde allt de kunde för att hindra elden från att få fäste i huset och skyndade sig att täcka in takstolarna med våta tyger för att hejda antändningen, som nu tycktes oundviklig. Till slut lyckades de vinna kampen och hindra huset från att antändas.⁷⁸ Risken för att elden skulle få fäste hade ändå inte försvunnit. Hettan var så olidlig att man inte ens kunde röra vid observatoriets fönster.⁷⁹ Fönsterbräderna av metall såg ut att mjukna och böjas.⁸⁰ Men längre än så kom elden inte. Observatoriet klarade sig.

MEDAN KAMPEN för att rädda observatoriet pågick ryckte elden fram i Klosterkvarteret nedanför Vårdberget. Den hade tagit en överraskande riktning, för vinden blåste fortfarande från nordväst och drev elden till Kyrkokvarteret och vidare mot Östra kvarteret, bakom Tavastgatan. Den glödande härden skapade emellertid sitt eget mikroklimat. Hettan gav upphov till luftströmmar och virvelvindar. Sannolikt vred sig vindpustarna också i riktning mot åns nedre lopp, och spred elden längs stranden.

Familjen Tengström bodde på tomt 36 på Kloster ågatan, i ett hus som byggts på gamla klosterruiner.⁸¹ Carl Fredrik Tengström hade gått bort tre år tidigare, och nu tog hans änka Anna Margareta hand om familjen. Deras

dotter Fredrika hade fyllt 20 år två dagar före branden. I december året därpå skulle hon förlova sig med sin syssling, Johan Ludvig Runeberg.

Senare drog sig Fredrika till minnes hur hemlighetsfullt huset som stod på klosterruinerna kändes. Dess valvbågar, och en källardörr som murats igen, kittlade fantasin. Tjänstefolket berättade envist historier om spöklika ljud och syner från det förflutna, som de påstod sig ha hört och sett.⁸²

Fredrika hade livlig fantasi. Till hennes favoritsysslor hörde att sitta vid kakelugnen och titta på de fladdrande lågorna bakom gallret. Kakelugnens gråsvarta lucka var trist, grov och ”utan grace”. Men bakom den flammade elden. Och den gav tanken vingar.⁸³

Fredrika berättar att hon en kväll kände sig illamående och gick tidigt till sängs. Innan sömnen gungade henne till en annan värld kastade hon en sista blick på kakelugnens lucka. I drömmen började eldhärden leva sitt eget liv. ”Hastigt stod framför mig en ljus, skimrande varelse”, en flicka som sade sig vara fånglad i kakelugnsdörren. ”Blott i drömmen kan du se mig. [...] Min fader är den store eldkonungen, den store smeden”, sade flickan och berättade att en dag hade fadern tagit henne i handen, fört henne till sin smedja och sagt: ”Ja visst är du för dålig och klen att gifta dig, men vänta, jag skall väl smida dig en bättre kropp.” Så lade han guld och silver i elden och började smida. ”Men när jag såg mig om, såg jag en ful man med rött hår, som satt och såg på. Jag blef rädd och kröp bakom min far, men han sade: ’göm dig icke, flicka, utan låt din fästman se på dig.’” Då sade flickan: ”Fy far, en sån ful klarl, honom tar jag aldrig till man!”. Ett sådant svar accepterade fadern inte. I vredesmod kastade han guld och silvret ur ässjan, lade dit en bit järn i stället och ”smidde och smidde, under det han mumlade ’så skall du väl få försöka, din näsperla, huru godt det smakar att vara ful’”.

”Och bäst jag ej visste huru”, sade flickan i drömmen till Fredrika, ”så kände jag mig vara samma kakelugnsdörr, som du så ömkat”. Sedan förde fadern fram den fula mannen till stället, och smidde honom till den vackraste yngling hon sett. ”Gå nu och tjena människorna”, sade fadern, ”och lär dig att vara ödmjuk; förr blir du ej fri”.

”Ack! När jag sett den vackra elden så nära mig alla dagar har jag dubbelt längtat ur mitt fångelse”, fortsatte flickan. ”Men år har kommit och år har gått, hundrade och flera, och fåfångt har jag längtat! Men nu – hör du deras röst, hör du min faders och min sköne brudgums röst, de komma, de komma på stormens vingar, men de föröda, de förstöra. Vakna syster, vakna! De komma, de komma, de befria mig, men du skulle förstöras af deras anda. Vakna, vakna!”

Alexander Lauréus (1783–1823): *Brinnande hus*, 1813.
Finlands Nationalgalleri, foto Janne Mäkinen.

I den stunden vaknade Fredrika. ”Skynda, stig upp, elden är lös, vakna då!”, hördes Fredrikas mors röst vid hennes säng. Fredrika gnuggade sömnen ur ögonen och skyndade sig upp. Nu var det bråttom för lågorna hade redan förstört flera hus.⁸⁴ Eldkonungen ur drömmen härjade fritt i staden och hamrade skoningslöst på sitt städ. Sina papper och skrивerier hann Fredrika Tengström inte få med sig, men sina kära böcker tog hon i famnen och bar i säkerhet.⁸⁵

MER TRÄ än någonsin förr brann upp i Åbo. Staden var större nu än under tidigare bränder. I branden som bröt ut den 4 september förstördes nästan 2 500 byggnader, tre fjärdedelar av beståndet.⁸⁶ Brinnande bjälkar och brädfodring, takåsar och golvplattor, träflis och näver, sekretärer och byråer, allt blev till ett gigantiskt bål som åt upp syret och frigjorde mängder av koldioxid i atmosfären. Eftersom husen stod så nära varandra kunde hettan på flera hundra grader ge elden fäste på ett sätt som inte gick att hejda. Till och med vattnet i Aura å värmdes upp. Hettan förändrade atmosfären ovanför Åbo och skapade en uppåtgående luftström. Ett så kallat pyrocumulussmoln bildades ovanför staden.⁸⁷ Allt möjligt skräp sögs med av luftströmmen: byggnadsrester, kol och sot, aska efter brända papper, fragment av böcker och kläder. De slungades upp i luften av hettan, fördes vidare av luftströmmarna och landade långt utanför staden.

De som bodde på långt avstånd från Åbo såg de blodröda skyarna, insvepta i svart rök. Den unga Topelius kunde se skenet ända från Nykarleby. På en radie av flera hundra kilometer kunde de finländare som var vakna under kvällen och natten bevittna eldens raseri. Också på havet syntes det märkliga ljusfenomenet, vars upphov man spekulerade i.⁸⁸ Wilhelm Gabriel Lagus familj befann sig i Pargas, fågelvägen 17 kilometer från Åbo. Därifrån såg hela det norra himlavalvet ut att stå i brand. Aska, förkolnade tygbitar och pappersfragment regnade ner.⁸⁹ Till Sagu, 26 kilometer från Åbo, förde vinden med sig pappersbitar, dunbolster och sedlar.⁹⁰ Ännu flera dagar senare var folk ute i skogarna i Sagu, på jakt efter sedlar.⁹¹

I KYRKOKVARTERET fortsatte kampen. Boktryckaren och förläggaren Johan Christopher Frenckell, Immanuel Ilmonis hyresvärd, var i färd med att samla ihop sina sista ägodelar. En del av dem bar han ner i källaren, andra

lastade han på kärror. Frenckells boktryckeri hade varit den akademiska stadens bultande hjärta. Nu gick tryckeriets alster upp i rök när Akademin bibliotek brann ner.

Immanuel Ilmoni återvände förtvivlad till sin lägenhet sedan han bevittnat bibliotekets undergång. Han samlade hastigt ihop sina viktigaste tillhörigheter och bästa kläder, och svepte in dem i ett lakan. Han hade ännu inte för avsikt att lämna staden, eftersom mycket arbete återstod. Men det var dags att flytta ägodelarna i säkerhet. Ett efter ett hade husen i Kyrkokvarteret antänts, och det fanns ingenting som kunde stoppa katastrofen. Ilmoni lade sitt knyte på ryggen och steg ut genom den bakre porten vid Frenckells gård. Han kom då att tänka på Fredmans epistel 34 av Carl Michael Bellman. Bellman hade skrivit episteln i ett känslösvall, framkallat av en brand i hans eget kvarter i Stockholm. I episteln var Movitz som Aeneas, som flydde det brinnande Troja: *En Aeneas lik vid Troja Movitz utur porten går ...*⁹² Ilmoni kände sig nu själv som den mytiske Aeneas, men renens på all den glans som hänvisningen till antikens mytologi förde tanken till.

Ilmoni bar inte sina ägodelar särskilt långt. Bakom kyrkan, på tomt 109 i Kyrkokvarteret, bodde Hans Henrik Fattenborg, professor i orientaliska språk, som en gång i tiden varit rektor vid Akademin.⁹³ ”Gubben Fattenborg” själv vistades ute på landsbygden, men Ilmoni lämnade sitt knyte hos tjänstefolket. Han gjorde ett snabbt försök att leta upp sin vän Johan Gabriel Linsén på Skolmästargatan, tomt 130 i Kyrkokvarteret, men också Linsén var – lyckligtvis – utsocknes, och med andra ord i trygghet.⁹⁴ Ilmoni sprang hastigt vidare för att se hur hans syster Fredrika hade det ställt. Fredrika, född 1799, bodde med sin man Mikael Sagulin på tomterna 143 och 144 i Kyrkokvarteret, i hörnet av Tavastgatan och den nuvarande Domkyrkogatan.⁹⁵ De behövde inte längre hans hjälp, flyktvägen till Tavasttull låg fri.

Ilmoni hann ännu med ytterligare en kort vända till Frenckells hus. I sitt rum hade han lämnat flera verk som tillhörde Akademin och en hel del andra papper, sin egen boksamling, sina brev och möbler. Han kastade en blick omkring sig, men det fanns inte längre mycket han kunde göra. Det enda han tog med sig var böckerna som tillhörde Akademin. Sedan var det dags att kasta in handduken och överlämna huset åt den obarmhärtiga fienden. Halva porten stod redan i lågor. Bara en enda rutt tycktes stå öppen för den som ville ta sig från domkyrkan mot Tavasttull. Branden rasade i alla väderstreck, men bakom Akademihuset, vid professor Törngrens hus, började Skolgatan som ledde upp mot Ryssbacken. Den hade branden ännu inte

lyckats blockera. Lågorna syntes redan på Tavastgatan, som tänts av gnistor som regnat ner från domkyrkans torn och tak. Mörkröda flammor lyste upp färden, när Ilmoni hjälpte Frenckell dra de fullastade vagnarna. Boktryckaren Frenckells hästar hade lämnats kvar för att bistå brandmanskaret, och därför var männen själva tvungna att dra vagnarna, meter för meter. De hade bara påbörjat den mödosamma färden när de varseblev tre sängar som ställts framför domkyrkan. Sängarna hade bärgats ur fattighuset, och de sjuka låg ännu i sina bäddar under bar himmel, mitt i kaoset. Ilmoni och Frenckell var tvungna att stanna för att hjälpa de olyckliga i sängarna. Frenckell försvann för en stund för att leta upp sina hästar, och lyckades finna den ena, som brandmännen uppenbarligen släppt fri. De fick därmed draghjälp för både godslasten och de sängliggande. Långsamt tog de sig över torgområdet vid Akademien till Skolgatan. Ilmoni hann dessutom bistå professor Bergbom, som packade sina saker på tomt 123 i Kyrkokvarteret. Karavanen svängde till höger från Skolgatan och fortsatte till Tavastgatan.⁹⁶ Efter en lång kamp lyckades de ta sig förbi Tavasttull och kunde andas ut för en stund.

Det vimlade av människor kring tullen. Folk från landsbygden hade anlänt med hästar och kärror. Fullastade transporter strömmade hela tiden ut genom tullporten. En del ekipage fortsatte färden till tryggare ställen på landsbygden, medan andra lämnades på Rektorsåkern och övriga öppna platser utanför tullen.⁹⁷

Klockan hade hunnit bli fem på onsdagsmorgonen.⁹⁸ Det sades att domkyrkans klockor hunnit slå tre på natten, innan de rasade ner med ett brak.⁹⁹ Immanuel Ilmoni var utmattad. Han hade jobbat på åtta timmar i sträck i Norra kvarteret och Kyrkokvarteret för att hjälpa sina vänner. Till råga på allt hade knytet han fört till Fattenborgs hus blivit kvar som rov åt lågorna.¹⁰⁰ Elden fortsatte sitt erövringståg i öster och söder, men vid Biskopsgatan var dess framfart långsammare. Till slut törnade elden mot Akademiens botaniska trädgård, som bromsade de giriga lågorna. Eldstormen rasade emellertid mellan Biskopsgatan och Tavastgatan, och avancerade mot Ryssbackens krön. Branden fortsatte med sådan frenesi att den inte lät sig stoppas ens då morgonen grydde. Solen gick upp klockan 05.11 den 5 september.¹⁰¹ Men lågorna ryggade inte tillbaka för gryningsljuset.

Gustaf Wilhelm Finnberg: *Ruiner af Åbo*,
detalj, 1827. Finlands Nationalgalleri,
foto: Hannu Aaltonen.

3.

EN STAD I RUINER

Tisdagen den 4 september hade Nils Henrik Pinello varit i Åbo för att titta till sin bostad på Kungsgatan i Klosterkvarteret, men till kvällen återvände han till landsbygden. Hans bostad i Åbo skulle få en ny ägare i början av oktober. Den unga husbonden Pinello hade bestämt sig för att lämna stadens larm bakom sig och bli brukspatron i Kirjakkala i Bjärnä. Fågelvägen låg Kirjakkala 44 kilometer från Åbo, men längs landsvägen var avståndet nästan 70 kilometer.¹ Det hade varit en vacker dag vid Aura å, men Pinello fick ingen ro i själen förrän han var tillbaka i Kirjakkala. Då kvällsmörkret sänkte sig hörde han det matta brusset från forsen, och såg solen gå ner bakom horisonten. Han gick till sängs, men kunde inte somna.

Pinello, som härstammade från en militärsläkt från Genua, var bara 25 år. För fyra år sedan hade han tagit magisterexamen vid akademien i Åbo. I bakfickan hade han därtill en bergsexamen han avlagt i Sverige 1826.² Pinello hade också funnit en käresta, postmästardottern Anna Juliana Schmidt från Riga, som skulle bli fru Pinello.³ Anna hade stannat kvar i Åbo, men snart skulle det bli lysning för deras bröllop.

I sin säng funderade den unga patronen på dagens händelser, på kontrasten mellan lugnet på landsbygden och ståhejet i staden. Han tänkte på Anna som var kvar i Åbo. Snart skulle de få vara tillsammans för alltid.⁴ Småningom somnade Pinello trots allt. Senare, över ett halvt sekel efter Åbo brand, mindes han den där oroliga natten, då dröm och verklighet flöt ihop. Livet tedde sig för honom som en vattenspegel på sjön, vars reflektioner fångade blicken och gjorde det omöjligt att se hur djupt nere botten låg. Pinello skrev om sina minnen i en längre artikel i *Åbo Underrättelser*, ”En tidsbild från den 4 och 5 september 1827”, som utkom 50 år efter branden. Han skildrar händelserna så här:

”Åbo brinner’, war den hemska stämman, som wid midnatten wäckte mig.” Vid sidan av sången stod hammarsmeden Forsström, reslig och sotig. ”Afwaktande min tur wid härden”, fortfor Forsström, ”hade jag insomnat i labben, då i drömmen min son Wilhelm, jemte flera andra stadsbor, män och qwinor, alla klädda i högtidsdrägter, med glada ansigten, omgäfw mig, för att inom ett ögonblick förwandlas: kläderna i trasor och glädjen i tårar. Klarwaken skyndade jag ut och det första, som mötte min syn, war det starka eldsken, som flammade på himmeln i det wäderstreck, der Åbo ligger. Patron tar wäl ej illa upp, att jag för en stund stört hwilan, men min unga husbonde, som har så många jern i elden äfwen derborta, war naturligtwis den förste jag wille warsko och förbereda på den möjligtwis förestående olyckan.”⁵

”Drömmar som drömmar, min hederlige Forsström”, svarade Pinello. ”Wäl ser jag det starka skenet, men denna tid på året är det tywärr så wanligt att rior brinna och derföre låtom oss hoppas, att våra bekymmer rörande någon större fara för det mig så kära Åbo, må blifwa lika ogrundade, som de för det närwarande äro osäkra och owissa.”⁶ Det var natt, i stunden fanns ändå inget man kunde göra. Forsström och Pinello skiljdes åt, och båda försökte somna om.

När onsdagsmorgonen grydde besannades Forsströms farhågor. Både grannar och ”kvarnfolk” i Kirjakkala kunde berätta om den förödelse som drabbat Åbo. Under nattens och morgonens timmar hade uppgiften hunnit spridas från mun till mun. Pinello fick också ett skriftligt bud av greve Gustaf Magnus Armfelt på Åminne gård, varigenom Pinello ”erhöll full wisshet om de betydliga förluster” han för egen del lidit.

Så fort han läst brevet bestämde sig Pinello för att åka till sin olycksdrabbade hemstad. Var Anna i säkerhet? Hur var det med hans kära vänner i staden? Hur hade det gått för hans gamla hem, som inväntade sin nya ägare?⁷ Snart rullade Pinellos vagn igenom skogen längs postvägen mot Åbo, via Mutaisi (Mutainen) och Tavastby.

Ju närmare Åbo Pinello kom, desto fler husvilla människor mötte han, flyktingar som lämnat den nedbrunna staden för att söka trygghet på landsbygden. Deras ansikten var bedrövade, och det stod klart att en olycka som orsakat en sådan folkvandring måste vara mycket allvarlig. Till och med kajorna, som kom flygande i stora flockar, verkade hemlösa. Kanske var det kajorna från Åbo domkyrkas torn, som hade tvingats lämna sin månghundraåriga bopplats. Varningsklockorna hade väckt kajorna ur deras slummer, och då hela staden var som ett enda eldhav måste också de fly fältet.

Flyktingarna, både människorna och fåglarna, väckte dystra tankar hos Pinello. Om de han mötte sökte trygghet så här långt utanför staden, måste levnadsförhållandena där ha rubbats fullständigt. Pinello stannade vid ett gästgiveri i Vista i Pemar. Redan på gården utanför möttes han av folk som förvirrade och ångestfyllda visade upp ”fragmenter af swedda böcker och papper, som af den häftiga vinden blifwit ditförde”.⁸ Brända rester som eldstormen slungat upp i skyn hade av luftströmmarna strötts över ett stort område, som ett slags vittnesbörd om de krafter som ödelagt Åbo under natten.

DET VAR ONSDAGEN DEN 5 SEPTEMBER. Pinello stannade i Pemar när dagen led mot sitt slut, men i Åbo hade invånarna insett stadens fruktansvärda öde redan tidigt på morgonen när solen gick upp. Synen var förkrossande. Under en enda natt hade Åbo förlorat sina karaktärsdrag och en stor del av sin historia. Förödelsens totala omfattning hade Åboborna ännu inte fått grepp om. Dessutom var branden inte över. Kampen mot de hungriga lågorna som alltjämt brann på olika håll i staden fortsatte.

Huset på Ryssbacken där Adolf Moberg bodde brann till exempel inte ner förrän på onsdagen. Elden hade gått fram längs Biskopsgatan, men stannat upp vid Akademins botaniska trädgård, vilket räddade ärkebiskopshuset som låg bakom trädgården. Då gjorde elden en gir mot sydost och brände ner träkojorna på Ryssbackens nordvästra sida till grunden. Lågorna ilade vidare och klättrade allt högre upp i sluttningen. Vid middagstid härjade branden på backens krön.⁹

På krönet, där tre väderkvarnar stod, hade Adolf föregående natt bestört följt brandens framfart i staden nedanför. Området kring väderkvarnarna var obebyggt, och här skulle elden mycket väl ha kunnat göra halt i brist på byggnader att slå sina klor i. Men så blev det inte. Den kraftiga vinden höll i sig ännu på onsdagen, godtyckligt jagande glödbitar framför sig. Gubben Säti och de andra kvarnägarna hade bärgat sitt lösöre och forslat det så långt bort som möjligt. Kvarnarna blev kvar och snurrade i rasande fart i stormvinden. Det hindrade inte elden från att få tag också i dem. Snart stod de alla tre i ljusan låga. ”Med sina brinnande vingar kastade dessa eldbränder på de närmaste husen söderut, så att dessa antändes och så förgicks äfven den lilla från det andra hållet besparade resten.”¹⁰ Branden vältrade sig vidare mot Tavastgatan, dit lågorna redan spridit sig från domkyrkans och Akademihusets håll.

Ryssbacken på ett fotografi av J. J. Reinberg 1887. Efter branden förblev backen obebyggd ända fram till 1950-talet, då den blev det nya sätet för Åbo universitet. På bilden syns också stadsgränsen, det vill säga tullstaketet i riktning mot Tavastland. Åbo stadsmuseum.

Paniken ökade på Ryssbacken när lågorna obevekligt kröp närmare. Alla var trötta efter en sömnlös natt, men kampen måste fortsätta. Allt man bara kunde lösgöra släpades förbi Tavasttull: hela dörrar, fönster med glas och allt, till och med hela husportar. Av allt detta gods kunde nödinkvartering byggas både på Rektorsåkern och på andra håll utanför staden.

På förmiddagen återvände Abraham Wennström från släckningsarbetet till sin bostad, alldeles utpumpad. Hela natten hade han bekämpat branden i Norra kvarteret och Kyrkokvarteret. Nu var det dags att tömma det egna hemmet på ägodelar och föra dem i trygghet. Wennström hade fått låna häst och kärra, och till och med lyckats avtala om inkvartering för sig själv och alla som bodde i hans hus i ett hemman i närheten. Det låg mellan staden och Nummis prästgård, ett stycke till vänster om den stora landsvägen utanför Tavasttull.¹¹ Men Wennström kunde inte hitta Adolf Moberg. De råkade inte på varandra förrän vid Rektorsåkern. Wennström kunde inte besinna sig, utan förebrådde ynglingen för att denne agerat förhastat. Var fanns koffer-

ten? undrade Wennström. Adolf var tvungen att erkänna att den var borta. I sin nyfikenhet hade han skyndat tillbaka för att följa brandens framfart och lämnat sina tillhörigheter i andras försorg. Då han till slut återvände till platsen där han lämnat kofferten, syntes varken den eller bröderna Bergroth till. Också främlingen som skulle hålla vakt var försvunnen.¹²

Wennström var för trött för att fortsätta tillrättavisningen. Han berättade att han funnit logi åt dem alla för följande natt. Adolf fick nu leta rätt på sin koffert. Överallt såg han kvinnor och barn, sorgsna och rödgråtna ansikten, och högviss med ägodelar som räddats undan elden. Efter ett långt letande fick Adolf höra att kofferten förts i trygghet till Nummis prästgård, som alltså låg i ungefär samma riktning som det natthärbärge Wennström ordnat åt dem.¹³

ÄNNU RASADE branden vidare. Vid tretiden på onsdagseftermiddagen bromsades dess framfart emellertid småningom upp, och brandmanskapet började få bättre kontroll över läget. Då hade det gått arton timmar sedan det olycksaliga händelseförloppet fick sin början.¹⁴ Men ännu följande dag, på torsdagen, pyrde och lurade elden bland ruinerna.¹⁵ Både brandmännen och invånarna, som försökt bärga sina tillhörigheter och sökt skydd utanför staden, var utmattade. Till de tysta och bortglömda arbetshjältarna i stormens öga hörde hästarna, som både användes till att transportera brandsläckningsutrustningen och i bärgningsarbetet. Från socknarna i närområdet hade fler hästar uppåtdats för att hjälpa till vid katastrofen, men deras exakta antal är okänt.

Det var en bedrövlig syn som bredde ut sig när eldens vrede stillnat. Bland ruinerna gick det inte längre att känna igen den stad som bara dygnet innan varit full av liv och rörelse. I den gigantiska glödbädden flammade olycksbådande lågor fortfarande upp här och där bland rökmolnen. Området mellan Aningaistull, Nylandstull och Tavastull var nästintill utplånat. Det innebar att tre fjärdedelar av stadens byggnader gått förlorade. Eldstormen hade förintat Norra kvarteret, Kyrkokvarteret, Östra kvarteret och en stor del av Klosterkvarteret. Branden hade också banat sig väg mot Södra kvarteret. Den flammande vågen bromsade lyckligtvis in precis före Societetshuset, men spred sig ändå över Nytorget till Bonuviers teater, och brände detta Thalias tempel till aska. Husen i riktning mot Puolalabacken norröver besparades, för de låg på rätt sida i förhållande till vindens riktning.¹⁶ Efter branden åskådliggjorde lantmätaren J. G. Wallenius förödelsens omfattning

J.G. Wallenius märkte 1827 ut de förstörda områdena med grått på Johan Tillbergs karta från 1808. Riksarkivet.

genom att märka ut alla de förstörda kvarteren med grå färg på Johan Tillbergs karta över Åbo från 1808. Han använde grått för att markera att en stor del av staden förvandlats till aska.

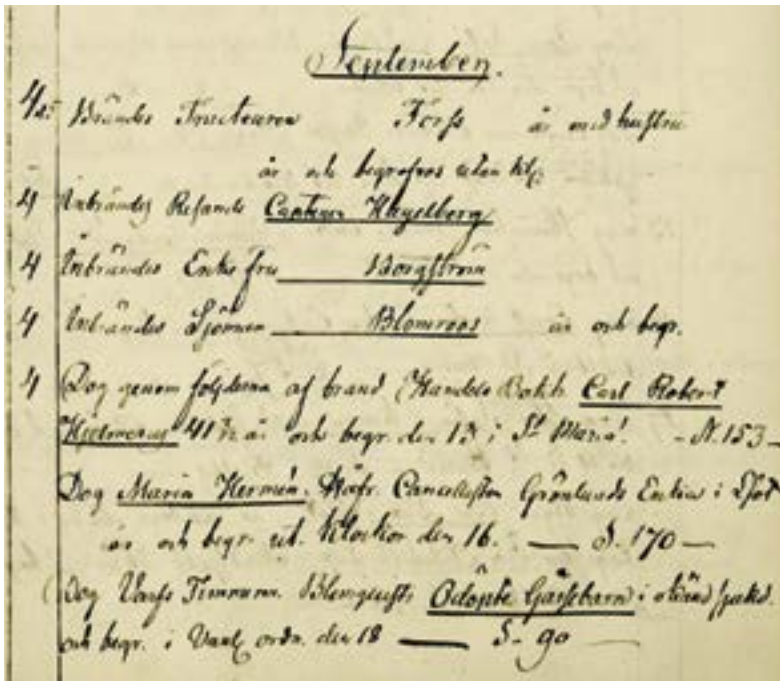
Förödelsen hade drabbat området där huvuddelen av Åbos befolkning bodde. Kyrkokvarteret hade alltid varit en knutpunkt för näringsliv, kultur, politik och religion. Nu låg allt detta jämnat med marken på det brutalaste sätt. Den materiella förstörelsens omfattning var oerhörd. Då landshövdingen Erik Wallenius rapporterade om ödeläggelsen till generalguvernör Zakrevskij, bedömde han att 80 byggnader i sten och 700 i trä förstörts.¹⁷ I själva verket var antalet förstörda byggnader betydligt större. I Wallenius första siffror hade byggnader som stått på samma tomt slagits ihop. Då skadorna utreddes närmare preciserades antalet nedbrunna byggnader till 2 543. Av dessa var hela 2 290 träbyggnader, mestadels hus med flera rum.¹⁸

Det är svårt att föreställa sig hur mycket energi som frigörs när så mycket trämaterial brinner upp på en gång. Hettan var så kraftig att också klippor och gatstenar fick brandskador. Efter branden krackelerade stenbumlingar tjocka som en människas ben och föll ner från sina granitfästen. Också stentrappor och socklar till hus hade förstörts.¹⁹

Då eldstormen bedarrat visade det sig att lågorna också krävt dödsoffer. Det är svårt att bedöma hur många stadsbor som miste livet under natten mellan den 4 och den 5 september, om man tar alla följder i beaktande. Direkt efter branden räknade man till över 200 skadade och 17 döda under natten eller strax därefter.²⁰

I Åbo finska församlings begravningslängder har fyra kvinnor i olika åldrar noterats: pigan Johanna Jakobsdotter, fröken Maria Stina Ahlroth samt änkorna Maria Matsdotter och Stina Jakobsdotter. De avlidna männen var sex till antalet: köpmannen Henric Johan Ponsen, drängen Johan Ekman, timmermansgesällen Samuel Lindström, tobaksspinnaren Anders Samberg, sjömannen Isac Blomros och korpralen Gustaf Lindros.²¹ I Åbo svenska församlings motsvarande förteckning återfinns krögaren Forss med hustru, kapten Hagelberg som var på besök i Åbo, änkefrun Borgström, sjömannen Blomroos och bokhållaren Carl Robert Hjelmerus.²²

De dödas sista stunder var förtvivalade, då de överrumplades av eldens kraft. En del av de omkomna var sjuka som inte hann få hjälp i tid. Andra hade agerat dumdristigt, däribland kapten Hagelberg. Han hade först flytt,

Brandens offer i Åbo svenska församlings döds- och begravningslängd. Riksarkivet.

men sedan återvänt till sitt nattkvarter för att rädda sina viktiga papper – med ödesdigra följder.²³ I tidningsspalterna figurerade i synnerhet krögaren Petter Adolph Forss och hans hustru Maria Elisabet Forss (född Rödlin).²⁴ En okänd skribent som rapporterade om branden i *Finlands Allmänna Tidning* berättade att han med egna ögon såg paret ligga döda i ruinerna av sitt eget hem, mittibland den glödande askan, som en fruktansvärd påminnelse om förödelsens kraft.²⁵ I gathörnen bland ruinerna berättades emellertid en annan historia om paret. I ett brev till journalisten, författaren och bibliotekarien A.I. Arwidsson, som flyttat till Sverige, skrev Immanuel Ilmoni att ”ett på fylleri högst begifvet krögarfolk hade af bränvinets ängel med blindhet slagne, grälat och slagits, tills de expedite lågorna gjorde slut på ägten-skaps sämjan”. Husfar och husmor hade grälat och slagits med sådan frenesi att de inte märkte lågorna som närmade sig.²⁶ Paret segnade ner tillsammans, för sista gången.

IMMANUEL ILMONI hade slitit hela den föregående natten och lyckats hjälpa sin hyresvärd Frenckell ta sig förbi Tavasttull när morgonen grydde. Själv hade Ilmoni förlorat nästan all sin egendom under natten: sina böcker och samlingar, alla möbler och merparten av kläderna. Brevet från hans kära, avlidna far var också förstörda. När Ilmoni lämnade Stockholm, där han studerat, hade författaren Lorenzo Hammarsköld skrivit avskedsdikter till honom. De hade nu blandats med askan på Stora Kyrkogatan.²⁷ Men vad var dessa enskilda förluster i jämförelse med ”den skada vårt arma Finland lidit?” ”Finland ditt hjerta blöder!”, skrev Ilmoni till Arwidsson några dagar senare.²⁸

På onsdagskvällen blev det åter möjligt att vandra längs Åbos gator, även om den heta marken brände under fötterna. Bedrövad irrade Ilmoni omkring i närheten av Akademihuset och domkyrkan. Branden hade skonat Akademihusets festsal, men i övrigt var synen som mötte honom fruktansvärd. På sina ställen verkade taken och golven ha rasat in. Förkrossad betraktade Ilmoni förstörelsen medan kvällen skymde.²⁹ Och ännu var branden inte till ända. I biblioteksfönstren återspeglades lågor som en påminnelse om den förödelse som alltjämt fortgick. Takets kopparhöljen hängde söndertrasade ända ner till marken. De skramlade elakt och skrapade i marken när vinden spökligt vajade dem fram och tillbaka. I domkyrkan hade branden avtagit, men på golvet och i valven ormade sig lågorna fortfarande, som om de till och med var ute efter de avlidna som begravts under golvet.³⁰

Ilmoni fick logi för de följande dagarna i astronomen Argelanders hem på Vårdberget. Under natten mellan onsdagen och torsdagen stod han brandvakt i observatoriet. Från tornet kunde han blicka ut över det dystra ruinlandskapet. Lågorna pyrde i nattens mörker, och flammade här och där upp mot himlen. Allt emellanåt hördes ljudet av murar som rasade och skorstenar som skrällde. Nu och då hördes också explosioner, då lågorna fann ett krutförråd eller annat brandfarligt material.

Det blåste fortfarande kraftigt. Med vindens sus uppblandades rop på finska, svenska och ryska, då opportunisterna på plundringståg letade efter värdesaker bland ruinerna. Det var en tragisk upplevelse, som Ilmoni skulle minnas hela sitt liv. Efter alla de ”mångfaldiga förstörelsens scener” han bevittnat under nattens timmar kände han sig djupt skakad. Akademiens hela bibliotek hade brunnit ner, förutom en del böcker som var utlånade. Sammanlagt hade nästan 40 000 band gått förlorade. Lågorna hade också slukat en del av penning- och medaljsamlingen, de naturvetenskapliga samlingarna och väldiga mängder övrig universitetsegendom. En del av domkapitlets arkiv brann också upp, medan hovrättens arkiv totalförstördes. Domkyrkans torn, klockor och orgel hade rasat ner. Största delen av byggnaderna i staden hade lagts i aska. Flera människor hade mist livet, och alla som blivit hemlösa grubblade med sorg i hjärtat över hur de skulle överleva den kommande vintern.³¹

HELA ONSDAGEN letade Adolf Moberg efter sin kära koffert. Wennström tog fortfarande igen sig efter nattens vedermödor. Adolf vandrade ensam omkring på jakt efter sina ägodelar. Kofferten stod inte att finna i prästgården i Nummis. Om den forslats dit måste den redan ha transporterats vidare, kanske i riktning mot Hallis. Ingen i prästgården kunde hjälpa Adolf. Han gick från det ena huset till det andra och såg flyktingar överallt, Åbobor som drivits från sina hem av elden, och som nu letade efter ett tryggt ställe för sig själva, sina närmaste och sin egendom.³²

Till slut påträffade Adolf bröderna Bergroth. De hade fått nattlogi i Hallis och tagit kofferten med sig. Adolf hade inte tid att stanna och prata någon längre stund – hela dagen hade redan gått till att leta efter kofferten. Någon hästkarl lyckades han inte hitta, och ingen annan erbjöd heller sin hjälp. Det fanns inget annat att göra än att knyta en repstump i ett av koffertens handtag och börja dra den längs landsvägen. Färden längs den gropiga vägen blev mycket mödosam, men Adolf släpade på med alla sina krafter.

Onsdagskvällen skymde. Samtidigt som Immanuel Ilmoni melankoliskt irrade runt i kvarteren kring Akademihuset och domkyrkan, fortsatte Adolf Moberg sin slitsamma färd från Hallis mot natthärbärgen. Emellanåt var han tvungen att ta en vilopaus, torka svetten ur pannan och hämta andan. När han äntligen anlände till huset där Wennström lyckats ordna nattlogi var det redan beckmörkt. Han drog in sin koffert i rian och lade sig medtagen att sova i det mjuka höet. Senare skulle han minnas denna dag som den sorgligaste av alla sina födelsedagar. Det var hans 14-årsdag.³³

Adolf hann knappast grubbla så mycket innan han somnade. Tröttheten var ofantlig. Kanske hemsöktes han i sina drömmar av de kaotiska scenerna, av eldhavet och av domkyrkan som en brinnande fackla, i vars sken stadsborna förtvivlat kämpade för sina liv och sin egendom.

SOLEN HADE ännu inte gått upp när Nils Henrik Pinello lämnade gästgiveriet i Vista i Pemar för att fortsätta färden mot Åbo. Det var mörkt, och den nattliga fukten hängde kvar över nejden. Ännu var det 30 kilometer kvar till Åbo. Längre dolde sig solen bakom horisonten, men när Pinello kom till den gamla begravningsplatsen hade den segat sig upp.³⁴ När morgonen grydde nådde Pinello fram till Wastmäki, vid nuvarande Hammarbacka. För hans ögon bredde nu ut sig en syn han aldrig skulle glömma. ”Menniskor, böljande i brokig massa, dels under bar himmel, dels i tobaksladorna på Kuppis’ och Moriabergs fälten, lekande barn och gråtande qvinnor, waggor och likkistor, husgeråd af alla möjliga slag, bättre och sämre, husdjur och fjäderfä, hwimlade här i blandade grupper om hwarandra.” Då Pinello kom närmare varseblev han hur märkta av ångest och sorg människorna var. ”Modlöshet hos den ena och stilla undergifwenhet hos den andra omwexlade på de anleten här warsnades.”³⁵ Liknande provisoriska flyktingläger fanns överallt. Allt som kunnat räddas i den panik som uppstått, både värdefulla och värdelösa föremål, hade forslats till öppna platser, åkrar, sluttningar och trädgårdar. Stadsborna som förlorat sina hem vakade över sina få, bärgade ägodelar under bar himmel. Människorna var sammanförda utan hänsyn till stånd eller rang, hög som låg drabbad av samma katastrof. Ödet hade tillfälligt suddat ut gränserna mellan samhällsklasserna.³⁶

Pinello hejdade sin vagn vid Nylandstull och såg sig omkring. Moln av brandrök steg allt emellanåt upp bland ruinerna, och han beslöt sig för att fortsätta till fots. Till höger framför tullen fanns en mindre åker, och

bakom den nedbrunna hus på Gertrudsbackens södra sida. Pinello hade förberett sig på att övernatta i staden, om han bara kunde hitta nattlogi. Sina nödvändighetsartiklar bar han med sig i ett litet knyte. Den brännheta Nylandsgatan kantades på bägge sidor av ”nakna skorstensvälnader”. Till vänster, på Klosterbacken bakom Vårdberget, såg det ändå ut att finnas hus som lågorna skonat.³⁷

Det var obehagligt att gå längs den brännande gatan. Pinello tog av till vänster och började vandra uppför Vårdberget. På dess kala, trädlösa krön tronade observatoriet, som en påminnelse om att precis allt ändå inte gått förlorat. Södra kvarteret, där hans fästmö Anna bodde, verkade gudskelov ha undgått branden. Pinellos eget hem låg däremot vid foten av Vårdberget, på tomt 115 på Kungsgatan. Så bedrövligt som det såg ut överallt kunde Pinello redan föreställa sig den grushög och ruin hans kära hem hade förvandlats till då han vandrade ditåt.³⁸

I Vårdbergets sluttning träffade Pinello till sin överraskning en gammal bekant: sin tidigare granne, professor Anders Boxström, vars hem hade legat på tomt 113 på Kungsgatan.³⁹ Boxström var läkare, och den första i Finland att ge vaccinationer.⁴⁰ Boxström hade jobbat på lasarettet i Lovisa och som fattigläkare i Stockholm, och därmed sett mycket av både glädje och sorg i sitt liv.⁴¹ Nu, vid 67 års ålder, hade denne medicinska pionjär förlorat allt. Han satt i solskenet i Vårdbergets sluttning med en bibel på engelska i handen. Det var den enda boken han lyckats rädda ur sitt ansenliga bibliotek. ”Jag bor tillsvidare i min källare”, sade Boxström till Pinello, ”och har ännu ingen aning om hvar jag för vintern skall finna tak öfwer hufwudet”.⁴²

Förtegen satt Boxström kvar och läste i sin bibel, medan Pinello med tunga steg gick vidare. Redan uppfifrån berget, i septembersolens sken, kunde han se att Klosterkvarteret låg ödelagt. Han såg bara sand och grus, skeletten av skorstenar, delar av murar och medeltida källare som kommit fram under husen. Pinello greps av starka känslor: platsen var honom kär, och dessutom hade han haft en betydande del av sin egendom där. En stor trötthet kom över honom. Han hade gett sig av redan före soluppgången, och nu kändes det som om krafterna tröt. Han hittade en tillfällig viloplats under ett av de kvarståande källarvalven, lade sig raklång och föll i sömn.⁴³

Han fick emellertid inte vila länge. Plötsligt dök en grupp soldater upp. De hade letat efter ett större källarvalv som kvarter åt den ryska högvakten. Skarpa order genljöd i valvet, och den sovande Pinello befalldes samla ihop sina ägodelar så snabbt som möjligt och ge sig av. Stadens kommen-

dant hade varit hyresgäst hos Pinello, och kommandanten ansåg därför att källarvalvet tills vidare måste inhysa högvakten då inga andra lokaler fanns att tillgå. Det fanns inget Pinello kunde göra: han blev tvungen att lämna sin egendom i främmande händer. Pinello kunde inte veta vad som föregått ordern. Generalmajor Johan Wulffert, kommandant för de ryska styrkorna i staden, hade skickat ett meddelande till den ryska generalguvernören Zakrevskij på onsdagen medan branden ännu rasade. Zakrevskij hade i sin tur skickat chefen för senatens finansexpedition, Anders Henrik Falck, till Åbo och beordrat de ryska styrkorna att överlåta livsmedel ur sina matförråd till myndigheterna som organiserade nödhjälpen. Zakrevskij skickade genast en rapport till kejsaren i S:t Petersburg.⁴⁴ Soldaterna behövdes även för att stoppa plundringen och vandalismen i staden. Samtidigt som Pinello den 6 september vandrade omkring i det nedbrunna Åbo tillsatte stadsborna själva en brandskadekommitté för att organisera hjälpverksamheten. Kommittén fick i uppdrag att ordna mat och bostäder åt de nödställda.⁴⁵

Pinello fortsatte sin vandring i riktning mot Aura å. Ju närmare åstranden han kom, desto tydligare blev det att Södra kvarteret, där Anna bodde, hade överlevt katastrofen. Men hela området norr och öster om Nytorget påminde om en ödemark. Societetshuset tronade fortfarande intakt på sin vanliga plats, vilket ändå kändes som en lättnad. Den enda bron över Aura å hade antänts och rasat ner. Bron hade varit en viktig mötesplats för stadsborna. Där hade funnits en bokhandel som studenterna brukade frekventera för att skaffa nya böcker och debattera aktuella frågor.⁴⁶ Nu flöt denna förbindelselänk mellan stadens östra och västra delar som förkolnade spillror i ån. Förutom resterna av bron guppade också all möjlig annan bråte på ytan, från möbler till kärror. Under eldstormen hade en del föremål avsiktligt kastats i ån, med tanken att de senare kunde bärgas därifrån. Det berättades att glasmästare Lindell lastat sin egendom i en båt, som han sedan medvetet sänkte i ån för att kunna hala upp på nytt efter branden.⁴⁷

Trots all bråte gick det ändå att ta sig över ån med båt. En rysk soldat, som fått order om att hjälpa folk från den ena åbrinken till den andra, rodde energiskt fram och tillbaka. Pinello fick också skjuts, och hade redan hunnit tänka att inte ett enda minne skulle återstå av hans hem i Klosterkvarteret. Plötsligt upptäckte han ändå ett bekant föremål som skvalpade i vattnet: en ram som hade prytt hans dyrbaraste tavla, den fransk-holländska konstnären van Loos ståtliga målning av havsguden Neptunus. Ramen flöt rakt mot båten som Pinello satt i. Roddaren saktade in, och Pinello sträckte sig efter

Det fanns många målare i konstnärssläkten van Loo, och det går inte med säkerhet att säga vem av dem som målat Pinellos tavla. På bilden Charles-André van Loos verk *Neptune et Amymone*. Tony Querrec/RMN-Grand Palais (Musée du Louvre).

tavlan. Då han drog upp ramen visade det sig att själva målningen var borta. Om ramen fanns kvar, tänkte Pinello, kunde han ändå hoppas att målningen också räddats. Den måste finnas någonstans i närheten. Och mycket riktigt: oljemålningen låg en bit därifrån, invid den östra strandens påverk. Den hade fastnat i en hög med föremål som kastats i vattnet. Tyget hade sannolikt lossnat från ramen då någon slängt målningen i ån för att rädda den.⁴⁸

Pinellos husfolk hade bärgat tavlan i sista stund, men i kaoset som rådde natten mellan den 4 och den 5 september hade den kommit bort. Neptunus med sin treudd i högsta hugg lyftes nu upp ur Aura å av Pinello. Havsguden var förödmjukad, ”betydligt riven och skamfilad”, men eldstormen hade han överlevt. Pinello anlände till Societetshuset med målningen med sig, och kände sig som en hjälte ur de forntida sagorna, som räddar sig undan Trojas undergång.⁴⁹

MÅNGA ANDRA som varit bortresta medan branden rasade anlände likt Pinello till Åbo torsdagen den 6 september. Bland dem fanns hovrättstjänstemannen Johan Josef Pippingsköld, som hörde till de bärande krafterna i Åbos musikaliska liv. Han hade tillhört Åboromantikerna, och 1819 varit med om att bilda en sångförening, Sångsällskapet, som blev landets första studentkör.⁵⁰

Måndagen den 3 september hade Pippingsköld begett sig till Autis säteri i Villnäs.⁵¹ Hans syster Johanna Maria var gift med godsägaren, friherre Carl Axel von Kothen. Paret hade sju barn, av vilka det äldsta, "Jeanette", det vill säga Johanna Maria von Kothen, var 20 år, och det yngsta, Adolf Fredrik Josef, bara tre år.⁵² Dagen därpå gjorde sällskapet en utflykt till Hannula by i närheten. Stämningen var uppsluppen, och barnaskaran såg till att det hela tiden var liv och rörelse. Pippingsköld kunde knappt minnas när han senast skrattat så mycket. Också kvällen förflöt i glad stämning. Morgonen den 5 september nåddes sällskapet emellertid av den hemska nyheten. Baron Cedercreutz kom in med dyster uppsyn och "gormade och omtalade att elden skall ha varit lös i Åbo". Medan folket på säteriet sovit hade en kamp på liv och död förts i Åbo. Nu greps alla av oro. Man beslöt att skicka folk till Åbo för att ta reda på vad som hänt.⁵³

På eftermiddagen begav sig hela sällskapet till Villnäs slott för att höra om närmare uppgifter inhämtats. Jeanette var den första som fick höra att hela Åbo brunnit ner. Alla hade fruktat detta, men ändå var beskedet förkrossande. Medan de andra tystlåtna begav sig hemåt dröjde sig Pippingsköld ändå kvar på slottet, av personliga skäl: han hade länge beundrat greve Carl Erik Mannerheims unga dotter Eva Wilhelmina Charlotta.⁵⁴ Pippingsköld begagnade sig av tillfället och stannade kvar för att spela schack med den gamla greven. Under kvällen kom "den gudomliga Mina flera gånger in", skrev Pippingsköld i sin dagbok.⁵⁵

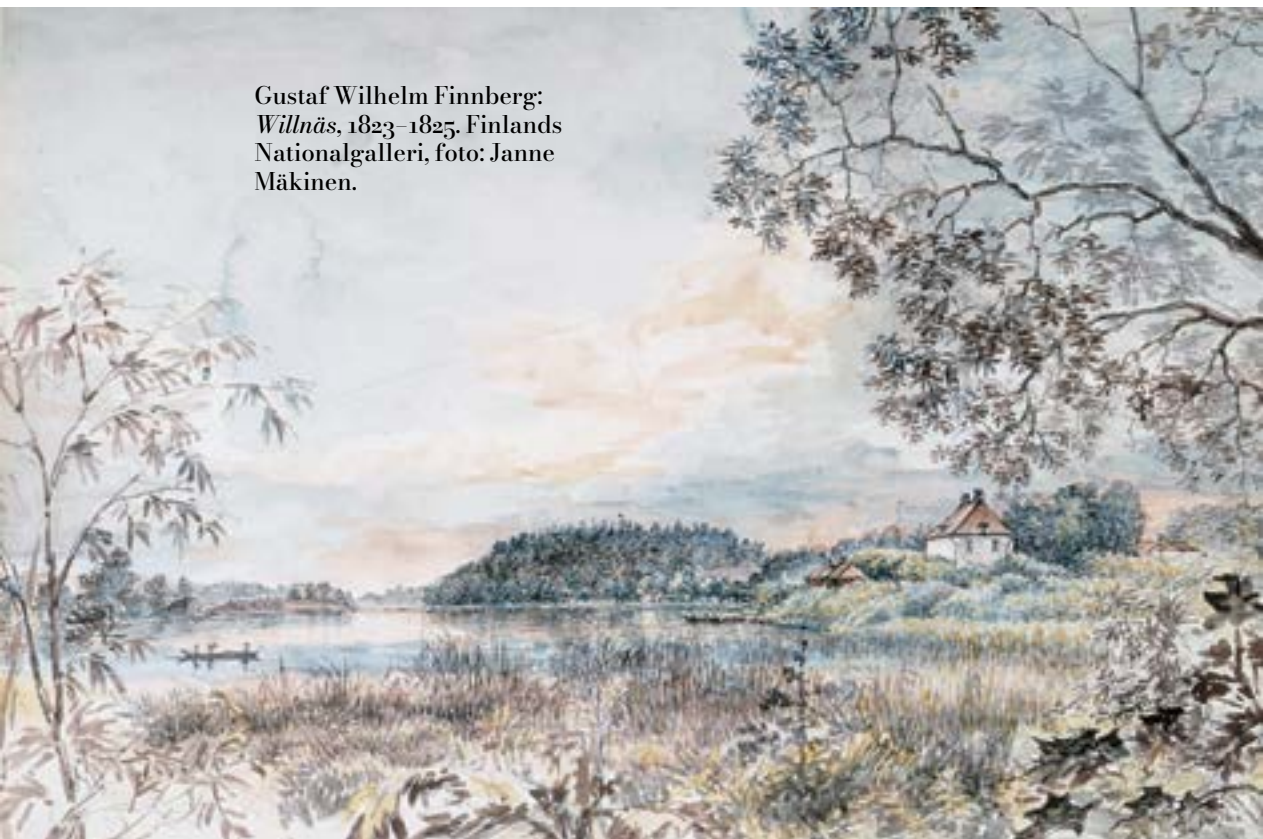
Schackspelet tog hela kvällen i anspråk. Pippingsköld pendlade mellan dystra tankar och romantiska drömmar. Både han och greve Mannerheim försjönk i sitt schackparti. Inte förrän vid elvatiden på kvällen började tröttheten göra sig påmind hos både den gamla greven och Pippingsköld, som återvände till sin systers familj i Autis. Sorgen hade lagt sig över hela huset, och under kvällen fördes många slags diskussioner. Det var svårt att få en blund i ögonen. På torsdagsmorgonen den 6 september återvände de utsända från Åbo. De kunde bekräfta de tidigare bulletinerna: Åbo hade brunnit ner.⁵⁶

Efter frukosten och några snabba förberedelser beslöt sig hela sällskapet för att åka till Åbo för att inspektera de skador branden åsamkat. Budbärarna

hade redan hunnit berätta om förödelsen som drabbat Norra kvarteret och Kyrkokvarteret, och om bron över ån som också förstörts. Sällskapet gav sig av från Autis vid tiotiden. Pippingsköld skrev senare i sin dagbok att man anlände till Åbo vid femtiden, efter en resa på sju timmar. Sällskapet tvingades ta en omväg över Hallis bro för att komma till västra sidan om Aura å.⁵⁷

Synen som mötte dem skulle de aldrig glömma. Det brann fortfarande på flera håll i staden, och det pyrde i ruinerna. Förödelsens omfattning var större än någon kunnat föreställa sig. Ingenting fanns kvar av Pippingskölds egendom på tomt 31 i Kyrkokvarteret, förutom en liten byrå som hans vän Frans hunnit rädda.⁵⁸ Alla hans böcker, papper och möbler hade brunnit upp. Pippingsköld skrev ner sina motstridiga känslor i dagboken. Om han varit på plats i Åbo hade han kanske kunnat rädda sina ägodelar. Men han var förälskad, och han ville träffa Wilhelmina, föremålet för sin låga. Han hade begett sig till Autis för att träffa sin syster, men egentligen var det besöket på Villnäs slott som hägrat i hans tankar. ”Under tiden uppflammade i Åbo en vildare låga”, skrev han i dagboken. ”Min kärlek var därför orsaken till min olycka eller kanske *lycka*.”⁵⁹ Då kunde Pippingsköld ännu inte veta att det aldrig skulle bli något förhållande mellan honom och Mina.⁶⁰

Gustaf Wilhelm Finnborg:
Willnäs, 1823–1825. Finlands
Nationalgalleri, foto: Janne
Mäkinen.

Olyckan drabbade Pippingsköld hårt. Han förlorade sin boksamling på nästan 350 band och hundratals avhandlingar och andra särtryck, till exempel noter för violin, piano och gitarr. Senare fick han höra att böckerna kanske hade kunnat räddas om man brutit upp dörrarna till bokskåpen. Men ingen vågade göra det medan ägaren var borta. Följaktligen gick både böckerna och skåpen upp i lågor. Branden förstörde också Pippingskölds gedigna herbarium, som innehöll omkring tvåtusen växtarter, och likaså hans insektsamling på över tusen arter, som hade stått i egna skåp. Alla dessa klenoder var nu borta.⁶¹

Försynen var oblid också gentemot juris professor Wilhelm Gabriel Lagus, som befunnit sig i Pargas med sin familj den 4 september. Tjänarinnan Lena hade kämpat för att rädda sin husbondes egendom från lågorna, men det fanns inte mycket hon kunde göra. Familjen Lagus nåddes av det sorgliga budet dagen därpå. Redan föregående kväll hade de befarat det värsta, och nu kom bekräftelsen. I norr hade de sett himlen färgas blodröd, med ett kol svart moln som svävade i fjärran. På morgonen den 5 september upptäckte barnen förkolnade tygbitar, lakans- och pappersremsor och aska som hade regnat ner på marken.

Då den chockerande nyheten bekräftats begav sig Lagus in mot staden. När han återvände hem efter det korta besöket i Åbo konstaterade han inför sin familj att han var ruinerad. Det rymliga huset på Tavastgatan som han köpt samma år och inrett under sommaren var totalförstört. Till råga på allt var fastigheten ännu inte brandförsäkrad. Biblioteket, som han börjat bygga upp redan under studietiden i Uppsala, och som vuxit sig allt större de senaste åren, hade förvandlats till aska. Borta var också alla de handskrifter han samlat. Kvar fanns bara skuldebrev och borgensförbindelser.⁶²

KONSTNÄREN GUSTAF WILHELM FINNBERG hörde till ruinstadens mest kända ögonvittnen. Hans intryck har bevarats i en litografi, som visar brinkarna vid Aura å precis efter branden. Anblicken är som efter ett bombardemang. Kakelugnarnas skelett reser sig bland ruinerna, och tjocka rök-moln stiger ännu mot skyarna. Av stenhuset återstår bara väggar. Domkyrkan har tappat sin tornspets, och i ån flyter vagnar och annat trögods. Bildens förgrund är svärtad av sot. Finnberg har stått i Klosterkvarteret, invid ån, känt hettan efter branden under fotsulorna och låtit sin konstnärshand föreviga den förfärliga synen, som hans samtida gärna hade velat glömma.

Gustaf Wilhelm Finnberg: *Ruiner af Åbo*, 1827. Finlands Nationalgalleri, foto: Hannu Aaltonen.

Finnberg var uppvuxen i Pargas, i anspråkslösa förhållanden. Hans far livnärde sig som färjkarl och brovakt vid Kyrksundet. Jacob Tengström upptäckte den unga Finnbergs talang och uppmuntrade honom att slå in på konstnärspanan. Det gjorde Finnberg också, först i Åbo och senare i Stockholm. Stödd av Tengström inledde Finnberg 1806 studier vid Kungliga konstakademien.⁶³ Efter sin fars död flyttade han till Åbo, där han inledningsvis fick en ateljé i observatoriet på Vårdberget. Kring 1823 flyttade han till tomt 39 vid Aura å i Norra kvarteret, där han fortsatte sitt konstnärsvärv.⁶⁴ Finnberg var känd för sin makliga arbetstakt: han hade ständigt flera parallella, halvfärdiga jobb. Det berättas att Finnberg skulle måla greve Carl Erik Mannerheims porträtt, men Finnbergs långsamhet fick greven att tappa tålamodet så till den grad att han lät en annan konstnär slutföra porträttet.⁶⁵

Då Åbo brand bröt ut var Finnbergs ateljé följaktligen full av halvfärdiga tavlor. På några av dem glänste färg som höll på att torka, medan andra inte

kommit längre än till skisstadiet. När lågorna närmade sig ateljén måste Finnbergs situation ha känts förtvivlad. I sista stund försökte han flytta sina verk i trygghet, men det var för sent. Med sig fick han bara några dukar och trasiga ramar.⁶⁶ Eldstormen förstörde merparten av Finnbergs produktion. Efter branden kunde den förkrossade Finnberg inte fortsätta sin verksamhet i Åbo. Han flyttade till Gamla stan i Stockholm, där han levde ett fattigt, ensamt och dystert liv. Finnberg dog utblottad och skuldyngd sex år efter branden, den 28 juni 1833.⁶⁷

Litografin över det brandhärjade Åbo blev Gustaf Wilhelm Finnbergs mest berömda verk.⁶⁸ Senare samma höst rapporterade tidningarna att Finnberg skulle leverera ytterligare fem plantryck med bilder av förödelsen i Åbo.⁶⁹ Dessa målningar blev sannolikt aldrig färdiga. Tavlan *Ruiner af Åbo* levde däremot länge kvar – genom den blickade finländarna tillbaka på denna brytpunkt i sitt lands historia.⁷⁰

TORS DAGEN DEN 6 SEPTEMBER vågade Åboborna som flytt ut på åkrarna och till husen i närområdet småningom återvända till staden för att inspektera resterna av sina hemkvarter. De såg och upplevde förödelsen som Finnberg fångat i sin litografi. Ställvis rörde sig mycket folk på gatorna, men en del gav sig snabbt av igen, bortskrämda av de hemska intrycken.

Också Fredrika Tengström återvände tillsammans med sin familj för att beskåda den sorgliga staden. Det var svårt att begripa att den bara försvunnit. De välbekanta gatorna var borta, likaså handelsbodarna och försäljarna, husraderna och de livliga innergårdarna. Familjen Tengströms eget hem i Klosterkvarteret var en rykande ruin. Fredrika gick genom en liten port, alldeles intill den mur där kakelugnen i hennes rum hade stått. Kakelugnen stod fortfarande kvar, svedd och naken. Sorgmodigt blickade hon uppåt, liksom för att ta farväl av det hem som bevittnat hennes barndoms glädje och sorg. I den stunden kollapsade rökgången, och den brandskadade kakelugnen med sin skorsten rasade samman vid hennes fötter. ”Förskräckt hastade jag undan”, skriver Fredrika, ”men återvände snart till stället, för att nogare betrakta det skedda, och öfverst på stenhögen låg den förbrända kakelugnsdörren, hvilken af elden var till den grad förstörd, att den mera liknade ett nät af ståltråd, än ett sammanhängande stycke”.⁷¹

Också Adolf Moberg och hans kamrater hade återvänt till staden. På sina ställen var de stenlagda gatorna alldeles för heta för att man obehindrat skulle

kunna gå längs dem. Skorstenar kollapsade här och där, vilket dessutom gjorde promenaden farlig. Också brunnarna och latrinerna, som fyllts av aska och jord, försvårade färden. Varje steg kändes skrämmande. Rysningar gick längs ryggraden då några halvbrända lik syntes bland rasmassorna.⁷²

Besöket blev kort: Adolf vände om för att återvända till sitt härbärge. Han gick längs Tavastgatan, sorgset inramad av de spår elden lämnat efter sig. I Ryssbackens sluttning hade människor som blivit bostadslösa smält upp provisoriska kojor av bordsskivor, dörrar och bräder. I september blev nätterna kallare, och alla hade inte lyckats ordna plats åt sig själva och sina familjer på landsbygden. Tårögda bävade stadsborna för vintern och allt den skulle föra med sig. I närheten av Ryssbacken fick Adolf syn på en bekant gosse som hade en grönsiska i en fågelbur. Pojken hade inte ens ett frö att mata fågeln med, och tänkte därför släppa den fri. Adolf frågade om han skulle få ta hand om fågeln i stället. Det gick pojken med på, men buren ville han inte ge ifrån sig gratis. Adolf grävde fram tolv skilling ur fickan, vilket motsvarade en kvarts riksdaler, och affären ingicks. Adolf hade visserligen inte heller något att mata grönsiskan med, men fågeln gav honom tröst mitt i allt elände. Han bar grönsiskan med sig till sitt tillfälliga härbärge, där han äntligen kunde ge fågeln brödsulor som den begärligt slukade. För Adolf kändes det som om han i den lilla fågeln fått en ”ovärderlig fångst”.⁷³

Magnus von Wright (1805–1868): *Grönsiska, hane*, sannolikt avbildad 1828. Wikimedia Commons.

Följande dag, den 7 september, gav sig Abraham Wennström och Adolf Moberg till fots av mot Kimitoön, där de bägge hade sina rötter. Det var en lång vandring, men fattigt folk var vana vid att färdas gående. Adolf hade med sig ett alldeles särskilt kollo, grönsiskan i buren. Wennström lovade därför bära all proviant. De hade redan hunnit en bra bit österut när en man från Sagu på hemväg från Åbo kom åkande förbi i sin vagn. Wennström och Adolf fick skjuts med mannen ända till Sagu, ett par mil därifrån. Därmed hade de tillryggalagt 35 kilometer. Kvällen mörknade, och duon bestämde sig för att övernatta i Sagu, där Wennström hade bekanta. Efter en god natts sömn fortsatte de sin vandring hela följande dag, och övernattade i ett halmläss som stod framför en ria intill vägen i Engelsby i Kimito. Först vid middagstid den 9 september nådde de fram till Adolf Mobergs hemtrakt, Grönalund, där de kunde ge en ögonvittnesskildring om Åbos ödesstunder. Grönsiskan, som räddats från branden, ”lefde och sjöng” sedan i Grönalund i flera års tid.⁷⁴

NILS HENRIK PINELLO anlände till Societetshuset med målningen av Neptunus under armen. Egentligen ville han snabbt leta upp sin fästmö, då han nu äntligen tagit sig till andra sidan ån. Societetshuset påminde honom om en bikupa, med sitt livliga och högljudda sorl. Trots att det inte gått mer än en dag sedan branden fått under kontroll var herrskapet som räddat sig till Societetshuset redan ivrigt i färd med att planera hur staden skulle lyftas ur eländet. Det bjöds inte på någon ”rusgivande dryck”, men blotta faktumet att de överlevt olyckan gav människorna i huset en känsla av berusning. Att vandra längs stadens gator var en nedslående upplevelse, men innanför Societetshusets trygga väggar vågade man redan planera för framtiden. Snart skulle staden ”föryngrad och förskönad åter förmå att resa sig ur sin aska”. Dessa tankar livade upp stämningen, likaså sillen och potatisarna, som var den enda mat som stod till buds. I det läget smakade det bättre än den finaste festmåltid. Det rådde stor brist på bröd, men brandskadekommittén höll redan på att inleda arbetet för att undsätta stadsborna. Snart skulle man också få proviant från de ryska soldaternas förråd.⁷⁵

Därefter skyndade sig Pinello i väg för att leta efter Anna. Hans värsta oro hade avtagit då han sett att Södra kvarteret förskonats. Till sist hittade han sin fästmö, både själsligt och fysiskt vid god vigör. Som Pinello senare drog sig till minnes fann han Anna ”lika älskvärd, intagande och välbehållen”

som när de skildes åt för några dagar sedan. Åbo låg i ruiner, men Nils Henrik och Anna kunde se fram emot sitt gemensamma liv i det lugna Kirjakkala.

De följande dagarna hade Pinello Societetshuset som sin bas, och gav sig ut på strövtåg på Åbos gator likt Marius på Karthagos ruiner – som Pinello själv uttryckte det. Han återvände till de gamla klostermurarna, vandrade genom bostadshuset som förvandlats till grushögar och passerade den gamla avrättningsplatsen vid Gertrudsbacken, ”der den finska adelns hufwuden engång fallit för bödels-swärdet”. Till slut kom han fram till domkyrkan. Tuppen, vindflöjeln som snurrat i tornet och i årtal varit ”upphöjd öfver den nedanför krälände menskligheten”, hade fallit till marken och tittade nu fram mitt i högen av stoft. Kyrkans ståtliga dekoration ”låg här krossad och tillintetgjord ibland grus och klutar, begapad och begabbad af förbigående tupper och hönor”.⁷⁶

Pinello steg in ibland ”nedstörtade hwalf inom kyrkans höga och alwarliga pelarrader”. Det första han lade märke till, till vänster om huvudingången, var ”en liten blymassa, återstoden af den herrliga orgel, hwilken fordom blifwit församlingen förärad af hofrättskommisarien” Hans Wittfooth 1727. Den infernaliska hettan hade smält orgelns 2 091 pipor till en enda klump, som rasat ner när branden härjade som värst.⁷⁷ Spår efter eldens skoningslösa framfart syntes också här och där i gravarna under kyrkgolvet. Vapensköldarna, tavlorna och de andra konstverken, bänkarna och predikstolen var spårlost försvunna. Alla fönster, med undantag av de yttre i sakristian, ”befunnos wara uppbrände, och dörrposterna till detta rum, ehuru af granit, sågos till större delen förwittrade och söndersmulade”. ”Af de dyrbara monumenterna war Torsten Stålhandskes, med undantag likwäl af det deröfwer anbringade epitaphium, nästan helt och hållet förstördt och likaså de i tyska tretioåriga kriget eröfrade fanor och standarer.” Då Pinello såg förödelsen blev han ändå övertygad om att kyrkan snart skulle ”så till det yttre som till det inre blifwa upphjelp”. I sina tankar gjorde han redan upp planer för hur kyrkans minnesmärken, däribland minnesvården över drottning Katarina Månsdotter, skulle återställas.⁷⁸

Innan han återvände till Kirjakkala träffade Pinello sin forna professor, domprosten Gustaf Gadolin, för att komma överens om de praktiska arrangemangen kring vigseln mellan honom själv och Anna Juliana Schmidt. Lysning skulle förkunnas tre söndagar i rad, både i Spinnhuskyrkan och under bar himmel på Kuppisfältet, där domkyrkans gudstjänster tills vidare skulle hållas. Gadolin vigde paret den 4 oktober 1827. ”Till den enkla bröllophög-

tiden hade den inpå bara kroppen brandskadade brudgummen, för att framstå i all möjlig glans, fått låna en skjorta och halsduk af den från förödelsten skonade vännen Johan Jakob Nordström”, skriver Pinello.⁷⁹

EN ÖDETS NYCK hade lagt Åbo i ruiner. Men redan den 6 september hade borgerskapet samlats för att bilda en brandskadekommitté. Landshövding Erik Wallenius valdes till ordförande. Det första kommittén gjorde var att utarbeta stadgor för sin verksamhet, som befastes av kejsaren den 24 september. Kommittén blev en betydande stöttepelare i återuppbyggnadsarbetet, och lades ner först 1836. Gruppen på 15 personer utgjordes av stadens mest inflytelserika herrar, eliten bland affärs- och tjänstemännen. I kommittén ingick i början bland andra professorerna G. G. Hällström och J. J. Tengström, kommandören Johan Wulffert, hovrättspresidenten Adolf Fredrik von Willebrand, apotekaren Johan Jacob Julin och köpmannen Abraham Kingelin.⁸⁰

I sitt arbete fick brandskadekommittén starkt stöd av generalguvernör Zakrevskij, som personligen anlände till Åbo, sannolikt redan söndagen den 9 september, för att göra en lägesbedömning. Efter honom kom också statssekreteraren Robert Henrik Reh binder för att få förstahandsuppgifter om olyckan.⁸¹ Landshövding Wallenius fick i uppdrag av generalguvernören att inleda arbetet med att återställa trafiklederna. Den 11 september beordrade landshövdingen magistraten att avlägsna resterna av de nedbrunna husen och grushögarna från de största gatorna samt att restaurera gångbroarna över avlopp och diken. Skorstenar och murar som riskerade att rasa ner skulle också föras bort för att inte utgöra en fara för dem som rörde sig i staden.⁸² Därtill var det viktigt att hitta ersättande lokaler åt institutioner vars byggnader förstörts. Hovrätten, magistraten, rådstuvurätten och kämnärsrätten skulle tills vidare sammanträda på Societetshuset.⁸³

Generalguvernör Zakrevskij främjade återuppbyggnadsarbetet med stor energi under de första dagarna efter branden. I katastrofens efterdyningar föreslogs rentav att staden skulle flyttas till en annan plats. Den vildaste planen gick ut på att bygga upp Åbo på nytt i Runsala, som delvis var betesmark, delvis orörd natur.⁸⁴ Zakrevskijs ståndpunkt var ändå entydig: Åbo skulle återuppbyggas på sin ursprungliga plats. Den 9 september skrev Zakrevskij ett brev till senaten, där han yrkade på att den tyska arkitekten Carl Ludvig Engel med det snaraste skulle sändas till Åbo för att utarbeta en ny general-

plan. Engel var bekant med Åbo sedan tidigare. Han hade ritat ett stenhus i två våningar åt sockerfabrikören Christian Rudolf Lohmann 1814. Då hade han också förebyggt Åbo domkyrka med omnejd i en akvarell, vars detaljer fångade livet och pulsen i staden före branden.⁸⁵ Några år senare besökte Engel Åbo på nytt för att övervaka bygget av observatoriet på Vårdberget, som han också ritat. Ytterligare en orsak till att Zakrevskij uttryckligen förordade Engel var säkerligen att den tyska arkitekten nyligen planerat Helsingfors nya siluett.⁸⁶

Bara två veckor efter branden var Engel själv på plats, mätte gatorna i den ödelagda staden, och grubblade över hur återuppbyggnadsarbetet bäst skulle genomföras. Den nya generalplanen skulle garantera att en motsvarande olycka aldrig kunde inträffa på nytt. ”Att bevittna denna fruktansvärda förstörelse är obeskrivligt och unikt”, skrev Engel till sin vän Carl Herrlich den 21 september 1827. Han fortsatte:

Detta viktiga och hedersamma uppdrag som senaten anförtrott mig smickrar mig storligen, men än mer smickrar mig det förtroende som befolkningen härstädes visar mig. Jag trodde att jag skulle möta många slags svårigheter och protester, men i stället har mig beviljats full frihet att åter skapa staden alldeles enligt eget gottfinnande. Ett förtroende av detta slag känns som den högsta möjliga belöning, och jag ska göra mitt yttersta för att uppfylla deras förväntningar.⁸⁷

Ruinstaden var ett mellanläge som det gällde att ta sig ur så snabbt som möjligt. Nya byggnader, gator och parker skulle dölja katastrofens spår. Uppdraget var att ”avlägsna detta onda så snart som möjligt”, som Engel med enfaset konstaterade.⁸⁸

Wilhelm von Wright (1810–1887): *Kvinna med
sjal och stor hatt*, 1820–1829. Gouache på papper.
Finlands Nationalgalleri, foto: Tero Suvilammi.

4.

JAKTEN PÅ DE SKYLDIGA

Immanuel Ilmoni satt i sitt härbärke i observatoriets stillhet och återhämtade sig efter katastrofens påfrestningar. Söndagen den 9 september 1827 hade värden i huset, astronomen Argelander, på nytt riktat stjärnkikaren mot himlavalvet för att fortsätta sina observationer.¹ Ilmoni varvade läsningen av den tyska författaren Jean Paul² med svensken Jacob Wallenbergs humoristiska reseskildring *Min son på galejan*.³ Nu och då smuttade han på en snaps och lyssnade till Marie Sophie Charlotte Argelander som spelade på sitt fortepiano.⁴

Stundvis försvann brandens fador ur Ilmonis sinne, och han lät tanken flyga fritt. Han planerade att resa bort, utomlands.⁵ Så satte han sig vid skrivbordet och doppade pennan i bläcket för att skriva till sin vän A.I. Arwidsson i Stockholm. Ilmoni inledde brevet den 10 september, i brandens efterdymningar. Han gav sig hän åt sina minnesbilder från natten då branden bröt ut, och gav en detaljerad beskrivning av de vägar han själv tagit, liksom för att etsa fast minnena så starkt att han aldrig skulle glömma dem. Han skrev en stund, men det kändes som om orden svek honom. Texten tog form plågsamt långsamt, och det gick flera dagar innan han satte sig vid skrivbordet på nytt.

Ilmoni började grubbla över hur allting egentligen hade börjat. Då branden härjade som värst visste man ungefär var den brutit ut. Det var från Hellmanska gården elden spridit sig över hela staden. Däremot visste man betydligt mindre om hur branden uppstått och vem som var skyldig. Vilda rykten florerade medan elden ännu var lös. Det påstods att man skirat talg i Hellmanska gården och att talgen fattat eld. Då Johan Wulffert, kommandör för de ryska styrkorna, på morgonen den 5 september skickade generalguvernör Zakrevskij ett meddelande, nämnde också han talgskirningen. På detta

sätt överfördes ryktet till generalguvernörens rapport, som han den 6 september skickade till kejsaren i S:t Petersburg. Landshövding Erik Wallenius skrev i sin tur till generalguvernören den 7 september. Han nämnde också talgskirningen, men med större reservation, eftersom man ännu inte hunnit tala med Hellmans husfolk.⁶ Historien hade emellertid redan fått vingar och kommit till Ilmonis kännedom. I brevet till Arwidsson delgav Ilmoni den uppfattning som just då spreds av både myndigheterna och stadsborna: "lätt brännbara ämnen" hade förvarats i Hellmanska gården. Dessutom hade folket i huset enligt ryktet försökt dölja sitt misstag.⁷ Samma version upprepade Adolf Moberg, som ännu i sina memoarer vidhöll att tjänstefolket på Aningaisbacken skirat talg medan deras husbonde var bortrest. Tjänstefolket hade enligt Moberg dessutom velat dölja ildådet för utomstående, och bakom lyckta dörrar försökt släcka lågorna på egen hand.⁸ Talg som antänts misstänktes också ligga bakom många tidigare stadsbränder i historien. Då kyrkan, skolan och flera bostadshus i Ekenäs brann ner i juni 1821, hette det i folkmun att det uttryckligen var brinnande talg som antänt borgaren Jakob Wulffs lilla hus med torvtak. Därifrån spred sig elden till kyrkan, vars tak var nytjärat.⁹

Eldhantering var en del av vardagen i 1800-talets Finland. Både uppvärmningen av husen och matlagningen krävde att man tände brasor morgon och kväll. Kanske var det uttryckligen därför som varken Ilmoni eller de andra stadsborna i första hand kom att tänka på sådana alldeles vardagliga sysslor när de dryftade brandorsaken. En så exceptionell olycka tycktes kräva en förklaring utöver det vanliga.

Det fanns en lång tradition av galopperande ryktesspridning i samband med stadsbränder. Då London brann 1666 påstods orsaken ha varit mystiska substanser som inte gick att släcka. Genom att hantera sådana substanser hade man utmanat ödet.¹⁰ I Åbo 1827 var det därför logiskt att tänka sig att talg, tjära och olja, som var lättantändliga och farliga ur brandsäkerhetsperspektiv, hade förvarats i köpmannen Hellmans fastigheter. Därför väcktes kanhända misstankar redan innan man hunnit göra närmare utredningar. Uppgiften om att porten till gården stängts med flit nådde också Adolf Mobergs öron. Det är svårt att avgöra vilken situation ryktet syftade på, för porten öppnades garanterat så fort de första budbärarna rusade ut för att ropa att elden var lös. Föreställningen om att porten avsiktligt hållits stängd kan ha uppstått för att Hellmans tomt låg på en mycket trång och svårtillgänglig plats på krönet av Aningaisbacken. Då brandsprutan släpats dit var

George Dawe (1781–1829): *Arsenij Zakrevskij*. Eremitaget, S:t Petersburg. Wikimedia Commons.

det omöjligt för manskapet att närma sig elden. Kanske vändes problemet med den allmänna trångboddheten och svårigheten att släcka elden nu mot Hellmans hushåll, så till den grad att man rentav beskyllde husfolket för att ha försökt mörklägga brandens utbrott? Så långt gick inte Ilmoni i sina funderingar, men i sitt brev till Arwidsson tvekade han inte att rapportera om talgskirningen.

I GRUBBLERIerna över brandens orsaker och bakgrund var det många som blickade bakåt i tiden. Åbos undergång förde tanken till ett händelseförlopp åtta år tidigare, som väckte uppståndelse. I början av november 1819 hade kusliga, hotfulla meddelanden plötsligt dykt upp runtom i Åbo. Under natten hade en okänd, förbittrad individ spikat upp papperslappar på svenska på bron över Aura å, i gathörn och på andra platser där de garanterat skulle upptäckas. Då stadsborna vaknade och gav sig ut på sina ärenden kunde de till sin häpnad läsa följande ord: "Olyckliga Åbobor varen aktsamma, ty inom kort tid skall eder stad ligga i aska. Hämnaren."¹¹

Signaturen Hämnaren hade också tagit sig in i domkyrkan och fäst ett papper på dörren som ledde in i domkapitlets sal. Tilltalet i meddelandet var på latin och riktade sig till domkapitlet. I sin helhet löd meddelandet så här: "Consistoriales Ecclesiastici! Jemte detta forntidens minnesmärke, skolen I inom kort tid flyga i luften." Hämnaren hade utsett teologie professor Jacob Bonsdorff till sin särskilda måltavla. På Bonsdorffs port till tomt 27 i Klosterkvarteret hade han spikat upp ett personligt meddelande: "Samla hvad du samla vill men snart skall du se dina skatter i aska. Hämnaren."¹²

Meddelandena röjde inte Hämnarens identitet. Sannolikt kom han från stadens bildade klass. Kanske var han en harmsen lärare eller studerande vid universitetet, som hade en oplockad gås uttryckligen med professor Bonsdorff. Hämnaren hänvisade till Bonsdorffs ivriga samlarintresse, så han visste uppenbarligen att Bonsdorff förvarade omfattande samlingar i sin bostad. I Hämnarens fantasi förvandlade de flammande lågorna rariteterna i professors skåp och lådor till aska. Kanske var det ändå inte Åbo brand Hämnaren föreställde sig, för i ukasen han spikade upp på domkyrkans dörr verkar han ha talat om en explosion som skulle slunga kyrkan mot himlen.

Hoten oroade både stadsborna och myndigheterna. Polisen ökade beredskapen och höll vakt om natten.¹³ Situationen orsakade ändå ingen större panik. Snarare uppfattades meddelandena som ett verk av någon olycklig stackare. Olof Anders Järnefelt, studerande vid Akademin, berättade om fallet i ett brev till sin bror. Järnefelt antog att det till syvende och sist bara var frågan om ett skämt.¹⁴ Det är visserligen möjligt att fler än en person stod bakom signaturen Hämnaren, exempelvis en grupp studenter som ville skapa rabalder. Fallet förblev hur som helst olöst.

Åbo hade upplevt många slags oroligheter under 1810-talet. En polisstyrka hade bildats 1816 för att upprätthålla ordningen i staden. Detta upprörde studenterna, som dittills rått under universitetets egen jurisdiktion.¹⁵ Vid tidpunkten då Hämnaren skrev sina meddelanden, i oktober-november 1819, ägde flera våldsamma sammandrabbningar rum. Den sista dagen i oktober angrep studenterna en soldat utsänd av högvakten på bron över Aura å.¹⁶ Till tidsperiodens mest ökända våldsdåd hörde mordförsöket på professor Israel Hwasser två år senare. En ångestfylld yngling med psykiska problem hade störtat in i Hwassers hem och sårat professorn med ett svärd. Studenten i fråga var kemiprofessorn Johan Gadolins son Johan Emanuel.¹⁷

Kanhända kom stadsborna nu på nytt att tänka på de besynnerliga hoten om att Åbo skulle läggas i aska, när de vandrade längs gatorna som påminde

om en skog av grå skorstenar. Ändå togs hoten knappast på allvar nu heller. Direkt efter branden var det däremot nödvändigt att så noggrant som möjligt utreda alla faktorer som lett fram till olyckan – i synnerhet då många olika slags rykten redan var i omlopp.

Den 8 september fick myndigheterna tag på husmodern i Hellmanska gården, fru Christina Elisabet, som varit den första att upptäcka branden.¹⁸ Följande dag skickade landshövding Erik Wallenius ett brev till generalguvernör Zakrevskij, som innehöll ny information. Enligt Christina hade vinden slungat gnistor från en närbelägen gård som landat på Hellmans höskulle.¹⁹ Eftersom andra rykten samtidigt spred sig som löpeldar fanns det skäl att så fort som möjligt inleda en grundlig utredning. Den 11 september 1827 förordade landshövdingen en undersökning om vem eller vad som orsakat olyckan.²⁰ Det var dags att gå till botten med vad Hellmans husfolk hade att förtälja.

DET STRÖMMADE in folk i Societetshuset på torsdagsmorgonen den 13 september, då kämnärsrätten vid tiotiden samlades till sin första session. I Christina Elisabet Hellmans tankar pyrde minnena av olyckan. Hon hade otvivelaktigt rekapitulerat händelserna otaliga gånger. Hon visste att hon skulle vara i blickfånget när grundorsaken – och skulden – till den förfärliga branden utreddes. Efter branden hade Christina haft oroliga nätter. Olyckan återkom ideligen i hennes tankar, både i drömmarna och i vaket tillstånd.²¹ Detta var troligen första gången Christina satte sin fot i Societetshuset, navet i Åbos societetsliv, i vars danssal, utskänkningslokaler och avskilda rum stadens societet tillbringat lediga stunder, och där många romanser spirat.²²

Kämnärsrättens sessionssalar hade förstörts i branden, men de rymliga rummen i Societetshuset lämpade sig väl för rättsens ändamål. Huset var byggt för danser, och kunde därför erbjuda rätten tillräckligt mycket utrymme att samlas. Dessutom fanns det krogjänster under samma tak.²³ Huset var känt för sina konserter och fester, men Hellmans husfolk hörde inte till dess klientel. För pigorna och drängarna gav kämnärsrättens sessioner en inblick i en värld vars existens de kände till, men som de själva aldrig varit delaktiga i.

Landshövdingen hade den 11 september gett sin uppmaning om att hålla rättsprocess. Det hade med andra ord inte tagit mer än två dagar att församla alla parter. Förhören hölls sannolikt i andra våningen, där fler fick plats, medan vittnena troligen väntade i nedre våningen. I de avskilda rummen

Societetshuset i Åbo på 1870-talet, i sin ursprungliga form. I bildens högra kant syns brandtornet på Puolalabacken, som restes på 1830-talet efter Åbo brand. Fotografi av Maria Hirn. Åbo stadsmuseum.

på andra våningen var det också möjligt att ta vilopauser under de utdragna sessionerna.²⁴

Klockan tio slog kämnärsrättens ordförande Lars Fredrik Schalberg med sin klubba i bordet som tecken på att behandlingen inletts. Bokbindaren Jacob Granström och silversmeden Gustaf Brummer fungerade som rätts adjungerade medlemmar.²⁵ Åklagaren Johan Fredrik Möller var den första att stiga fram inför rätten. Han var född på Kustö 1786 och hade tidigare verkat som uppördsskrivare i Masku härad, innan han året före branden börjat som stadsfiskal.²⁶ Som åklagare var Möller ännu rätt oerfaren när han nu fick det viktigaste uppdraget dittills i sin karriär: att bena ut vad som hänt under Åbos ödesstunder. Möller inledde med en allmän sammanfattning av händelseförloppet. Han beskrev hur branden brutit ut i köpmannen Carl Gustaf Hellmans gård i Norra kvarteret, och berättade hur elden sammantaget förstört 780 hus. Möller fortsatte med att skildra hur branden härjat dom-

kyrkan, katedralskolan, hovrätten och många andra byggnader. När rättsprocessen inleddes, nio dagar efter branden, hände det fortfarande att lågor flammade upp bland ruinerna, men någon verklig fara förelåg inte längre.²⁷

En stor skara folk hade kallats till den första utfrågningen: husets ägare Carl Gustaf Hellman och hans hustru Christina Elisabet, tjänarinnorna Maria Isaksdotter Vass, Helena Ginman och Katharina Wikström och drängen Johan Hallen. Rätten ville därtill höra timmermannen Johan Lydman, murarlärlingen Jonas Sundholm och den före detta krögaren Anders Wilhelm Malmberg, som också bott i huset. Dessutom hade skepparen Erik Lundqvist och brandvakten Karl Lindfors, som båda var på plats när branden bröt ut, fått kallelse.²⁸ En åt gången ropades vittnena in. Snart stod de alla framför ordförande Schalberg och inväntade vad som komma skulle. Åklagare Möller var redo att inleda dagens värv, de förberedande vittnesförhören. Då de närvarandes namn ropades upp, framgick genast att husbonden själv, Carl Gustaf Hellman, inte var på plats, trots att han blivit kallad. Då steg Christina Elisabet fram och berättade att hennes man inte alls befunnit sig i Åbo under branden, utan varit på resa till Stockholm. Carl Gustaf hade visserligen kommit hem den 11 september, två dagar före rättegången, men han hade insjuknat och var fortfarande sängliggande.²⁹ Det förblev oklart vilket slags sjukdom det handlade om, men otvivelaktigt var Hellman uppriven efter att ha stigit i land i en fullständigt ödelagd stad och dessutom insett att det var i hans eget hus – som till råga på allt saknade brandförsäkring – katastrofen börjat.³⁰ Han måste ha varit förkrossad. Det är svårt att säga exakt hur mycket detta bakslag påverkade hans liv, men Hellman fick inte uppleva följande sommar. Han avled i lungsot den 20 mars 1828.³¹

Kämnärsrättens protokoll avslöjar inte i vilken stämning samtalen i Societetshuset fördes, eller vilken ton ordförande Schalberg och åklagare Möller använde. I vilket fall som helst riktades jävsanmärkning mot ordföranden genast efter den första sessionen.³² Lars Fredrik Schalberg var nämligen själv en av de stadsbor som förlorat allt i branden. Hans hem vid Tavastgatan, på tomt 159 i Kyrkokvarteret, hade totalförstörts.³³ Förlusten hade drabbat honom så hårt att han inte ansågs kunna fortsätta som utredningsledare.³⁴ Den 25 september samlades rätten med förnyade krafter, och då var självaste advokatfiskal A. G. Barck på plats för att följa samtliga sex sessioner som ordnades under de följande veckorna. Den 13 oktober gav kämnärsrätten sitt utslag.³⁵ Det hade varit ett krävande uppdrag: utöver husbondfolket, tjänstefolket och hyresgästerna i Hellmanska gården hade rätten också

hört grannar, brandmanskap och många andra som kunde ha gjort viktiga iakttagelser av hur branden fick sin början.

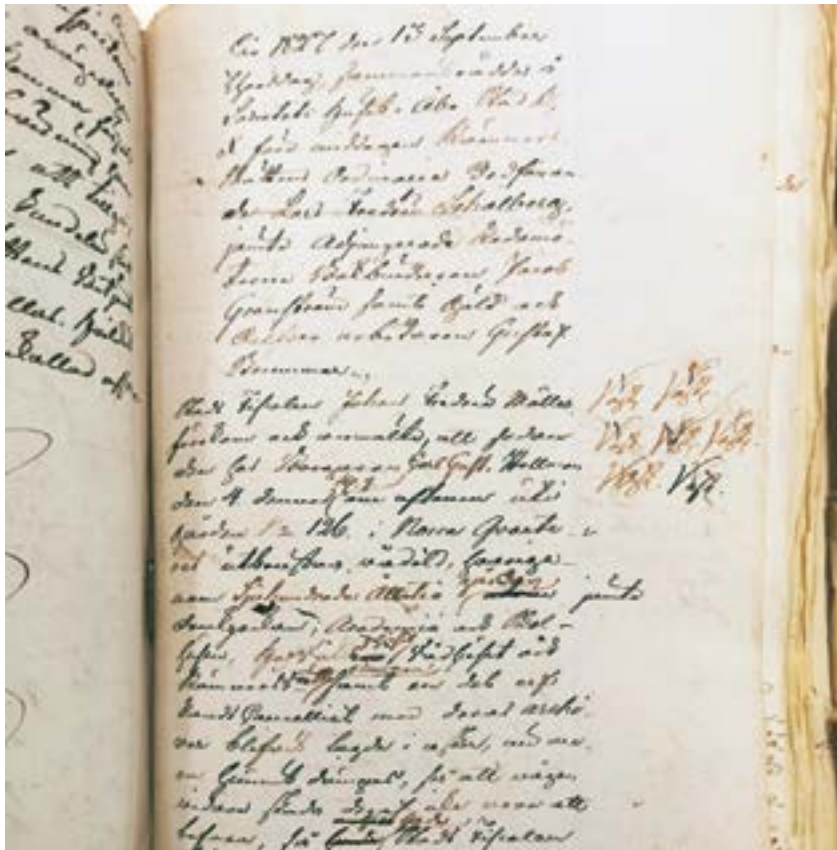
Först hörde rätten Hellmans husfolk. Fru Christina inledde med att beskriva de händelser hon så många gånger gått igenom i tankarna. Hon konstaterade att hon hade tillbringat hela dagen i Koskennurmi by i Patis, där Hellmans ägde ett hemman och där skördetiden fortfarande pågick. Vid åttatiden på kvällen återvände Christina till Åbo. Hon hade hunnit vara hemma i ungefär en halv timme då hon varseblev en kraftig rökutveckling på fähuskullen. Då ropade hon så högt hon kunde för att varsla tjänstefolket om faran. Drängen Hallen sprang till fähuset för att få en bild av läget. Då han öppnade dörren stod fähusets bakre vägg som vette mot gränden redan i lågor. Hallen släppte ut korna ur fähuset och skyndade sig därefter till skullen. Då han öppnade luckan slog elden emot honom med sådan kraft att han föll till marken.³⁶ Det centrala i fru Hellmans vittnesmål var att hon först hade upptäckt elden på fähusets tak, inte till exempel i de rum eller lokaler där tjänstefolket arbetade.

Stadsfiskal Möller meddelade då att en helt annorlunda beskrivning kommit till hans kännedom. Det berättades att husfolket i Hellmanska gården hade skirat talg, som fattat eld. Dessutom hade han hört att tjära förvarats på tomten, vilket skulle förklara brandens snabba spridning. Allt detta förnekade fru Christina bestämt. På tomterna på Aningaisbacken förvarades enligt henne bara salt och saltad fisk. Någon talg hade man absolut inte skirat. Carl Gustaf Hellman ägde visserligen talg, smör och en halv tunna tjära, men allt detta förvarades i närheten av Aningaistull i en annan fastighet som Hellman ägde.³⁷

Kämnärsrättens skrivare Lars Kekoni antecknade flitigt med sin bläckpenna medan Christina vittnade. Efter henne kallades pigan Maria Isaksdotter Vass in i salen. Hon var född i Mouhijärvi 1798, och hade varit skriven i Koskennurmi ännu året innan. Sommaren före branden hade hon flyttat in i Hellmanska gården på Aningaisbacken.³⁸ Vass beskrev kvällens händelseförlopp ur sin synvinkel. Hon hade jobbat på åkern i Ruohonpää tillsammans med det övriga tjänstefolket och återvänt när det började skymma. Hon mjölkade korna och gick därefter in i bagarstugan för att knåda en deg. Då kom en annan piga, Katharina Wikström, springande och berättade att elden var lös. Ute på gården såg Maria rök stiga från fähuskullens tak. Inom kort såg hon också lågor.

Därpå var det Helena Ginmans tur att vittna. Hon hade varit hemma hela dagen och reagerat på Christinas rop. Då skyndade hon sig ut på gatan och ropade på hjälp. Då hon återvände gick det inte längre att ta sig in på gården genom porten. Åklagaren frågade också Helena om de lättantändliga ämnena som uppgavs ha förvarats på tomten. Helena svarade att där varken funnits talg eller smör, bara en mindre mängd brännvin i källaren.³⁹ Efter Helena inkallades Katharina Wikström. Av hennes vittnesmål fångade skrivaren av någon anledning bara upp några rader. Katharina bekräftade Marias berättelse. Hon hade skyndat sig till bagarstugan för att varna Maria, och därefter sprang de tillsammans ut på gatan för att varsko grannarna.⁴⁰

Efter detta hörde rätten flera olika vittnen i tur och ordning. Karl Lindfors hade också varit i Ruohonpää för att hjälpa till med höstbruket. Han hade hört husmoderns skrik och rusat i väg för att hämta hjälp. Johan Lydman

Åbo kämnärsrätts protokoll 13.9.1827. Åbo stadsarkiv.

hade för sin del konstaterat att det inte längre gick att kväsa elden, och därför också gett sig av för att slå larm. Även Anders Malmberg hade sprungit ut på gatan, men sedan inte längre kunnat ta sig tillbaka till innergården genom den brinnande porten. Nålmakarens änka Ingeborg Ekman, som låg sjuk, hade Malmberg lyckats rädda ut genom fönstret. Malmbergs syster Lovisa, som jobbade som änkan Ekmans piga, hade sovit djupt tillsammans med sina barn. Men människorna som samlats ute på gatan slog sönder fönstret och hjälpte familjen i trygghet. Erik Lundqvist befann sig på gatan när branden bröt ut. Han tog sig in på gården för att med egna ögon se branden, som redan i det här skedet var utom kontroll. Lundqvist sprang ut på gatan igen för att ropa på hjälp. Därefter gick det inte längre att ta sig tillbaka in på gården. På kort tid hade branden spridit sig med sådan kraft att den inte längre kunde tyglas.⁴¹

Christina Elisabet Hellmans, tjänstefolkets och hyresgästernas berättelser styrkte alla varandra. Christina hade först sett lågorna flamma på fähuskullen. Också de andra talade om fähuset som brandens ursprungskälla. Inte ett enda vittnesmål pekade ut bagarstugan, där Maria Isaksdotter Vass hade arbetat. Maria hade befunnit sig i bagarstugan, och därför riktades misstankarna ända från början mot henne. Att hantera eld hörde till pigornas uppgifter.⁴² Det kunde ha varit så att hon i sitt arbete med degen vållat branden. I sitt vittnesmål försäkrade Maria emellertid att ingen eld hade brunnit i bagarstugan. Sanningsenligheten i vittnesmålet styrktes av att elden enligt alla ögonvitnesskildringar först hade upptäckts i fähuset.

Rätten hörde först husbondfolket och tjänstefolket. Därefter förhöordes gårdens hyresgäster. Timmermannen Johan Lydman hade tillbringat hela dagen i Hellmanska gården och på tomten. Han hade inte sett någon talgskirning äga rum, och inte heller någon eld i bagarstugan. Han hade inte blivit varse branden förrän han hörde fru Hellmans skrik. Rätten var ändå synnerligen intresserad av talgskirningen och återkom gång på gång till frågan. Lovisa Malmberg hade precis som Lydman tillbringat hela dagen i huset. Hon vidhöll likaså att ingen talg hade skirats den dagen, och inte tidigare under hösten heller. Lovisa hade inte ens sett någon röka tobak på gården under dagen, och inte heller observerat någon klättra upp till fähuskullen.⁴³

Rätten fortsatte med att utreda hur aktsamma de boende i hushållet överlag hade varit med eldhanteringen. Sammanlagt kallades inte mindre än 68 personer till rättsalen i Societetshuset. Bland dem fanns bara en enda granne som uttryckte tvivel om noggrannheten i Hellmans hushåll. Alla

Carl Ludvig Engel
avbildade en sotare
i arbete i Åbo 1814.
Detalj ur Engels
vy från Stortorget.
Nationalbiblioteket.

andra uppfattade eldhanteringen i huset som fullt normal.⁴⁴ Rätten kallade till och med in stadens sotare, som hade utfört en kontroll i byggnaderna den 1 augusti 1827. Då hade eldstäderna och skorstenarna varit i gott skick. Då rätten hörde grannar från olika delar av Aningaisbacken var den allmänna uppfattningen att bagarstugan var den byggnad på tomten som fattat eld allra sist.⁴⁵ Detta bidrog på ett betydande sätt till att styrka de vittnesmål husfolket avgett. I Societetshusets sal började en uppfattning om händelseförloppet – eller åtminstone om hur långt den pågående utredningen kunde nå – småningom ta form.

Till kämnärsrättens session den 6 oktober kallades alla parter i utredningen. Det låg spänning i luften. Åklagaren steg fram och kastade en blick på ordföranden, innan han entydigt konstaterade att alla som kunde ha kunskap om hur elden bröt ut nu hade hörts. Fortsatta utredningar skulle inte ge större klarhet. Rätten hade nu hållit sex sessioner. I protokollet skrevs att rätten inte kunnat finna ”minsta anledning till vederlighet huru eller genom vems vållande elden löskommit”.⁴⁶

I protokollen noterades inga resonemang eller spekulationer om brandens bakgrundsfaktorer. Ändå fick åklagare Möller utan tvivel en uppfattning om hur allting börjat. Han kunde föreställa sig gnistan från grannhusets skorsten som landat på taket till Hellmans fähus och satt fyr på det kruttorra höet som förvarades på skullen. Allting hade skett blixtsnabbt, som av en ödets nyck. Den lilla gnistan blev till ett omätligt eldhav som svalde allt i sin väg.

Kämnärsrättens arbete var emellertid inte avslutat. De berörda parterna fick en påminnelse om vad lagen föreskrev i dylika fall. I byggningsbalken stipulerades hur man skulle gå till väga om man i händelse av vålded inte kunde finna någon skyldig till branden, eller någon som vållat den. Orden ur 2 § i byggningsbalkens 24:e kapitel ekade i rättssalen:

Timar skada af rätt våda, som man ej kan förese eller vachta, förr än skada händer; vare saklös. Vet man ej huru eld är kommen lös; vitne tå med sielfsins vådaed, at thet ej af hans vangjöno eller vållande skedt är. Brister han åt eden; böte, som i 1§ sagdt är.⁴⁷

Paragrafen gällde alltså olyckssituationer, och förutsatte att vederbörande parter svor en ed. Om de inte gick med på det skulle påföljden bli böter.⁴⁸ Rätten frågade nu Christina Elisabet Hellman och hennes husfolk om de var villiga att svära eden. Alla svarade utan tvekan ja. De fick emellertid inte svära eden på stående fot. Eden förutsatte både betänketid och prov på kännedom om kristendomen. Rätten beordrade samtliga till församlingen för undervisning om edens betydelse. Det var viktigt att alla insåg allvaret i handlingen och inte lade handen på Bibeln alltför lättvindigt.

Under kämnärsrättens sista session den 13 oktober 1827 fick Hellmans husfolk äntligen lägga fingrarna på den heliga Bibeln. De upprepade vådaeden med en mun, och säkerligen kändes varje ord som en lättnad. Utredningen av den ödesdigra branden var nu på målakan. Därmed skulle den plågsamma tiden då de alla misstänktes för brott vara över. Husfolket visste förstås själva att de var oskyldiga, men de illvilliga ryktena florerade alltjämt på gatorna i Åbo. Husfolkets egna känslor var inte opåverkade av allmänhetens åsikter och uppfattningar. De grasserande ryktena om deras skuld var en börda. Sannolikt lindrade kämnärsrättens utslag ändå denna smärta. Då Christina Elisabet Hellman och hennes husfolk lämnade kämnärsrätten, visste de säkert att ryktena inte skulle dö ut så lätt. Ändå anade de kanske inte att namnet Hellman skulle få en permanent plats i historien.

IMMANUEL ILMONI arbetade vidare med sitt brev. Medan rättsprocessen pågick i Societetshuset återkallade han händelserna under branden i sitt minne. I observatoriets upphöjda ensamhet bevittnade han de sorgliga dagarna i ruinstaden som varit Åbo. I början strövade stadsborna med tunga hjärtan omkring på de ödelagda gatorna. De flesta hade lidit förluster, och de som själva kommit relativt lindrigt undan hade någon i sin närkrets – en vän eller en släkting – som lidit svårt. Sakta började ändå framtidstron spira mitt i nedstämdheten. Bland ruinerna såg Ilmoni hur små kåkar och provisoriska byggen började dyka upp som svampar efter regn. Medan Ilmoni ännu skrev på sitt brev anlände Carl Ludvig Engel till staden. I brevet kunde Ilmoni rapportera till Arwidsson att Ryssbacken inte längre skulle bebyggas. I stället skulle staden utvidgas till åkrarna i Mätjärvi, bortom Nylandstull och till Storheikkilä. I den nya, mer brandsäkra staden skulle gatorna bli bredare och kvarteren mindre. Bilden av det nya Åbo började ta form.⁴⁹

Det vållade Ilmoni vissa svårigheter att avsluta brevet. Han hade för avsikt att sända brevet med någon resande till Stockholm, men också det visade sig besvärligt. Till slut lovade den Vasabördiga magistrern Nils Reinhold Holstius ta med sig brevet till Stockholm i oktober. Ilmoni lyckades äntligen avsluta sin text och daterade brevet den 14 oktober, efter över en månads skrivarbete.⁵⁰ Föregående dag hade Hellmans husfolk svurit sin ed i Societetshuset, och kämnärsrätten hade slutfört sitt uppdrag. Ilmoni verkar emellertid inte ha nåtts av några nyheter om händelseförloppet i rättssalen, eller om domstolens utslag. I brevet som sändes över Bottniska viken hade han i stället nedtecknat den uppfattning som fått allmän spridning: att det skirats talg i Hellmanska gården, och att husfolket försökt dölja det. I allmänhetens ögon gick Hellmans tjänstefolk med andra ord ingalunda fria från misstanke.

SKULD OCH skuldkänslor är mångfasetterade fenomen. I Åbo 1827 bildade skuldfrågan ett slags kedja, vars första länk var själva brandens uppkomst. En liten gnista blev till lågor, och lågorna blev till en eldsvåda som spred sig med glupande aptit. Liksom vid alla större olyckor var det av största vikt att reda ut om det fanns någon som kunde hållas ansvarig för händelseförloppet, och vilket straff som i så fall skulle utmätas. Frågan utreddes i rättssalen, men var garanterat också något som alla överlevande grubblade över, däribland Immanuel Ilmoni. De visste inte att den första gnistan landat på Hellmans tomt från en annan, okänd skorsten, burens av vinden.

Om själva antändningen var den första länken, följde därpå ett oändligt antal handlingar och händelser som bildade resten av kedjan. Skuldfrågan var också kopplad till de val som gjordes då branden brutit ut. I vilken mån hade samhället som helhet kunnat bromsa eldens framfart och hjälpa de nödställda? För Ilmoni var det viktigt att han själv på ett förtjänstfullt sätt burit sitt ansvar under natten mellan den 4 och den 5 september, då han skyndat sig att bistå sina vänner och bekanta. Kanhända begrundade Ilmoni frågor om skuld och ansvar där han satt i observatoriets dunkel och blickade ut över den ödelagda staden. Kunde brandvakten ha slagit larm tidigare? Skulle manskapet med brandsprutan snabbare ha kunnat ta sig upp för Aningaisbacken? Kunde de ansvariga tjänstemännen ha lett släckningsarbetet på ett mer målmedvetet sätt? Vem bar ansvar för att man litat alldeles för mycket på att ån skulle stoppa branden, vilket ledde till att värnet av Kyrkokvarteret på andra sidan försumrades? Kedjan av händelser kopplades samman med en väv av känslor som dominerades av en närmast total ovisshet. Ödet hade gripit in i Åbobornas liv och gjort frågorna om skuld och ansvar angelägna för alla.

Efter branden fästes särskild uppmärksamhet vid bristerna i brandsäkerheten och förebyggandet av olyckor. I synnerhet landshövding Erik Wallenius kritiserades för en alltför svag insats i ledningen av brandbekämpningen, och för ett obeslutsamt agerande.⁵¹ Ilmoni skrev till Arwidsson:

I första början hade allt kunnat med raska och kloka anstalter hämnas och isynnerhet om Ryska militären genast hade, såsom vid eldsvådor förut varit fallet, stått till disposition; ty felet må nu vara hos Landshövdingen Wallenius eller Commendanten (de skylla på hvarann), så är det visst, att aldrig någon militärtrupp varit mera utan disciplin och själfsvåldigare begagnat sig af den allmänna olyckan än nu.⁵²

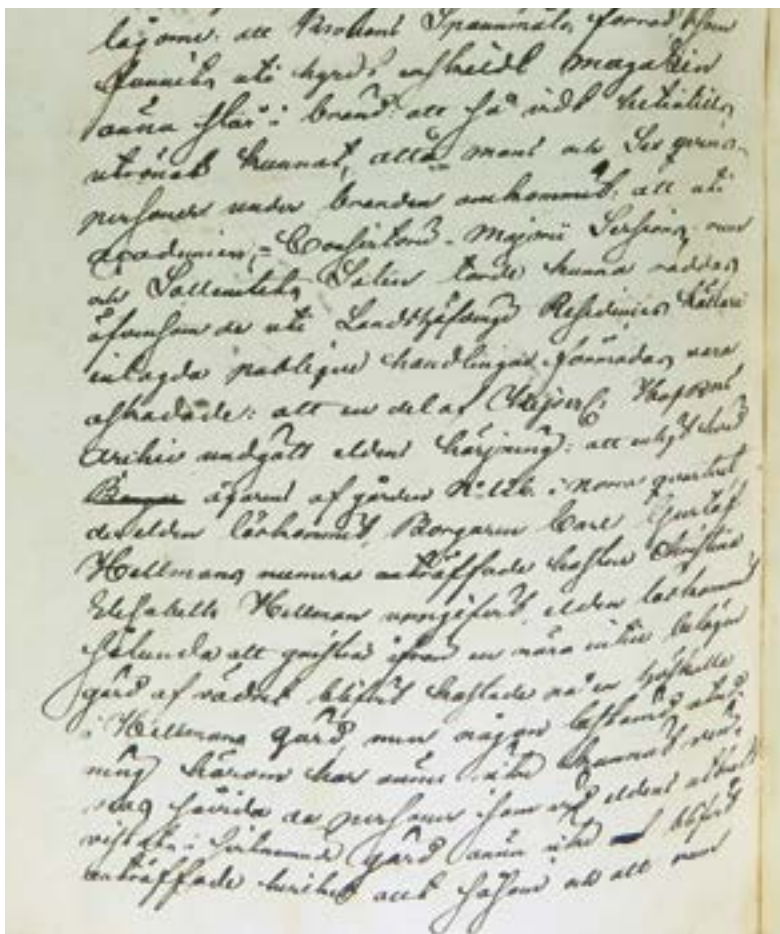
Landshövding Wallenius och kommendör Wulffert beskyllde alltså varandra för att släckningsarbetet inte gått enligt planen. Samtidigt är också Ilmonis kommentar motsägelsefull. Han arbetade länge på sitt brev, och under skrivarbetet hann hans sinnesstämningar skifta. Senare i samma brev beskriver Ilmoni i betydligt mer positiva ordalag hur de ryska styrkorna hjälpt till med bistånds- och återuppbyggnadsarbetet. Ilmoni hade särskilt höga förväntningar på generalguvernör Zakrevskij, som ”tyckes vilja göra allt hvad han kan för Åbo”. ”Jag för min part väntar verkligen mycket av honom; ty han har ett ofanteligt inflytande hos kejsaren.”⁵³

KÄMNÄRSRÄTTENS UTSLAG verkar däremot knappt alls ha uppmärksamats 1827. Långt senare, på 1900-talet, har rättegången emellertid fått ytterligare två domare: historikerna Svante Dahlström och Toivo T. Rinne. Dahlström skrev en omfattande doktorsavhandling om Åbo brand som gavs ut på svenska 1929 och på finska 1930.⁵⁴ I stor detalj utredde han hur brandberedskapen i Åbo, och i andra städer av samma storlek, var organiserad. Han dryftade de brister som katastrofen blottade, både i själva brandbekämpningen och på administrativ nivå. Dahlström torde i början av 1900-talet ha varit den första forskaren som verkligen studerade kämnärsrättens protokoll. Redan 1910 publicerade han texten ”Huru uppstod Åbo brand?”, i vilken han noggrant beskrev de olika skedena i rättsprocessen. Dahlström citerar ordagrant protokollet, enligt vilket rätten inte kunnat utfinna ”minsta anledning till veterlighet huru eller genom vems vållande elden löskommit”.⁵⁵ Rättens formulering ger utrymme för olika tolkningar. Utredningen kunde inte fastställa exakt hur branden uppstod. Ingen pekades ut som skyldig till att ha förorsakat den, för att inte tala om att någon avsiktligt skulle ha anlagt den. Å andra sidan uteslöt rättens utslag inte att branden vållats av oaktsamhet. Rätten lyckades bara inte klarlägga under vems inverkan olyckan fått sin början.

I sina egna slutsatser betonar Dahlström hur åklagaren redan under den första utfrågningen lyfte fram påståendena om talgskirning. Ryktena var med andra ord närvarande i rättssalen. Några bevis på talgskirning framkom emellertid inte. Rätten ägnade mycket tid åt att utreda påståendet om att husfolket avsiktligt skulle ha stängt porten och försökt dölja den förmenta talgskirningen. Ett flertal utomstående kallades att vittna, men inga tecken på sådant uppsåt uppdagades. Efter detta återkom rätten inte till frågan.⁵⁶

Som Dahlström konstaterar framförde åklagaren också antagandet om att tjära förvarats på gården, vilket skulle ha kunnat förklara eldens snabba spridning. Men inte heller detta antagande kunde ledas i bevis. Tvärtom förnekades tesen av både husfolket och grannarna. Åklagaren fortsatte med att framhålla att tunnor, som kunnat innehålla olja, fett eller andra lättantändliga ämnen, hade setts på gården. Vittnesmålen gav ändå vid handen att det enbart handlat om stora vattenkar, som placerats under takrännorna för att samla upp regnvatten.⁵⁷

Branden bröt ut med oerhörd frenesi. De personer bland Hellmans husfolk som rusat ut på gatan för att slå larm sedan de upptäckt elden kunde inte ta sig in på gården igen när de återvände. Eldens snabba framfart överrumplade

Landshövding Erik Wallenius koncept för brevet den 9 september 1827 till generalguvernör Arsenij Zakrevskij. Riksarkivet.

alla, vilket också framgick av landshövding Wallenius redogörelse. Stadens brandsläckningsutrustning, som fungerat bra under tidigare bränder, kom nu till korta. Dahlström betonar de olyckliga omständigheterna. Den torra förhösten hade gjort husen lättantändliga. Den ödesdigra gnistan hade råkat landa på fähusskullen en dag då stormvinden tilltog mot kvällen. Dessutom fanns det färre brandmän i staden än vanligt, dels på grund av marknaden i Tammerfors, dels för att universitetets läsår ännu inte hade börjat. Den mest sannolika orsaken till branden var att vinden burit gnistor från ett närliggande hus till Hellmans höskulle. Denna förklaring hade Christina Elisabet

Hellman delgett myndigheterna redan före rättegången, och den nämndes också i det brev som landshövding Wallenius skickade till generalguvernör Zakrevskij den 9 september.⁵⁸ Under kämnärsrättens sessioner framkom ingenting som motsade denna tolkning.

Kämnärsrättens protokoll har också granskats av Toivo T. Rinne, som var chef för Åbo landskapsarkiv 1951–1972. Rinne beskriver rättsprocessen kortfattat i samlingsverket *Turun seitsemän vuosisataa*.⁵⁹ I tidningen *Suomen Turku* skrev han 1977 en artikel med en entydig rubrik: ”Hellmans inte skyldiga till storbranden i Åbo” (”Hellmanit eivät syyllisiä Turun suurpaloon”).⁶⁰ Dahlström hade redan presenterat en helhetsbild av rättsprocessen och utfört en mångsidig granskning av själva branden. Rinne fokuserade däremot på omständigheterna på Aningaisbacken. Mot den bakgrunden kom storbranden 1827 inte som en överraskning: byggnadstekniskt sett var området i uselt skick och höjdskillnaderna gjorde backens krön till en brandfarlig plats. Efter branden 1775 hade det rentav lagts fram förslag på att jämna ut toppen och bredda tomterna.⁶¹ Hellmans tomter, 125, 126 och 127, låg vid de nuvarande adresserna Mariegatan 2 och 4, delvis på de nuvarande innergårdarna, delvis på gatan. Hellman var en förmögen köpman och hans gård var i gott skick i jämförelse med byggnaderna i grannskapet. Men både utrymmesbristen på tomten och höjdskillnaderna medförde risker.

Det är beskrivande för trångboddheten i Hellmanska gården att inte mindre än 33 personer var inhysta där då branden bröt ut. Därtill tog ekonomibyggnaderna mycket utrymme i anspråk. Hellman hade en handelsbod, men varorna fick inte plats på Aningaisbackens krön. De förvarades därför på annan plats, på tomt 95½ i närheten av Aningaistull, som också var i Hellmans ägo.⁶² Tomterna 125, 126 och 127 avgränsades av en bergsknalle ovanför gårdsområdet, som ägdes av staden. Enligt Toivo T. Rinnes uppskattning var detta klippiga område till ytan ungefär 170 kvadratmeter.⁶³ Redan 1816 hade Hellman lämnat en ansökan till magistraten om en tilläggstomt. Magistraten hade skickat lantmätare till platsen, men det hade inte utmynnats i önskat resultat ur Hellmans synvinkel. Staden ville behålla bergsknallen, som användes som magasin. I de branta sluttningarna förvarades uppenbarligen allsköns materiel under bar himmel året om. ”Hellman plågades ändå av en vag aning om föreliggande brandfara”, skrev Rinne 1977. ”Med påtaglig energi försökte han nämligen skaffa sig större yta och därmed förbättra brandsäkerheten i närmiljön.”⁶⁴ Hellmans följande drag var att föreslå att staden skulle köpa den obebyggda tomten 129 av honom. Staden skulle där-

Höjdskillnaderna på Aningaisbacken framgår av denna bild från 1910, tagen av en okänd fotograf. På bilden syns torghandeln vid nuvarande Sibeliusgatan 5. Åbo stadsmuseum.

med ha fått mer plats för torghandeln, som bedrevs på den öppna platsen intill. Men magistraten avlog även denna begäran.⁶⁵ Om Hellman verkligen var oroad för brandsäkerheten är det ändå märkligt att han inte försäkrade byggnaderna mot bränder.

Kartan som Johan Tillberg ritade upp 1818 ger en fingervisning om höjdskillnaderna på Aningaisbacken.⁶⁶ Bergsknallen ligger precis vid den plats där Stora Aningaisgatan leder upp mot backens krön. Den var utan tvivel ett oöverstigligt hinder för brandmanskapet, som borde ha kommit åt branden som rasade bakom. Rinne dryftar hur det hade gått om staden gått med på att avstå området. Då skulle Hellman ha kunnat anlägga passager upp på berget, och även i övrigt ta området i aktivt bruk. Det skulle ha underlättat brandmanskapets arbete på ett betydande sätt. Kanske skulle man rentav ha kommit åt att snabbt och effektivt släcka elden från toppen av bergsknallen, och därmed kunnat undvika den enorma förödelsen.⁶⁷

Höjdskillnaderna på Aningaisbacken blev synliga på 1960-talet då man började bryta berget för att röja plats för nybyggen. Då kom också Stora Aningaisgatans gatubotten fram.⁶⁸ De topografiska skillnaderna syns även på bevarade fotografier av Aningaisbacken från tiden efter Åbo brand. Husens skorstenar låg på olika höjd, och i samtiden stod det klart att detta utgjorde en brandfara. Om skorstenen låg på samma höjd som grannens tak kunde gnistorna spridas på ett vådligt sätt. Hellman var medveten om detta då han fortsatte skicka in sina ansökningar till magistraten. Alldeles i närheten, på tomt 103 vid nuvarande Trätorget, låg änkan Harvelins hus.⁶⁹ Hellman yrkade på att hela byggnaden skulle rivras, eftersom sotelden var en uppenbar fara för hans hus. Magistraten skickade en kontrollant till platsen, som bekräftade problemet. Ändå vidtogs inga åtgärder.⁷⁰ Toivo T. Rinnes slutsats är entydig: varken köpmannen Hellman eller hans husfolk kan beskyllas för Åbo brand. Syndabocken var stadens byråkrati.⁷¹

Frederick Nash (1782–1856):
London from Islington Hill, detalj.
Yale Center for British Art.

5.

NYHETER OCH OVISSHET

Medan Åbo brann och kämnärsrätten samlades för att hitta de skyldiga befann sig apotekaren Johan Jacob Julins hustru Emilia långt borta, i sin barndoms landskap i Islington i norra London. Hon hade återvänt till sina hemtrakter för att sköta sin hälsa, för klimatet där var något mildare än i det avlägsna Finland. I trädgården höll sommaren ännu stånd mot den annalkande hösten. Blommorna stod i sin fulla prakt och spred sina dofter.¹

Emilia, som egentligen hette Emily, hade gift sig med Johan Jacob Julin 1821. Bröllopet hade firats i London, och därefter hade paret flyttat till Åbo där Johan bedrev sin affärsverksamhet.² Äktenskapets första år hade varit lyckliga. Två små barn, James och Elisabeth, hade fötts i familjen. Men lyckan varade inte länge. Elisabeth dog i november 1824, bara ett halvt år gammal, och James i februari 1825, tre år gammal.³ De sorgtyngda föräldrarnas egen hälsa vacklade. Inom loppet av fyra månader hade de förlorat båda sina barn.

I London kunde Emilia ligga sjuk i lugn och ro. Hennes far, teologie doktor James Lindsay, hade visserligen gått bort flera år tidigare, likaså hennes mor Sarah. Men Emilias systrar Isabella och Maria bodde kvar i hemtrakten. Emilias plågsamma hosta hade lyckligtvis gett med sig under sommaren, och hon hade repat sig tillräckligt för att kunna besöka släktingar och bekanta.⁴ Brevväxlingen hörde till hennes dagliga höjdpunkter. Onsdagen den 26 september fattade Emilia bläckpennan för att skriva till Carl Daniel von Haartman, föreståndare för accouchementsinrättningen, förlossnings-

anstalten, i Åbo. Han var en nära vän till paret Julin och hade tidigare studerat i England.⁵ Skrivandet avbröts för en stund när tjänstefolket kom in med en färsk dagstidning, *The Standard*, som Emilia kastade sig över för att ögna igenom nyheterna. Då föll hennes blick på en skakande rubrik. När Emilia läste den första raden förstod hon att nyheten handlade om Åbo.⁶

Förfärlig eldsvåda

Åbo, 7. september – Klockan nio på kvällen den 4. dennes, hemsöktes denna stad av en förfärlig brand, som sedan den rasat i 24 timmar lämnade efter sig nästintill total förödelse. Elden bröt ut i köpmannen Hellmans hus, där husfolket skirade talg. För att undgå det straff som utmäts för sådant agerande försökte de dölja elden så länge det var möjligt och stängde portarna till gården. På fem minuter lades hela gården i aska. Elden spred sig i tre väderstreck, och härjade snart överallt. Domkyrkan med allt den hade inuti sig är totalförstört. Av vårt berömda universitet finns blott observatoriet kvar; samtliga akademibyggnader med sina värdefulla samlingar, biblioteket med 40 000 band, medaljsamlingen och instrument-samlingen, är förstörda. Tullhuset, domstolen och arkivet, stadshuset och över 900 hus ligger i ruiner. Bron över ån har nedrasat. [...]

Stockholm, 14. september – Privat korrespondens från Åbo förtäljer att över hundra människor mist livet i lågorna. Det åligger stadens försäkringsbolag att betala 300 000 daler till invånarna i Åbo.⁷

Det var verkligen inte ofta Åbo nämndes på den Londonbaserade dagstidningens sidor. Hur fruktansvärd måste inte då olyckan vara som drabbat staden där Emilias kära make befann sig! Dessutom hade det redan hunnit gå över tre veckor sedan katastrofen. Nyheten hade nått England med så lång fördröjning att vad som helst kunnat hända under tiden. Under det tidiga 1800-talet färdades nyheterna med människorna, de transporterades med posten, vagnar och fartyg. Information som utsänts vid helt olika tidpunkter kunde ändå nå mottagaren vid samma tillfälle, som till exempel när Emilia läste nyheten i *The Standard*. Där hade uppgifterna om branden uppdaterats både den 7 och den 14 september.

I sina tankar gick den uppskrämda Emilia igenom alla Londonbor hon kände som kunde ha kontakter i Åbo. Kanske hade de hört något, eller fått mer information? Bara några timmar senare knackade en budbärare på dörren.

Siluettbild av Emilia Julin. Daniel Nyblin. (Sannolikt en avbild av en tidigare bild). Fiskars museums bildsamling.

Johan Jacob Julin på 1810-talet, avbildad av Carl Adolph Hårdh. Museiverket, Historiska bildsamlingarna.

Han var utsänd av Joseph Travers, make till Emilias syster Maria. Travers hade mottagit ett brev från Emilias make Johan, ett kort meddelande om vad som hänt i Åbo. Johan var alltså vid liv! En fruktansvärd olycka hade drabbat staden, men efter omständigheterna var Johan vid god hälsa. Däremot hade paret Julins gemensamma hem på tomt nummer 5 i Södra kvarteret förstörts, likaså apoteket. Johan Julin ägde också tomterna 6 och 7 i Södra kvarteret, där bland andra provisorn Anders Brummer och hattmakaren Daniel Fahlgren bodde. Även dessa byggnader låg nu i ruiner.⁸

Ovissheten plågade Emilia. Hon hade senast skrivit till Johan, eller Junne som hon kallade honom, den 21 september, lyckligt ovetande om att Åboborna samtidigt kämpade och slet i en ödelagd stad. Johans brev till Emilia har inte bevarats, men av Emilias föregående brev framgår att Johan skrivit till henne både den 27 augusti och den 4 september.⁹ Emilia återkom säkerligen flera

gångar till brevet som hennes make sänt samma dag som branden bröt ut. Hur tedde sig Åbo i det ögonblicket, när Johan för sista gången suttit vid sitt kära skrivbord, strax innan staden förstördes?

Emilias oro och bedrövelse ville inte lätta. Torsdagen den 27 september anlände äntligen ett nytt brev från Johan till Emilia. Den förkrossade maken hade fattat pennan så fort han kunde efter branden.¹⁰ Uppenbarligen hade brevet ändå inte skickats i väg förrän Johan efter olyckan räddat sig till Fiskars bruk i Pojo, som han köpt 1822.¹¹ Emilia kände en stor lättnad. Genast dagen därpå, fredagen den 28 september, började hon skriva ett svarsbrev. Det började så här:

Min käraste Junne!

Länge har jag suttit med pennan i hand, oförmögen att inleda brevet, bemäktigad av mångahanda känslor. Tacksamhet, ja Junne, tacksamhet, är bland dessa känslor den starkaste. Du är i säkerhet och du är vid god hälsa! Även om vår förlust är svår och olyckan förfärande, tänker jag mest av allt på dig och din säkerhet. Himlen bevare dig och din hälsa!!! O, varför är jag inte hos dig i denna stund!! Detta är den sanna prövningen. Härstädes har man försökt övertyga mig om vilken lättnad det måste vara för dig att jag inte var där för att bevittna denna ohyggliga händelse – men – jag är säker på att det skulle trösta dig om någon fanns där för att dela din oro och din ångest. Varför, o varför, måste jag sitta här med min tröst, då förlust och svårighet drabbat dig. Och ändå, hur skulle jag kunna komma till dig! Gudskelov, att du har Fiskars. Du tvingas kanske avstå från det – men åtminstone erbjuder Fiskars din kära mamma och dina systrar, och Sophie och hennes små barn skydd över vintern. Vilken lättnad det var att få ditt brev – det lindrade den vända jag känt för din säkerhet. Jag satt och skrev till Haartman, men blev avbruten, och innan jag åter satte mig ned för att skriva tog jag upp en tidning. Det första jag såg var nyheten om olyckan – –¹²

Johan Jacob Julins alla närstående var bosatta i Åbo. Hans mamma Albertina hade bott på tomt 34 i Kyrkokvarteret, tillsammans med sina döttrar, Johans systrar Johanna och Beata. På samma tomt bodde också Johans yngre bror Erik med sin hustru Sofia och deras två små barn.¹³ De stod också Emilia nära, liksom många andra Åbobor i parets bekantskapskrets, och hon frågade

Johan hur de alla mådde. Hur var det med fru Maexmontan? Hade Haartmans hustru Rosina befunnit sig i staden eller ute på landsbygden? Erik och Sofia hade varit i Stockholm vid tiden för olyckan. Emilia föreställde sig hur Åbo sett ut när de återvände hem: ”O, Junne! Vilken förfärlig syn!! Och vid denna tid på året. Hur ska alla finna tak över huvudet.”¹⁴ Emilia uppmanade sin make att donera av hennes kläder till dem som var i nöd. Men hon var framför allt orolig för sin makes hälsa: ”O, arbeta inte för mycket, kom ihåg att ångest i kombination med överansträngning kan knäcka dig.”¹⁵

Emilia var långt borta från sin nya hemort Åbo, men genom dagstidningar och brev kunde hon skapa sig en bild av händelseförloppet. Den stora ovissheten gav henne ångest, men varje smula av information skänkte en viss lindring. I fråga om informationsgången var Emilia i själva verket i en privilegierad ställning. De flesta Londonbor fick inte mer information om vad som hänt i det avlägsna Finland än det lilla som stod tryckt på dagstidningarnas porösa sidor.

ÅR 1827 fanns ännu inga nyhetsbyråer eller telegrafer. Nyheten om branden spred sig muntligt, genom personliga brev och affärskorrespondens, via landförbindelser och fartygstrafik. Brevväxlingen mellan Emilia och Johan Jacob Julin var en av flera kontaktlänkar som småningom skingrade ovisshetens dunkel. Åtskilda familjer och vänkretsar höll varandra underrättade. Många av dem som upplevt olyckan skrev för att berätta att de klarat sig, medan de som befann sig på andra håll skrev för att höra vad som hänt. Carl Daniel von Haartmans bror Lars Gabriel befann sig utomlands av hälsoskäl när branden ägde rum, tjänstledig från sitt jobb som adjoint för statssekreteraren för finska ärenden i S:t Petersburg. Då budet om branden nådde honom i München i oktober tackade Lars Gabriel von Haartman sin lyckliga stjärna att han inte själv befann sig i Åbo. Sorgen skulle ha varit alltför svår. Då Haartman i november anlät till Lyon i Frankrike skrev han till sin barndomsvän J.P. Winter: ”Jag har lidit i mitt innersta, — och min hälsa har återgått till sitt förra skick.”¹⁶

Abraham Kingelin hörde till de mest inflytelserika affärsmännen i Åbo. Han ledde handelskammaren och bedrev omfattande utrikeshandel åren före Åbo brand. Nu var han också medlem i brandskadekommittén, och tog under månaderna efter branden emot ett stort antal brev från olika håll i Finland, och dessutom från Stockholm, S:t Petersburg, Hamburg och London.

Till en del av sina vänner och affärskontakter hade Kingelin själv skrivit och berättat om branden, medan andra läst om olyckan i tidningarna och ville veta hur Kingelin hade det ställt.¹⁷

Breven som skickades från Åbo till såväl privatpersoner som dagstidningar var väsentliga nyhetskällor de första veckorna efter branden. Den första tidningen som publicerade nyheten om Åbos undergång var *Finlands Allmänna Tidning*, lördagen den 8 september 1827. Myndigheterna hade fått budet tidigare, och nu hann man även trycka en kort nyhet på två textstycken i tidningen. Branden kunde i praktiken inte få särskilt stor inhemsk publicitet, eftersom de enda städer där tidningar över huvud taget trycktes var Åbo, Helsingfors och Viborg. Före branden utkom tre tidningar i Åbo: *Åbo Tidningar*, *Åbo Underrättelser* och *Turun Wiikko-Sanomat*. Branden omintetgjorde samtliga tre tidningars utgivningsmöjligheter. Frenckells tryckeri var det första som kom på fötter igen, och därmed kunde *Åbo Tidningar* efter en kortare paus ges ut redan den 13 oktober. *Åbo Underrättelser* och *Turun Wiikko-Sanomat* utkom däremot inte på nytt förrän i början av 1829. Efter branden fanns det i själva verket bara två tidningar utanför Åbo som kunde rapportera om vad som skett: den statliga, officiella *Finlands Allmänna Tidning* i Helsingfors och den tyskspråkiga *Wiburgs Wochenblatt* som utkom i Viborg.

Nyhetstexten i *Finlands Allmänna Tidning* den 8 september spekulerade inte i brandorsaken, och nämnde inte heller var branden brutit ut. Däremot delgav texten förödelsens omfattning. I nyhetens andra stycke betonades de åtgärder myndigheterna vidtagit. Statsrådet Anders Henrik Falck hade sänts till Åbo, och samma dag som nyheten publicerades skulle också generalguvernör Zakrevskij själv bege sig till olycksplatsen.¹⁸ Den 13 september publicerade tidningen en uppföljande, längre text om branden. Läsarna fick nu ta del av en ögonvittnesskildring av händelseförloppet, skriven den 8 september. Enligt skrivelsen hade branden börjat i borgaren Hellmans gård. Då hjälpen hann fram stod lågorna redan högt i skyn.¹⁹

Läsarna av *Wiburgs Wochenblatt* fick ta del av nyheten lördagen den 15 september, via S:t Petersburg. I Ryssland följde man den julianska kalendern, vilket innebar att skillnaden i datering mellan S:t Petersburg och Viborg var tolv dagar. *Wiburgs Wochenblatt* skrev att nyheten om branden publicerats i S:t Petersburg den 30 augusti. Det motsvarar den 11 september i den gregorianska kalendern. Tidningen specificerade inte källan till nyheten, men det var frågan om *St. Petersburgische Zeitung*, vars nyhet kopierats ordagrant.

Till följd av exceptionella omständigheter har vi nåtts av sorgebudet att Åbo stad, som i århundraden varit storfurstendömet Finlands huvudstad och musernas ärofulla säte, lagts i aska. Olyckan ägde rum under natten mellan den 24 och 25 dennes. Branden bröt ut till följd av vårdslöshet och spreds med stormen på ett så ödesdigert sätt att staden på bägge sidor om ån, liksom även bron över den, stod i lågor på sju timmar. Den uråldriga katedralen, hovrätten, universitetet, rådhuset, apoteken, posthuset och bodarna lades i ruiner. Blott rykande stenhögar påminner om det Åbo, som inte längre finns.²⁰

Vem som skrivit den ursprungliga texten förblir en gåta. Vem skribenten än var hade uppgifterna från Åbo väckt en stark känsla av sorg. På ett ögonblick hade staden förvandlats till en rykande kyrkogård av ruiner. Den upphöjda motbilden accentuerade tragedin: Åbo hade varit ”musernas ärofulla säte”, ett kulturellt centrum. I nyhetstexten ingick också några iögonfallande oriktiga uppgifter. Åbo hade otvivelaktigt varit Finlands centrum i flera hundra år, men storfurstendömet huvudstad hann Åbo bara vara en kort tid. Helsingfors hade upphöjts till officiell huvudstad redan 1812. Även tidsangivelsen är något missvisande, eftersom den 24 augusti i den julianska kalendern är den 5 september enligt den gregorianska. I verkligheten hade branden brutit ut dagen innan. Texten kan ha orsakat förvirring i den viborgska läsarkretsen då den ordagrant kopierades utan att datumen korrigerats. Då *Wiburgs Wochenblatt* följde upp branden i sitt nummer den 22 september beskrevs katastrofen i större detalj, den här gången genom en tysk översättning av den långa ögonvittnesskildringen i *Finlands Allmänna Tidning*. Senast i det här skedet fick läsarna noggrannare uppgifter, och samtidigt en mer effektfull beskrivning av brandens förlopp.

Nyheten om branden sipprade ut från Finland till omvärlden genom många olika kanaler. Utöver S:t Petersburg var Stockholm en viktig etapp, eftersom förbindelserna mellan Åbo och Stockholm förblivit livliga också efter 1809. Så snart eldstormen bedarrat skickade Åboborna brev till sina vänner i Sverige, och flera av dessa brev hamnade i tidningarnas spalter. Den 14 september publicerade *Dagligt Allehanda* i Stockholm en sammanfattning av fyra brev som alla förmedlats till tidningen, antingen direkt eller via mellanhänder. Det första brevet börjar dramatiskt: ”Åbo existerar icke mer”. Brevet avslutas också sorgmodigt: ”Många människor hawfa inbrunnit; jag har redan räknat sex lik.” Det andra brevet nämner att branden började i köpmannen Hellmans gård, där man förutom talg också hade förvarat andra

brännbara ämnen. Därför hade branden blossat upp så lätt och på en gång kunnat sprida sig över tomten. ”Elden war så våldsamt, att inom en timma all släckning ansågs omöjlig.” I det tredje och kortaste brevet, eller i citatet ur det, nämns också de byggnader som klarat sig. Ärkebiskopshuset hade besparats, likaså Societetshuset. Brevsekvensen avslutas med den fjärde och längsta skildringen, där skribenten ger ett detaljerat referat av brandens utbrott och spridning:

Inom mindre än tre timmar brann staden öfwer allt och på tusende håll. Alla menniskor, jemte eldsläckningsanstalterna, hade skyndat till stället, der elden först utbrast, icke anande, att den rasade på de aflägsnaste ställen och på andra sidan af den genom staden löpande ån, hwilken trakt war utan sprutor, wattenkar, kärror och hästar och således snart liknade ett eldhaf, utan att någon war till hands att rädda eller släcka.²¹

Brevet avrundas med en personlig beskrivning, där de sista meningarna är som ett rop på hjälp: ”Jag har förlorat allt utan annat undantag än en del af min contanta cassa och mitt silfwer. Jag och min familj hafwa, jemte många tusende andra med nakna barn, på fjerde dygnet legat under bar himmel på fälten och backarna kring den afbrända staden.”²²

Tidningen *Mercurius*, som också utkom i Stockholm, fortsatte den 17 september skriva om hur Åbo nästintill raderats från kartan. Artikeln präglades av sorgmod och dysterhet. Tidningen bedömde rentav, bara två veckor efter branden, att Finlands tyngdpunkt oundvikligen skulle förskjutas till Helsingfors, närmare gränsen till Ryssland.²³ Sin ställning som huvudstad hade Åbo redan förlorat, och flera ämbetsverk hade flyttats österut. Branden skulle ge en förevändning att ytterligare koncentrera makten till Helsingfors. I det här skedet var det oklart om också universitetet skulle flyttas, men tidningen befarade att det inom kort skulle ske. Åbos dagar som vetenskapens och forskningens vagga, som ”musernas säte”, var räknade.

Den internationella publicitet Åbo brand fick utgick inledningsvis från ögonvittnesskildringar. Småningom blev nyhetsrapporteringen om branden mer schablonartad och inarbetad. Samtidigt fjärmade sig rapporteringen från offrens upplevelser. I de samtida skildringarna utkristalliserade sig ett antal uttryck, meningar och fraser som kopierades från en tidning till en annan. Från Stockholm spred sig nyheten ut i övriga Sverige, och vidare till Norge, Danmark och Tyskland. Hamburg spelade en central roll som förmedlings-

station då nyheten fann sin väg både söderut och till de brittiska öarna. Från S:t Petersburg färdades nyheten till Estland och Livland, och vidare till Polen, Tyskland och Österrike. Nyhetsbevakningens hela omfattning är omöjlig att kartlägga, men artiklar om branden publicerades med säkerhet i nästan 50 europeiska tidningar under september månad.²⁴

Katastrofens nyhetsvärde klingade inte av efter att de första uppgifterna delgetts läsarna. I början av 1800-talet kunde en nyhet leva vidare betydligt längre än i dag. Återanvändningen av nyheter som förekom på de brittiska öarna vittnar till exempel om det. Efter den 26 september publicerade också mindre brittiska tidningar uppgifter om den finska stadens olyckliga öde. Nyhetsfragmenten hade man plockat ur tidningarna i Stockholm, och på vägen hade de sammanfattats i den form som mötte Emilia Julin när hon läste sin brittiska tidning.

Åbo brand var en mediekatastrof, den första nyheten från Finland som fick global spridning. Den initiala notisen som spred sig som en löpeld i september markerade ingalunda slutet på rapporteringen. Åbo återkom i tidningsspaltarna i oktober, som en följetong. Gnistan till läsarnas kunskapsbegär hade tänts i september, och nu gällde det att kasta in mer bränsle. I oktober använde sig pressen av en längre artikel, som ursprungligen publicerats i tidningen *Journal de St. Pétersbourg politique et littéraire* i S:t Petersburg den 20 september (den 2 oktober).²⁵ *The Times* i London, som publicerade en engelsk översättning av texten den 30 oktober, inledde så här:

Tisdagen den 23 augusti (den 4 september), klockan nio på kvällen, utbröt en förfärlig brand i Åbo i herr Hellmans gård på Aningaisgatan. Det var tjänstefolkets vårdslöshet som utlöste branden: medan husbonden var borta skirades talg i huset och ute på gården förvarades stora mängder lättantändliga ämnen, vilket gav de hungriga lågorna sådan kraft att de snart hade spridit sig till grannhusen.²⁶

Då hade Hellmans husfolk precis stått inför kämnärsrätten, där inga som helst bevis för att någon skirat talg eller förvarat tjära eller olja på tomten, lagts fram. Ryktena hade nått stadsfiskalen Möller, som krävde svar i rätten. Via privatpersoners brev hade dessa rykten också hamnat i tidningsspaltarna redan innan rättsprocessen ens hade kommit i gång. Historierna som berättades på gatorna i Åbo blev till en sanning som trycktes i tidningarna över hela Europa. Snart var namnet Hellman känt överallt från S:t Peters-

burg till London – även om köpmannen själv kanske aldrig fick veta det. Då ryktena en gång fått spridning var de svåra att hejda. Däremot blev resultatet av kämnärsrättens utredning aldrig någon nyhet. Domstolens utslag publicerades varken i finländska eller utländska tidningar.

Det långa referatet i *The Times* visar att den felaktiga föreställningen som spreds på gatorna i Åbo direkt efter branden kom att bli den gängse uppfattningen. Artikeln beskriver hur branden bröt ut och hur vårdslöst tjänstefolket agerade, och skildrar därefter brandens framfart. I texten namnges professor Hällström, vars hus hade förstörts. Därefter ges en detaljerad beskrivning av katastrofens omfattning. I det sista avsnittet går texten in på de åtgärder som myndigheterna hastigt vidtog. Även dessa åtgärder beskrivs i stor detalj. Artikeln konstaterar att statsrådet Falck sändes till Åbo, och att generalguvernör Zakrevskij själv uppfattade det som en hederssak att bistå Åbo så fort som möjligt. Både Falck och Zakrevskij nämns vid namn. De ryska soldaternas insats beskriver artikeln, som alltså ursprungligen publicerats i S:t Petersburg, så här:

De ryska styrkorna, som utgjorde garnisonen i Åbo, utmärkte sig i den sorgliga situationen till sin fördel genom sin fulländade disciplin och sin vilja att ge sitt allt för stadens invånare, som i sin tur hänfödda gav uttryck för sin beundran för att soldater av varje rang visade ett så exemplariskt uppförande.²⁷

Artikeln är som skraddarsydd för internationell distribution, avsedd att förmedla bilden av självuppoffrande hjälpinsatser för de nödställda. Katastrofen gav chansen att påverka igenom sinnebilder, och att sprida en version av händelserna som strök regimen medhårs till den internationella publiken.

NYHETERNA OM branden som fick spridning utomlands hade en tudelad karaktär. Tjänstefolkets påstådda vårdslöshet fick världsomspännande medial uppmärksamhet, men lika starkt betonades alla de civilisationens frukter som branden lagt i aska. Det väcker frågan om vilka i samtiden som i praktiken hade möjligheten att vidareförmedla sin uppfattning om katastrofen. Drängarna och pigorna i Hellmans hushåll, till exempel Johan Hallen och Maria Isaksdotter Vass, berättade säkerligen om branden för sina vänner och släktingar, kanske också för yngre generationer, men de formulerade inte

sina upplevelser och känslor i skrift. Det var inte deras ögonvittnesskildringar som trycktes i tidningarnas spalter. I offentligheten var det bildningseliten i staden som bar vittnesbörd om Åbo brand. Studenterna och professorerna vid akademien i Åbo satte genast sina tankar till pappers och skickade breven till sina vänner, men också till tidningsredaktionerna.

Den 11 oktober 1827 publicerade tidningen *Le Figaro* i Paris en förstahandskildring, skriven av signaturen *M. le professeur B..., d'Abo* (herr professor B från Åbo). Texten börjar med en grandios liknelse, där branden jämförs med förstörelsen av Sodom och Gomorra i Bibeln. Utifrån berättelsen står det utom allt tvivel att Åbo uttryckligen varit civilisationens vagga. Också här nämns tjänstefolkets vårdslöshet, som ställs mot universitetets ovärderliga samlingar som oåterkalleligen gått förlorade. Texten inleds:

Åbo, storfurstendömet Finlands huvudstad, är likt Sodom och Gomorra blott en hög av aska; bland de mörka rökmolnen höjer sig ruinerna av den uråldriga katedralen, hovrätten, universitetet och posten, liksom för att redan på långt avstånd visa den förfärade resanden platsen där Åbo en gång legat.

Det smärtar mig att tänka på, att i denna aska, i dessa ännu rykande ruiner, ligger min egendom och frukterna av tio år av forskning och ansträngningar, ödelagda. Även om jag vore den mest oförvägne stoikern detta sekel skådat skulle jag icke kunna värja mig mot den sorg som tynger mig.²⁸

”Professor B. från Åbo” nämns i textens rubrik i *Le Figaro*, men läsarna i Paris fick aldrig veta vem som dolde sig bakom signaturen. Det fanns flera professorer i Åbo med namn som började på B, och som dessutom bodde just i de områden som drabbades hårdast av branden, däribland Kyrkokvarteret och Klosterkvarteret. Eftersom skribenten hänvisar till forskningsmaterial som samlats under tio år var han otvivelaktigt alltjämt en rätt ung forskare. Det skulle passa in på Pehr Adolf von Bonsdorff, som bodde på tomt 111 i Kyrkokvarteret, strax intill kyrkan. Bonsdorff hade utnämnts till professor i kemi våren 1823, vid bara 32 års ålder. Han hade blivit docent 1816, och därefter bland annat studerat i Paris. År 1827 hade han precis blivit korresponderande medlem i Paris filomatiska och naturhistoriska sällskap.²⁹ Då branden bröt ut var Bonsdorff själv på väg till Kyrö. Senare grämde han sig över att han inte kom åt att rädda sina ägodelar. I ett brev till sin svenska kollega J. J. Berzelius konstaterade Bonsdorff, med hänvisning till den franska

essäisten Michel de Montaigne, att Åbo gripits av ”panisk skräck”, och drabbats av ett kaos som kändes fullkomligt oförklarligt.³⁰

VITNESMÅLET I *Le Figaro* likställde alltså Åbo brand med förstörelsen av Sodom och Gomorra. Läsarna kunde föreställa sig vidden av katastrofen utifrån orden i Första Moseboken och otaliga andra visuella tolkningar. Samtidigt lyfte den bibliska jämförelsen fram det alldeles exceptionella i Åbos öde. Texten nämner därtill livshållningen hos antikens stoiker, deras strävan efter sinnesfrid och behärskning. Men inför denna olycka stod också stoikern handfallen. Sorgen gick inte att hålla stängem.

I akademikernas brev, och i nyheterna som publicerades utifrån dem, innebar Åbo brand framför allt bildningens förfall, ett förnedringstillstånd. I lågornas omfamning hade universitetets samlingar lagts i aska precis som i det forna Alexandria, vars bibliotek ödelagts av eldens kraft.³¹ Den här symbolbilden gick hem hos tidningsredaktörer runtom i Europa. Det är särskilt beskrivande för nyhetsrapporteringen att ett visst uttryck, som först dök upp i *St. Petersburgische Zeitung*, fick spridning. Där beskrevs Åbo som ”musernas ärofulla säte”. Staden som lagts i ruiner hade med andra ord varit sångmörnarnas boning och vetenskapens högborg. Det var inte bara *Wiburgs Wochenblatt* som återgav detta uttryck. Det användes också av otaliga tidningar i det tyskspråkiga Europa. Uttrycket kopierades in i nyhetsartiklar om branden bland annat i Augsburg, Freiburg, Nürnberg och Stuttgart den 27 september, och i München den 28 september. Det säger en hel del om nyhetens genomslag att samma text dessutom publicerades i Leipzig och Wien den 29 september, i Prag den 30 september och i Bratislava den 5 oktober.³² Samtidens nyhetsflöden tog flera olika vägar. Om man till exempel följer hur nyheten nådde Bayerns huvudort München, framgår det att nyheter från flera olika källor publicerades samma dag. Den 29 september publicerade den lokala tidningen *Tags-Blatt für München* en nyhet som publicerats i Stockholm och nått tidningen via en annan tidning i Hamburg, medan *Der bayerische Volksfreund* skrev om ”musernas säte” med hänvisning till den ovannämnda tidningen i S:t Petersburg.³³

De vägar nyheten om branden tog visar också hur nyheterna i det tidiga 1800-talets Europa tenderade att koncentreras till några få kanoniserade texter. Berättelser från olika källor gick i kors och varvades med varandra. Dels framställdes Åbo som ett Sodom och Gomorra, där vårdslös talgskirning utlöste en katastrof, dels kallades Åbo musernas säte, där dikten blomstrat.

NYHETSFÖRMEDLINGENS TENTAKLER sträckte sig långt utanför Europas gränser. Med segelfartygen färdades nyheterna över haven och landsteg på fjärran stränder. Otaliga flitiga händer lastade av posthögar och tidningsbalar på kajerna och stuvade dem på vagnar. De fördes vidare med hästskjuts inåt landet, och kanske tillryggalades den sista sträckan på snabba fötter. Tidningarna som skickats över oceanen nådde kanske en del läsare personligen, men de damp också ned på tidningsredaktörernas skrivbord. Journalisterna högg ivrigt tag i de nyanlända tidningarna och plöjde igenom dem på jakt efter sådant som kunde vara värt att berätta för de egna läsarna. Inom kort fick de ursprungliga texterna ny spridning i färska tryckalster, och nya läsare fick ta del av uppgifter och intryck från avlägsna länder och världsdelar.

Med nyheternas spridning växte kretsen som kände till Åbo brand och tog del av känslorna kring den. I mediernas tidsålder kan också de som inte själva varit på plats känna vända. ”Varför skonades just jag medan så många andra förolyckades?”, är det många som tänker. De som hör historier om ödets grymma nycker eller läser om dem i tidningarna identifierar sig med offren och föreställer sig hur den plötsliga katastrofen kan ha känts. Kring olyckan uppstår en känslornas gemenskap, som växer sig större genom brev och nyhetsförmedling. För Åbo brands del sträckte sig denna gemenskap bortom världshaven.³⁴

Åbos undergång uppfattades som en nyhet också i USA, där rapporteringen skedde i två faser. Den första impulsen kom via London, och använde sig av de uppgifter som nått Hamburg via Stockholm. *New York Spectator* berättade om Åbo brand den 30 oktober, och fortsatte rapporteringen i sina följande nummer den 1 och den 2 november. De följande dagarna återgavs nyheten av fyra andra tidningar i New York, Baltimore, Boston och Philadelphia.³⁵ I samtliga tidningar berättades, precis som i de brittiska, om hur vårdslöst tjänstefolket agerat och hur de dessutom försökt dölja den olovliga verksamheten.

Följande impuls nådde USA i december. Samma tidningar vidareförmedlade nu artikeln vars färd börjat i S:t Petersburg, och som den inflytelserika tidningen *The Times* i London publicerat. Texten trycktes bland annat på nytt i tidningen *Commercial Advertiser* i New York den 10 december.³⁶ Även denna gång hade det tagit över en månad för texten att färdas över Atlanten. Denna text innehöll lugnande besked om åtgärder som vidtagits för att lindra Åbobornas nöd. Då New York- och Bostonborna läste mer om olyckan i Åbo funderade de kanske på hur stadsborna klarade sig då vintern kopplade

greppet. Hade alla fått tak över huvudet? Denna fråga fick de emellertid inget svar på i tidningstexterna.

I de första nyheterna direkt efter branden berättades bara kortfattat om katastrofen. I följande skede var informationsflödet betydligt mer omfattande och texterna längre. Till slut falnade redaktörernas intresse, och Åbo försvann ur bilden. Det geografiska avståndet verkar också ha inverkat på bevakningens omfattning. Ju längre avståndet var, desto mer avlägsen kändes den lilla staden som låg mellan Sverige och Ryssland.

USA blev emellertid inte nyhetens ändstation. Tvärtom fortsatte färden med tidningar som fraktades över havet till andra sidan jordklotet. Om tidningen *The Hobart Town Couriers* prenumeranter på Tasmanien var observanta då de läste sin tidning torsdagen den 15 mars 1828 lade de märke till en liten nyhet som inte var mer än en mening lång: ”I Åbo, i Ryssland, utbröt i september en fruktansvärd brand som orsakade förluster på 13 miljoner riksdaler.”³⁷ Det hade tagit nyheten över ett halvt år att färdas från Åbo till Tasmanien. På vägen hade den avsevärt bantats ner.

NYHETSARTIKLARNAS INFORMERADE världen om händelseförloppet under den alldeles exceptionella katastrofen hösten 1827. De väckte oro bland de läsare vars nätverk sträckte sig till Åbo, däribland Emilia Julin. För största delen av läsarna var detta däremot första gången de över huvud taget hörde talas om den avlägsna staden Åbo. Nyheterna spred därtill falsk information, det ryktesbaserade missförståndet om hur branden hade börjat.

I samtiden var Åbo brand en upplevelse som satte djupa spår, en händelse man blickade tillbaka på ännu många decennier senare. I Österrike publicerades till exempel 1846 en kalender med en viktig historisk händelse inskriven för varje datum. Där nämndes den förödelse som drabbat Åbo. I kalendern stod ingenting om orsakerna till branden. Däremot uppmärksammades i synnerhet det sorgliga öde som universitetets samlingar mötte.³⁸

I samtiden hörde Immanuel Ilmoni till dem som personligen fick uppleva nyheternas betydelse och inverkan. Då Ilmoni återhämtat sig från brandens umbäranden bestämde han sig för att verkställa sina planer på en utlandsresa. Han behövde en omstart i livet, då hans hem på bara ett ögonblick raderats från stadskartan.³⁹ Under resan lyckades han glömma de skräckfyllda stunderna, med undantag för en gång då postvagnen han färdades i från Hamburg till Berlin nattetid passerade staden Küritz. Där hade 92 hus brunnit ner, och lukten av rök var så stark att Ilmoni påmindes om de hemska upplevelserna i Åbo.⁴⁰

Ilmonis utrikesfärd varade i två år. Han reste via Tyskland, Böhmen och Österrike till Italien och Sicilien.⁴¹ Han fotvandrade genom Schweiz med stav i handen och ryggsäck på ryggen. Från Frankrike fortsatte Ilmoni till Storbritannien innan han anträdde hemresan.⁴² På vägen träffade han flera bemärkta personer, och förde bland annat diskussioner med filosofen G.W.F. Hegel, forskaren Alexander von Humboldt och zoologen Georges Cuvier. Till celebriteterna Ilmoni träffade hörde också Sveriges landsförvisade exkung Gustav IV Adolf, nu känd under namnet överste Gustafsson.⁴³ Resans höjdpunkt var mötet med självaste författaren Johann Wolfgang von Goethe i Weimar. Av diskussionen mellan Ilmoni och Goethe framgick tydligt att nyheten om Åbos öde nått Tyskland genom dagstidningarna.

Goethes dagbok vittnar om att han fick besök från när och fjärran nästan dagligen. Vid middagstid den 12 november 1828 hade en viss ”doktor Ilmoni från Finland” knackat på. Mer än så brukade Goethe inte skriva om besöken han fick, och mötet med Ilmoni var inget undantag.⁴⁴

Ilmoni själv beskrev däremot mötet i ett brev daterat den 5 december 1828 i Dresden. Under resans gång hade Ilmoni hunnit vänja sig vid nya människomöten och bekantskaper, och skrev att han utan svårighet kunde komma överens med alla slags människor. Trots det hade han gripits av en stark känsla av vördnad då han steg in över Goethes tröskel. Där kom ”den höga, ädla, af åtta decennier ännu icke nedböjda gestalten med sin silfvergråa hjessa mig till mötes, bjöd mig att sitta tätt invid sig och såg mig an med

sina stora ännu eldiga ögon.” Goethe var på pricken lik de porträtt som studenter och forskare hade hängt på väggarna i sina kammare hemma i Åbo. Fårorna i Goethes ansikte hade visserligen djupnat något med åren. Hans röst var behaglig och hans tanke klar. Han ställde Ilmoni frågor i livlig och snabb takt. Då Ilmoni berättade att han kom från Åbo blev Goethe än mer vaken i blicken. ”Ni bor alltså i graniturbergens sköte?”, undrade han.⁴⁵

I brevet skrev Ilmoni ner frågan på originalspråket: ”Sie wohnen so im Schoosse der graniteten Urgebirge?” Kanske blev Ilmoni förvånad över Goethes uppfattning om landskapet i Åbo. Goethe kände till granitens betydelse för Finlands berggrund, och kanske hade denna kunskap i kombination med beskrivningarna i dagstidningarna hos honom skapat en bild av Åbo som kullarnas och backarnas stad. Med fantasins kraft hade de blivit till ”urberg av granit”.⁴⁶

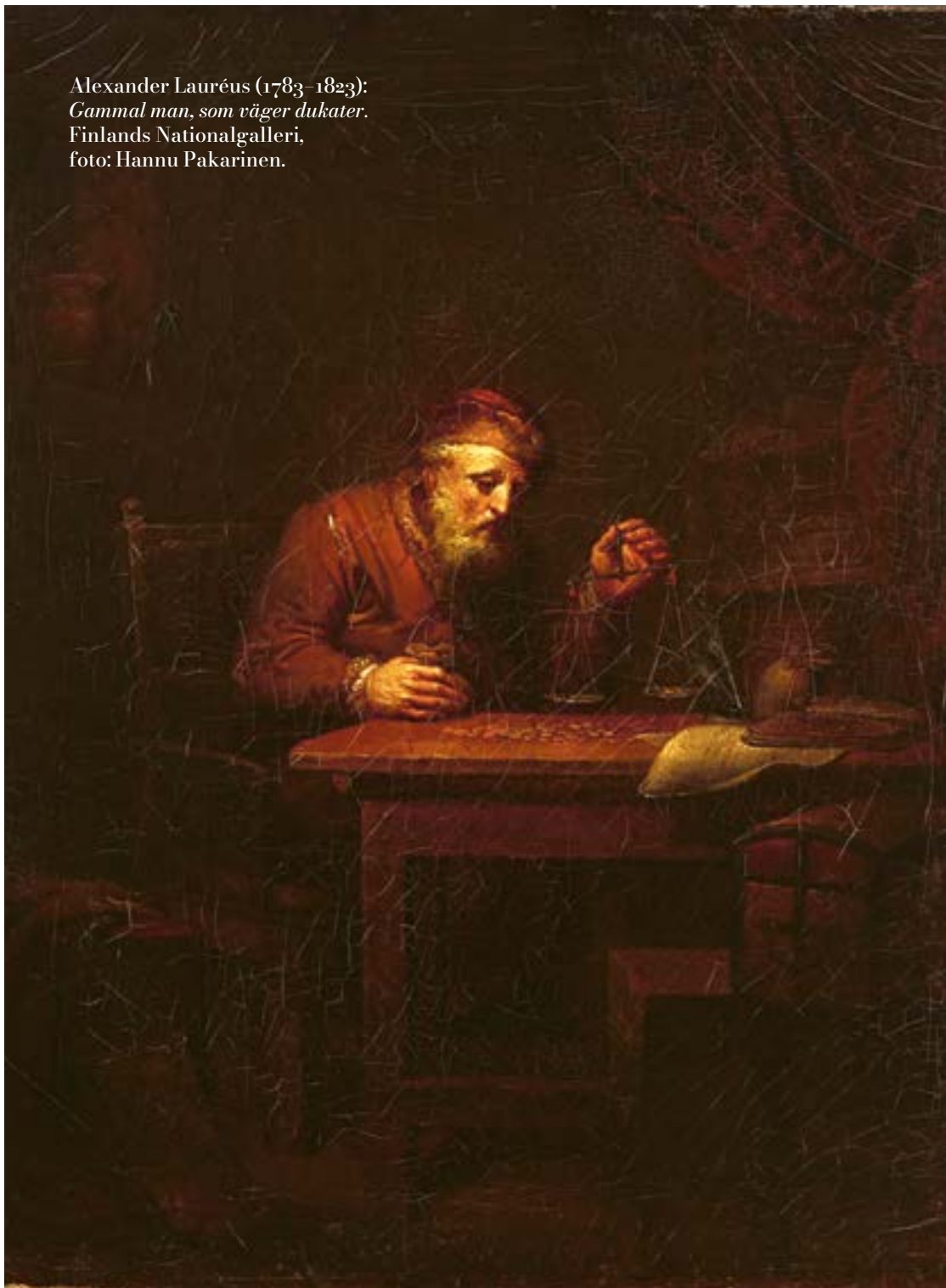
Enligt Ilmoni flöt samtalet med Goethe vidare hur naturligt som helst. Goethe ställde detaljerade frågor om Finlands geologiska beskaffenhet, och övergick därefter till att höra sig för om ändamålen för den unga mannens resa. I slutet av samtalet ville Goethe höra mer om Åbo brand, varvid Ilmoni fick tillfälle att ge en anslående ögonvittnesskildring. Kanske berättade han om sina ansträngningar under den ohyggliga natten och om eldstormen, vars hetta fått till och med graniten att spricka upp.

Det är oklart hur långt Ilmoni hann i sin berättelse. ”En förnäm visit afbröt vårt samtal och hindrade allt vidare umgänge med denna märkvärdiga personlighet”, skriver Ilmoni.⁴⁷ Men under det korta besöket hade Ilmoni, ögonvittne till katastrofen, i Goethe mött en läsare som igenom dagstidningarna fått kännedom om Åbos ödesdigra stunder.

Joseph Karl Stieler (1770–1858),
Johann Wolfgang von Goethe, 1828.
Neue Pinakothek, München/
Wikimedia Commons.

Alexander Lauréus (1783–1823):
Gammal man, som väger dukater.
Finlands Nationalgalleri,
foto: Hannu Pakarinen.

6.

FÖRLUST OCH MEDLIDANDE

Eldstormen hade tillfogat Åbo oåterkalleliga skador. Tidningarna rapporterade om den materiella förödelsen, räknade upp de nedbrunna byggnaderna och storleken på försäkringssummorna. Med vemod mindes man biblioteken och arkiven som gått upp i rök, bildningens förintelse. ”O! Vilket gräsligt öde som drabbat mitt arma fädernesland”, sammanfattade Immanuel Ilmoni.¹ I samtiden talade man om hur historien hade utplånats i eldstormens malström. I själva verket syns katastrofens efterverkningar än i denna dag. Om arkiven inte förstörts skulle vi ha en betydligt större kännedom om Finlands historia, om förfäderna och deras liv. Om de naturvetenskapliga samlingarna inte gått förlorade skulle vi ha en bättre kunskap om den finska naturens mångfald. Om Gustaf Wilhelm Finnbergs ateljé inte fattat eld skulle vår konsthistoria vara rikare. Vidden av förlusten framgick successivt, över en längre tidsperiod.

Professor J.J. Tengström publicerade 1836 en artikelserie i fem delar i *Helsingfors Morgonblad*, där han utförligt gick igenom det historiska källmaterialet och de vetenskapliga samlingarna som branden förstört.² Bland förlusterna framstod universitetets bibliotek för honom som den allra största. Förlusten av handskrifterna, som under årtionden och århundraden bevarats i Akademinns samlingar, var också ett hårt slag. Även om konsistoriets arkiv förskonats var många andra dokument och handlingar borta för alltid. I slutet av sin artikelserie lyfte Tengström fram universitetets naturvetenskapliga samlingar. Redan 1811 hade universitetet förfogat över en växtsamling

som omfattade över 10 000 arter. År 1814 hade apotekaren Johan Julin, Johan Jacob Julins far, donerat sin fisk- och groddjurssamling till vetenskapliga syften. Samma år tog Akademin emot 475 uppstoppade fåglar, som ingått i Gabriel Rislachius samling, och som genom arv tillfallit godsägaren Jacob Wattring i Södermanland. Universitetets samlingar hade också vuxit tack vare många andra slags donationer, från mineraler till växter, från insekter till däggdjur. Bland universitetets klenoder fanns rentav 184 fågelarter och 390 samplar från Brasilien.³

Efter olyckan försökte man skapa sig en uppfattning om allt som gått förlorat för att kunna reparera skadorna. Brandskadekommittén sammanställde förteckningar över förlusterna i syfte att uppskatta deras omfattning i reda pengar. Enheten man använde var Finlands officiella valuta, den ryska rubeln, som fanns i två valörer: silver- och sedelrubel.⁴ Stadens affärsmän och köpmän hade lidit särskilt stora förluster. De förluster som kommittén godkände styrktes under ed. Fabrikören Christopher Richters förluster uppgick exempelvis till 400 000 sedelrubel, det vill säga bankrubel, medan boktryckaren J. C. Frencells förluster beräknades till över 200 000 rubel. Med Ilmonis hjälp hade Frencell enträget försökt rädda sina ägodelar från elden, men själva boktryckeriet hade brunnit ner. Därmed hade Frencells näringsverksamhet drabbats på ett ödesdigert sätt. Omedelbart efter branden reste han till Stockholm. Där skaffade han sig krediter med lämplig återbetalningstid av sina vänner i staden. Frencell var snabbt i färd med att starta ett nytt tryckeri bland ruinerna.⁵ Bröderna Johan Jacob och Erik Julin hade också råkat i trångmål. Båda hade lidit förluster på över 80 000 rubel. Det var bara tack vare sina nätverk de lyckades undvika konkurs.⁶

Historikern Svante Dahlström har uppskattat de totala förlusterna till mellan tio och tolv miljoner rubel.⁷ En så stor summa är svår att åskådliggöra. Då Johan Josef Pippingsköld återvände från Villnäs till Åbo och fann sitt hem totalförstört, beräknade han i sin dagbok att böckerna, möblerna och det övriga lösöret haft ett värde på 5 000–6 000 rubel. Hans bibliotek hade omfattat 350 verk, vilkas värde han senare inför brandskadekommittén uppskattade till 900 rubel. Utifrån beräkningen blir det genomsnittliga värdet på en bok 2,57 bankrubel.⁸ Som jämförelse kan konstateras att år 1820 kostade en oxe 48 rubel, ett rävsinn 16 rubel och en hästkarls arbetsdag 3,20 rubel.⁹ Dahlströms uppskattning av förlusternas omfattning skulle alltså motsvara 4,7 miljoner böcker, 250 000 oxar, 750 000 rävsinn eller 3,75 miljoner arbetsdagar för en hästkarl.

Det är nästan omöjligt att greppa den fulla vidden av allt som gick förlorat. Går det ens att försöka väga den förstörelse som drabbat stadens byggnadsbestånd mot de personliga förluster som berörde vars och ens privatliv? Efter branden träffade Immanuel Ilmoni exempelvis Johan Bonsdorff, som var professor i grekisk litteratur, teolog och bror till Jacob och Gabriel Bonsdorff. Precis som många av sina kolleger vid Akademin hade Bonsdorff förlorat sitt personliga bibliotek, och dessutom alla sina egna handskrifter. Med tårar i ögonen suckade Bonsdorff: ”Jag skall snart försvinna medvetande af att hafva lefvat förgäfvets.”¹⁰

Katastrofen drabbade envar. De rika förlorade sin förmögenhet, de fattiga det lilla de haft. I kaoset som rådde efter branden var det dessutom svårt för stadsborna att hitta sina ägodelar, även om de hade bärgats. I nödens stund hade stora mängder egendom forslats till de närliggande åkrarna och andra öppna platser utom lågornas räckhåll. Efter branden låg möbler och köksgeråd som ingen avhämtat länge kringströdda på Kuppisfältet, vid kanten av Rektorsåkern och på Biskopsåkern. En del av godset hamnade i tjuvars händer.

Många stadsbor hade tappat en del av sina ägodelar under nattens paniska flykt, då gnistorna regnade ner och tjocka rökmoln skymde sikten. Flera av dessa föremål efterlystes i tidningsspaltarna ännu flera veckor efter branden. Då *Åbo Tidningar*, som trycktes på Frenckells tryckeri, åter började utkomma den 13 oktober 1827 publicerade tidningen en lång katalog över upphittad egendom som sökte sin ägare. En ”käppknapp af guld”, som ett okänt brandoffer tappat i brådskan, hade till exempel hittats i närheten av Åbo domkyrka. En mörkblå frack, med näsduken kvar i bröstfickan, letade också efter sin rätta bärare. På näsduken stod initialerna C.A. H. En hel drös andra föremål väntade på att bli avhämtade: ”ett cattuns sängtäcke, 2:ne långa och 2:ne korta fjäderdynor, en kopparkastrull, en caffepanna, ett swart skrin med diverse böcker, en mindre kjortel med randigt lifstycke, en mindre förgylld spegellampett, 3:ne knippor hwitt linne, en liten påse med ull, 14 flata porcellins tallrikar, 2:ne betsade karmstolar med rödt öfwerdrag”.¹¹

Det oblidla ödet drabbade både hög och låg. Ibland kunde även föremål som inte var ens egna ha stort känslovärde. Nils Henrik Pinello berättade historien om Johan Wirmolin, som i flera decennier jobbat som ”kapelldräng”, det vill säga som hjälpreda och assistent under Akademiska kapellets konserter. Under decennierna före branden var Wirmolin en välkänd figur på gatorna i Åbo. Han kånkade ofta de tunga instrumenten till konsertplatsen, stönande

och stånkande under sin börda. Efter honom kom hans fru, som släpade på en kärra med de övriga instrumenten. "Akatemiaan mennään!" (Till Akademien!), brukade Wirmolin säga då instrumenten fördes tillbaka från konsertplatsen till förrådet efter spelningen.¹² Wirmolin, musikens trogne tjänare, var också med om själva brandnatten. Han rörde sig ensam på gatorna, för hans fru hade gått bort ett par år tidigare.¹³ Emellanåt stannade han upp och grät. Han hade försökt rädda så många instrument han kunde, men den här gången vägde bördan mycket lättare än tidigare. "Akademiasta viimeisen kerran tulen!" (Kommer sista gången från Akademien!), löd hans modfällda kommentar till förbipasserande.¹⁴ Wirmolin tog förlusten hårt: han hade vikt sitt liv åt sitt värv. Då universitetet sedan flyttades till Helsingfors försvann studenterna. Ingen behövde längre den gamle kapelldrängens tjänster.

BRANDOFFRENS KÄNSLOR växlade mellan glädje och sorg. Professor Carl Reinhold Sahlberg hade befunnit sig på Nygård i Yläne med sin familj medan branden rasade. Gården hade en gång i tiden avknoppats från Yläne gård, och blivit ett kärt sommarviste för Sahlberg och hans familj. Sahlberg åkte själv in till staden för att inspektera den rykande ruinen i Norra kvartret som varit familjens hem i Åbo. I Yläne kunde livet däremot fortsätta som förr.¹⁵ I den meningen var Sahlberg privilegierad, men hans känslor var motstridiga. Tack vare tjänarinnan Maria Astrén och några hjälpsamma studenter hade Sahlbergs insektssamling räddats. Han kunde också tacka fabrikören Christopher Richter, som redan hunnit spänna för sina hästar för att rädda sina egna möbler, men strax därpå lånat ut sitt spann till studenterna då han såg att Sahlbergs tomt var i omedelbar fara. Man lyckades transporterera skåpen som innehöll samlingarna till en närliggande åker. Där fick de stå över natten.¹⁶

Efter branden kom det till Sahlbergs kännedom att en av hans studenter, A.L. Ahlstedt, fått betala ett högt pris för att han hjälpt sin professor: Ahlstedt hade samtidigt förlorat sina egna samlingar.¹⁷ Ahlstedt berättade om sin förlust för den inbitne skalbaggsamlaren Carl Gustaf Mannerheim, son till Carl Erik Mannerheim på Villnäs slott. I ett brev från den 22 september skriver Ahlstedt att han själv skulle ha brunnit inne, om han dröjt sig kvar. Detta var lönen för all outtröttlig flit: hela samlingen, det käraste han hade, var utplånad. Hur länge kommer det inte att ta för mig att få ihop en sådan samling igen? skriver Ahlstedt bedrövad.¹⁸

Sahlberg var skakad av förlusterna de andra lidit, men samtidigt lycklig över att en del av hans egen kära skatt kunnat räddas.¹⁹ Det var mycket mer än en samling: i skalbaggar och de andra underverken från naturens värld som fanns på insektsskåpets hyllor materialiserades det nätverk av kontakter som Sahlberg byggt upp och omsorgsfullt odlat under många decennier. Förutom greve Mannerheim hade Sahlberg många andra samarbetspartner som han utbytte sampel med, bland andra de svenska samlarna och naturforskarna Leonard Gyllenhaal och Carl Johan Schönherr och den tyska entomologen Jacob Sturm. Kamraterna försåg honom med insekter från andra håll i världen, och Sahlberg bistod i sin tur dem i deras forskning.²⁰

Insekter ur Carl Reinhold Sahlbergs samlingar, som senare generationer kompletterat. Kari Kaunisto/Åbo universitets biodiversitetsetenhet.

Samlingen var ett slags manifestation av detta nätverk, men innehöll även mycket annat. Den inhyste alla de egna erfarenheter, som Sahlberg samlat på sig under sina naturexpeditioner. Efter branden, då han satte sig vid sitt arbetsbord på Nygård för att reparera de skador hans samlingar fått under räddningsoperationen och transportererna, tänkte han på alla de stunder då han gjort sina fynd, på urskogarna och ängarna, på ljuven och dofterna.²¹ Sahlberg hade gjort flera exkursioner runtom i Egentliga Finland med sin familj, sitt tjänstefolk och sina studenter. En gång hade de fotvandrat hela vägen från Åbo till Yläne, i ostadigt väder och med blåsor på fötterna. På vägen hade lokalbefolkningen förundrat sig över sällskapet, som utrustade med fjärlshåvar, pincetter och nåldynor kom gående längs vägen.²² Sahlbergs egen son Ferdinand, som precis som sin far blivit biten av samlarflugan, var med på expeditionen.

Alla Sahlbergs klenoder hade inte kunnat räddas. Dubbletter av både inhemska och exotiska insektsarter, vars värde bestod i att de kunde bytas mot andra insektssampel, hade förvarats i separata skåp. Även dessa skåp hade burits ut ur huset, men Maria Astrén och studenterna hade inte lyckats bärga dem. Då de återvände med kärran för att fortsätta räddningsinsatsen hade elden omfamnat Sahlbergs hus och skåpen som ställts på gården stod i lågor. Också den 15-åriga Ferdinands samling, som innehöll 1 400 arter, slukades av lågorna. Far Sahlberg skriver den 26 oktober att mången tår fällt, och att sonen nu är osäker på om han alls kommer att ta upp samlandet igen då de akademiska utsikterna också ser dåliga ut. Mest saknar han de utländska insekterna som han hade fått i Sverige.²³

FÖRLUSTERNA SVED, men samtidigt spirade empatin. Ett samförstånd som överskred ståndsgränserna – och som väckte uppmärksamhet i samtiden – uppstod redan under själva branden, då stadsborna som räddat sig ur sina brinnande hem flydde ut på de närliggande öppna platserna. Ägodelarna låg i stora travar, de gamla i sina sängar och barnen i sina vaggor.²⁴ I sin mer detaljerade rapport om branden beskrev *Finlands Allmänna Tidning* den 13 september 1827 hur de hemlösa flyktingarna, oberoende av ståndstillhörighet, hjälpte varandra då de huttrande tvingades tillbringa flera dagar under bar himmel. I nödens stund, konstaterade tidningen, ”äro wi alla bröder”.²⁵ Flyktingarna delade på de livsmedel de hade fått med sig. Vuxna tog hand om sina grannars barn. Värmande plagg erbjöds dem som inte var

rustade för det kyliga höstvädret. Småningom fann allt fler också logi, både i byggnader som branden skonat och i hus på den omgivande landsbygden. Katedralskoleleven Adolf Moberg hade, liksom många andra, tillbringat den första natten efter branden i en ria. Ekonomibygnaderna i neiden var fulla av människor som sökt tak över huvudet för natten.²⁶

Det gick förstås inte att klara sig blott på empati efter branden. Hjälpförsändelser utifrån var absolut nödvändiga. Redan den 5 september skickades fem lass med livsmedel från näromgivningen till Åbo. Maten fördelades genast bland dem som förlorat sitt hem och sitt levebröd.²⁷ De första dagarna efter branden öppnade krögaren Otto Olof Asplund dörrarna till Societetshuset och bjöd de hungriga på sill, potatis och hållkakor.²⁸ Landshövding Erik Wallenius skickade bud om hjälp runtom i länet den 7 och den 11 september, både till landsbygden och till städerna. Inom kort strömmade mat och andra förnödenheter till Åbo både längs vägarna och till sjöss.²⁹ Ett biståndsmagasin bildades för att ta emot privata donationer, som sedan distribuerades till brandens offer.³⁰

Den brevväxling som bevarats vittnar om en stark vilja att hjälpa. Då nyheten om branden fick spridning var det många som ville skicka bistånd i en eller annan form. Charlotta Avellan, som befunnit sig i Nagu under branden, beskrev den 11 september i ett brev till Augusta Homén hur chockerad hon var över att en olycka av den här kalibern kunnat inträffa. Kanske var olyckan Guds vilja, skrev hon, men nu måste människorna stötta varandra och hjälpas åt. Hon lovade med det snaraste skicka potatis, bröd och strömming till Åbo.³¹ Brukspatron Magnus Linder i Svartå skrev i sin tur den 9 september till köpmannen Abraham Kingelin att han var djupt oroad, och omgående skulle skicka förnödenheter till Åbo. Två dagar senare skrev Linder att han lät transportera bröd, mjöl och smör till staden. Han ville bidra, även om han själv kallade hjälpen anspråkslös.³² En vecka senare fick Kingelin ett bud från S:t Petersburg om att där startats en penninginsamling ”för Finlands huvudstad”.³³

I Åbo hade stadsborna själva bildat en brandskadekommitté, som med generalguvernör Zakrevskijs fulla stöd inlett sitt arbete den 6 september. Att också kejsaren omedelbart uttryckte sitt stöd vittnar om situationens allvar och om generalguvernörens ansträngningar för att väcka engagemang i S:t Petersburg. Den 9 september donerade kejsaren 100 000 bankrubel av sina privata medel för att hjälpa de nödställda.³⁴

Hjälpinsatserna de följande veckorna och månaderna kan beskrivas som robusta. Den 9 oktober fattade kejsaren flera avgörande beslut. 300 000 bankrubel reserverades för dem som förlorat sin egendom. En byggnadsfond bildades, med ett kapital på 1,4 miljoner rubel. Ur denna fond kunde räntefria lån beviljas för att bygga nya hus i de nedbrunnas ställe. Finlands försäkringskontor beviljades ett stöd på 300 000 rubel för att kunna betala ut ersättningar. Samtidigt befriades försäkringskontoret från att ersätta offentliga byggnader, för vilka statsmakten avsatte andra stödformer.

Reparationen av Åbo domkyrka var en särskilt krävande uppgift. Man beslöt att avsätta 15 procent av intäkterna för tullen på salt de följande sex åren för att finansiera arbetet. För att staden skulle kunna resa sig igen befriades stadsborna från sina avgifter till kronan i tio års tid. Tidigare hade husägare haft inkvarteringsskyldighet, men nu befriades ägaren till ett nybyggt stenhus från förpliktelsen för en period på 50 år. Ägaren till ett trähus befriades i sin tur för en period på 20 år. Dessutom fick köpmännen i Åbo tillstånd att exportera sina varor utomlands utan tullavgifter i tio års tid.³⁵ Omfattningen och tidsramen för dessa åtgärder vittnar redan i sig om hur svår man bedömde att återhämtningen skulle bli i den tidigare så vitala staden. Utan tvivel var det ekonomiska stödet också ägnat att hålla humöret uppe mitt i den allmänna misären. Efter den svåra olyckan gällde det att väcka framtidshopp, att bygga en tro på att staden kunde födas på nytt.

I början av oktober såg det faktiskt ljusare ut. Många tack riktades till kejsaren, generalguvernör Zakrevskij och chefen för senatens finansexpedition, Anders Henrik Falck.³⁶ Stämningen förändrades emellertid när oktober började lida mot sitt slut, av ett särskilt skäl. Universitetets högsta beslutande organ, konsistoriet, hade efter branden sammanträtt i observatoriet på Vårdberget. Den 25 oktober, då konsistoriet var mitt uppe i ett möte, anlände ett kejsarligt dekret som väckte bestörtning. Nikolaj I hade fattat beslutet att flytta universitetet till Helsingfors. Det fanns inget man kunde göra åt saken.³⁷ Om den empati statsmakten visat ingjutit värme tidigare under hösten återkom nu känslan av oåterkallelig förlust.

Universitetet hade gjort Åbo till en europeisk stad, till ett centrum för det andliga livet. Men det hade också haft ekonomisk betydelse. En studiestad var ständigt i rörelse, den lockade folk från både Finland och andra länder. Därigenom fick husen hyresgäster, restaurangerna matgäster, köpmännen kunder, boktryckarna arbete och dagstidningarna läsare. Före branden hade sällskapslivet blomstrat som aldrig förr. Förflyttningen av universitetet till

Helsingfors drabbade ingalunda bara den akademiska personalen. Kejsarens beslut skulle minska Åbos invånarantal och utarma stadslivet, åtminstone temporärt. Köpmannen Abraham Kingelin beskrev sina känslor så här:

Ej allenast de merkantila förlusterna ensamt begråtas av den tänkande hopen ibland oss. Vad som ännu mera nedslår sinnena är att de oss berövade influencen av lärdomssätets existens inom våra murar. Vilken förlust för allmän bildning för denne stads invånare, för våra barn och kommande generationer, vilka vid Auras stränder skåda dagen och som av ekonomiska förhållanden avhållas ifrån att vid universitetet kunna inhämta den bildning, som är oskiljaktig ifrån livets lycksalighet.³⁸

Kejsarens beslut väckte chockerade reaktioner och rentav öppet motstånd. I magistraten dryftades i slutet av oktober möjligheten att skicka en delegation till kejsaren för att anhålla om en ändring av beslutet. Stadsborna hade emellertid ingen direkt kommunikationskanal till kejsaren, utan måste gå via landshövdingen och generalguvernören. Det framgick inom kort att stadsbornas försök att vädja till kejsaren betraktades som högst opassande. Generalguvernören kunde förlåta felsteget, men någon möjlighet att vädja direkt till kejsaren gavs inte.³⁹

Finlands akademiska liv skulle fortsätta i Helsingfors i stället. Det fanns ingen möjlighet att påverka beslutet. Redan i november 1827 trotsade astronomen Argelander den annalkande vintern och reste till Helsingfors för att utse en gynnsam plats för ett nytt observatorium. Hans resa vittnar om den hast med vilken kejsarens beslut verkställdes. Argelander vandrade omkring i Helsingfors och kom till Ulrikasborg, som vid den tiden låg i utkanten av staden och lämpade sig utmärkt för astronomiska observationer. Redan den 14 januari 1828 bestämde kejsaren att ett nytt observatorium skulle byggas på den plats Argelander pekat ut.⁴⁰

I BRANDENS efterdyningar blev många förvånade över hur gränslinjerna mellan samhällsklasserna – åtminstone tillfälligt – suddades ut. I tidningen *Le Figaro* i Paris skrev signaturen ”Herr professor B.” den 11 oktober om hur han plötsligt blivit en flykting berövad på allt. I nödens stund var omständigheterna desamma för alla: för herrar och drängar, för fruar och pigor: ”De finns allihop omkring mig, och vi delar på en bit bröd som vi fått.”⁴¹

Denna starka gemenskap nämns också senare i texten. Då man äntligen fick tak över huvudet bänkade sig de ärevördiga professorerna vid samma grova träbord som det fattiga värdfolket.⁴² I artikeln, som riktade sig till läsarna i Paris, målar professor B. medvetet upp en bild avsedd att väcka sympati för olyckans offer i det avlägsna Finland. Han nämner den engelska 1700-talskonstnären William Hogarth, ”vars pensel ensam kunnat gestalta sådana stunder av tröstlöshet”. Det är svårt att säga hur förtrogna läsarna var med Hogarths konstverk, men verken hade utan tvivel fått spridning som tryckta bilder också i Frankrike. Hogarth avbildade gatulivet, vardagliga situationer, nöd och lycka. Professor B. fortsatte:

De flesta sitter stilla, handfallna. Slutna ögon vittnar om att de försjunkit i plågsamma tankar. Överallt finns barn som gråter och tigger om bröd. Jag hoppas innerligt att månet hjärta även i fjärran länder öppnar sig av medlidande, så att dessa olycksaliga människor inte förgås av hunger och elände.⁴³

Händelserna i Åbo fick exceptionellt stor internationell publicitet under hösten. Det handlade inte bara om att tidningsredaktörer, gripna av medlidande med offren, var snabba med att publicera nyheter om branden. Många privatpersoner skickade också brev till tidningarna i syfte att få dem publicerade. Professor B. hade skrivit sitt brev till *Le Figaro* på franska i hopp om att hans ögonvittnesskildring skulle göra intryck på läsarna.

Det är omöjligt att avgöra i hur hög grad Åboborna var medvetna om vilken spridning deras nödrop fick. Själva kunde de enbart följa rapporteringen om olyckan i de tidningar som beställdes till Åbo. En del information gick också att få via vänner och släktingar. Den strida ström av bistånd som nådde Åbo från utlandet under höstens lopp talar ändå sitt tydliga språk. Den internationella biståndsinsatsen förutsatte självfallet kunskap om olyckans omfattning – en helhetsbild som tidningarna kunde bygga upp. Nyheterna väckte medlidande med katastrofens offer, även bland människor utan personlig koppling till det avlägsna Finland. Affärspartner och andra Finlandsvänner hjälpte till vid insamlingen av medel för att undsätta Åbo.

Brandskadekommittén fick klirr i kassan: 105 000 bankrubel från finländska städer och landsorter, över 117 000 rubel från det övriga ryska imperiet. Vid kejsarens hov i S:t Petersburg samlades 70 000 rubel in. Betydande privata donationer kom in från både närliggande städer som Tallinn, Stockholm och

C. W. Wiberger's siluettbild av Åbo brand. Åbo stads konstsamling. Martti Puhakka/WAM, Åbo stads konstmuseum.

Riga, och från de mer avlägsna Hamburg, Lübeck, London och Lissabon.⁴⁴ Hjälpn från Stockholm blev tämligen knapp. Staden Borås hade brunnit tidigare samma år, vilket kringskar möjligheterna att bistå Åbo. De privata donationerna från London blev däremot betydande: tillsammans uppgick de till över 20 000 rubel. Pengar strömmade in från flera olika källor. Till Johan Jacob Julins och Abraham Kingelins bekantskapskrets hörde till exempel boktryckaren och förläggaren George Cowie, som hela hösten flitigt arbetade för Åbobornas väl. Han lyckades få ihop 776 pund.⁴⁵ Summan var inte alls obetydlig: den motsvarade tio års lön för en skicklig hantverkare.⁴⁶

HÖSTEN 1827 följde Emilia Julin händelserna i Åbo från Islington i London. November var råkall, och Emilia hade föraningar om den kommande vintern. Tidningarna berättade att kylan tidigt kopplat greppet i Norden. ”Det bekymrar mig att se hur hårt vintern slagit till i S:t Petersburg”, skrev hon till sin man den 16 november 1827. ”Jag är rädd att den blir lika svår i Finland. Kära Junne, utsätt dig inte för kölden. Tänk på mig och var försiktig. Överansträng dig inte.”⁴⁷

Emilia var själv konvalescent, och den oro hon kände för sin man som befann sig mitt i katastrofen genomsyrar varje brev. Ett par dagar senare snöade det i London. Då morgonen grydde lyste marken vit. Emilia satt i värmen vid den öppna spisen, men darrade ändå av köld. Hennes tankar kretsade kring händelserna i Åbo och alla de svårigheter hennes man tvingades uthärda.⁴⁸ I paret Julins flitiga brevväxling förmedlas också den medkänsla som många Londonbor hyste för Åbos öde. Den 22 november berättar Emilia att hon gjort ett besök hos herr och fru Cowie tillsammans med sin syster Maria. Paret Cowie hade startat en insamling i London. Emilia visste ännu inte hur mycket pengar som samlats in, men all hjälp behövdes.⁴⁹ I sitt brev från den 7 december berättar hon om ett nytt möte med Cowie. Nu hade mer pengar kommit in, och också Emilias systems man, John Travers, hade bidragit med en nätt summa för att hjälpa Åboborna.

Omständigheterna för välgörenhetsarbete var ändå inte särskilt gynnsamma i London. Mängder av flyktingar hade strömmat in i staden från Spanien, där folket gjort uppror mot Ferdinand VII:s regim, i synnerhet i Katalonien men också på andra håll i landet. Upproret kvästes i september 1827, och många valde då att fly till andra länder i Europa. Emilia skrev att många spanjorer flytt ”slaveriet och skammen” till London, vars gator nu fylldes av nödställda. Dessa människor måste också få hjälp i nödens stund, även om Londonbornas tålamod provades.⁵⁰

Herr och fru Cowie var enligt Emilia besvikna på den summa på knappa 800 pund de fått ihop, men hur mycket mer kunde man egentligen förvänta sig? Åbo var så okänt i London, konstaterade Emilia, och nu hade staden dessutom andra nödställda i behov av hjälp.⁵¹ Att donera pengar kan överlag kännas motstridigt. Bidragen behövs och är ett sätt att visa medkänsla. Samtidigt kan donatorn själv uppleva en känsla av otillräcklighet, eftersom det egna bidraget oundvikligen blir en droppe i havet.

I London fortsatte arbetet för att främja Finlands sak långt in på följande år. Till Finlandsvännerna i Storbritannien hörde John Bowring, född 1792,

som senare blev guvernör i Hongkong. Bowring var känd som vän till filosofen och juristen Jeremy Bentham. Han var också medarbetare vid den radikala tidningen *Westminster Review*. Bowring var utomordentligt språkbegåvad. Han befann sig ofta på resande fot och verkade lekande lätt snappa upp främmande språk. Bowring talade flytande spanska, holländska, portugisiska, franska och tyska, och publicerade översättningar av texter på polska, serbiska och ryska.⁵² Bowring hade besökt Åbo 1820 under en resa från S:t Petersburg till Stockholm. Han hade då blivit bekant med ärkebiskop Tengström och forskare vid universitetet.⁵³ Bowring hade också träffat poeten Frans Mikael Franzén från Uleåborg, som var bosatt i Sverige.⁵⁴

Nyheten om Åbo brand gjorde Bowring upprörd. Som en vän av litteratur var han särskilt bedrövad över att förödelsen drabbat samlingarna som

John King (1788–1847): *Sir John Bowring*. National Portrait Gallery/Wikimedia Commons.

strävsamt byggts upp under flera århundraden. Bowring satte nu i gång en kampanj för att förse Finland med litteratur. Han beskrev detta mål i ett cirkulär han skickade till de brittiska tidningarna, i hopp om att så många som möjligt skulle publicera det. I början av brevet, daterat den 2 juni 1828, påminde Bowring om att den brittiska läsande publiken redan kände till ”den fruktansvärda brand, som nyligen ödelade Åbo stad och försatte dess invånare i ofattbart trångmål”. Sin välvilja hade denna publik redan visat i form av penningdonationer, som förmedlats till det avlägsna landets ”fattiga lidande”, där de med tacksamhet tagits emot.

”Då jag besökte Finland för några år sedan”, fortsatte Bowring, ”upplevde Akademin i Åbo en framgångens och blomstringens tid. Där arbetade många ärevördiga professorer. Akademin var hela den finländska bildningens vaggga och källa.” Förödelsen som drabbat det lilla landet väckte framför allt medlidande: ”I ett land som Finland, som så få besöker och som ligger så långt borta från den civiliserade världens uppmärksamhet och sympatier, är det enda stora allmänna bibliotekets undergång en olycka vars omfattning knappast ens går att förstå från vår horisont.”⁵⁵

I slutet av brevet räknade Bowring upp andra exempel på generositet och hjälpsatser för Åbo. Han nämnde George Cowie, som gärna skulle vidareförmedla de verk eller vetenskapliga instrument läsarna kunde avvara. Samtidigt anmälde han sig själv som frivillig att hjälpa till. Vid behov, skrev Bowring, skulle ärkebiskop Tengström och Johan Jacob Julin kunna berätta mer om situationen i Åbo.⁵⁶ Cirkuläret publicerades i flera brittiska tidningar sommaren 1828.⁵⁷

Bowrings ansträngningar bar frukt. Som tecken på den internationella sympatin fick universitetets bibliotek en donation som ersatte en del av förlusterna. Långt senare, då Bowring hade sin karriär som guvernör i Hongkong bakom sig, skrev han sina memoarer som publicerades postumt 1877. Då Bowring i memoarerna blickade tillbaka på svunna tider mindes han alltså jämt besöket han gjort i staden vid Aura å. Den exakta tidpunkten kunde han inte längre komma ihåg, men förödelsen som drabbade universitetets bibliotek hade gjort ett outplånligt intryck på honom. Bowring mindes också medlidandet som den massiva förlusten väckt, och konstaterade kort: ”Tillsammans med mina vänner hade jag glädjen att donera en betydande samling engelsk litteratur och därigenom bidra till att fylla det melankoliska tomrum som lågornas vrede lämnat efter sig.”⁵⁸

Under de kommande åren skulle det melankoliska tomrummet i Åbo – förutom av böcker – framför allt fyllas av arbete och företagsamhet som tog sikte på framtiden och skapade en ny stad i den nedbrunnas ställe. Med biståndsverksamheten i ryggen tog återuppbyggnadsarbetet fart snabbare än någon kunnat föreställa sig i olyckans stund. Detaljplanen som Carl Ludvig Engel ritat upp bredde ut sig över den medeltida staden, rätlinjig och klar, rentav grönskande. Katastrofen skulle aldrig någonsin få upprepas.

Kvinnor på Klosterbacken
fotograferade av Volker
von Bonin. Museiverket.

7.

MINNETS BESTÄNDIGHET

Efter Åbo brand var det nödvändigt att börja bygga för en ny framtid. Stadsborna, hopträngda i de få byggnader som stod kvar, behövde nya hem så fort som möjligt. En del av stadens befolkning hade hittat vinterlogi på den omgivande landsbygden. Åbos invånarantal sjönk till följd av olyckan, vilket också berodde på att universitetets lärare, studenter och tjänstemän flyttade till Helsingfors. Det skulle ta många decennier för Åbo att återhämta sig. Den långsiktiga bistånds- och stödverksamheten som nu kom i gång försökte svara på denna utmaning.

Vid sidan av framtidsplanerna var det viktigt att bygga en relation till det förflutna, till katastrofen som lämnat så djupa känslomässiga spår hos invånarna i Åbo och runt om i landet. Efter en olycka uppstår ett naturligt behov av att bearbeta händelsen och dess orsaker. Katastrofen blir en brytningspunkt, en skiljelinje mellan dåtiden och framtiden. Det tvingar till reflektion över tidens gång och de krafter människorna inte kan styra över.¹

Tidigare i boken har jag beskrivit försöken att förstå branden både under själva katastrofen och i dess efterdyningar. I känslolivet lämnade olyckan ett djupt, ställvis motsägelsefullt avtryck. ”Våra känslor sträcker sig bortom oss själva”, skrev den franska essäisten Michel de Montaigne redan på 1500-talet.² På ett liknande sätt kom händelserna 1827 att få historiska efterdyningar långt in i framtiden. Jag vill därför avsluta boken med en reflektion kring hur minnet av Åbo brand levt vidare från 1800-talet ända till tiden efter andra världskriget. När generationerna avlöst varandra har de bevarade minnesbilderna filtrerats och förändrats. Ju längre 1800-talet led, desto färre människor fanns kvar som hade personliga minnen av händelserna de där

ödesdigra septemberdagarna. Småningom ersattes det personliga minnet av ett kulturellt minne som i muntlig och skriftlig tradition bevarade bilden av den katastrof som en gång härjade Åbo.³

Jag inledde boken med att beskriva en dröm jag hade i barndomen, en dröm där Åbo stod i brand. En sådan personlig upplevelse är ett uttryck för hur det kulturella minnet kan dröja sig kvar. I drömmen sammanflätades de sinnebilder som skolboken i omgivningslära och många andra historier, filmer och böcker förmedlat. Minnet av Åbo brand hade burits vidare ända in i min egen tid, visserligen modifierat och uppblandat med bilder av många andra katastrofer.

Minnet av det förflutna genomgår ständiga förändringar. Det historiska minnet av Åbo brand började ta form direkt efter olyckan, i synnerhet i de texter som riktade sig till både samtida läsare och kommande generationer. Under decenniernas lopp har minnet av branden tillfogats nya element, som format den kollektiva upplevelsen av händelserna den 4 september 1827.

ÅBOS ÖDESSTUND fick utlopp i diktform redan hösten 1827. Axel Gabriel Sjöström, assistent i grekiska språket vid Akademin, var också chefredaktör för *Åbo Tidningar*. I sin tidning publicerade han dikten ”Domkyrkan”, som skulle ingå i diktsamlingen *Taflor af vådelden i Åbo*, vars publicering planerades till julen. Samtidigt efterlyste Sjöström abonnenter som var villiga att stödja projektet. I Åbo skulle det finnas en lista där den som ville kunde skriva sitt namn. Sjöström hoppades också på beställare på andra orter.⁴ Hans vädjan klingade inte för döva öron: listan samlade över tusen namn på 22 olika orter, från Uleåborg till S:t Petersburg.⁵ Sjöströms poetiska ådra var välkänd: han hörde till sin tids mest berömda diktare i Finland. Men otvivelaktigt var det känslorna kring katastrofen som väckte den läsande publikens nyfikenhet för projektet. Verket, som utkom strax före jul, inleddes med en strof på hexameter, där Sjöström bad läsarna om en ”skonande dom” inför den krävande uppgift han tagit sig an. Han visste att arbetet ”fordrade mästarrens pensel”, i synnerhet då texterna skulle läsas av dem som själva upplevt ”den grymma förödelsens stunder”.⁶

Sjöströms verk består av tolv ”taflor” skrivna på olika versmått. Den första dikten beskriver tidsförloppet den ödesdigra kvällen.

*Så skön var aftonen; för lindrig flägt
På azurhafvet silfverskyar summo,
I herrlig vattring krusade likt lamm.
Den bleke Månen med betydsamt öga
Såg ned till Aura i från etherborgen,
På tankar rik, dem ingen aning tydde.*

Då klockan slår nio slag skallar ropet: "Åbo brinner!" Branden är som ett odjur som "med tusen tungor hväser".

*Med tigersglupskhet han i hvar sekund
Uppslukar nya byten, hotar andra,
Från tak till tak dess lömska sändbud vandra,
Och smilande än här än der du ser
En nytänd låga, som försåtligt ler,
Liksom hon ville blott på vägen lysa,
Liksom hon tändts att värma dem som frysa.*

Snart är hela staden ett eldhav som "med sjudning brinner". Själva månen "sig dödsblek gömmer under fästets bryn" i förödelsens stund, "skrämd af sådan hisklig syn".⁷

Motivet för den andra dikten är domkyrkan, som obevekligt slukas av elden. När orgeln rasar samman är det som "slagtdjurets råmande flämtning". Och klockans "förstummade klämtning" kallar inte längre syndarna till bönestund.⁸ I Sjöströms dikt smulas idyllen sönder på några outhärdliga ögonblick. Dikterna bjuder på starka liknelser. De sammanför läsaren med både gamlingen som släpar sig fram längs gatan och barnen som ensamma tagit sin tillflykt till åkrarna omkring.⁹

Den tolfte och sista dikten bär titeln "Matteus 18:20". Själva bibelcitatet finns inte med, men det lyder så här: "Ty där två eller tre är samlade i mitt namn, där är jag mitt ibland dem."¹⁰ Dikten är inspirerad av gudstjänsterna som efter branden hölls under bar himmel på Kuppisfältet.¹¹ I nödens stund samlades stadsborna för att tillsammans be för en bättre framtid.

Också ett annat diktverk om Åbo brand, med lika upphöjd litterär ambition, gavs ut på svenska. Det var skrivet av Carl Johan Luthström, som 1821 flyttat till Åbo för att studera och därefter varit redaktör på *Åbo Underättelser*.¹² Det är oklart när verket är skrivet, men det utkom 1828 med titeln *Minnen af Åbo brand*.¹³ Också i detta verk ber författaren redan i förväg om

ursäkt för att han dristar sig till att skriva om detta svåra ämne, och ber om överseende med ”denne djerfve seglare, som med sin svaga julle, endast styrd af det ofta nog bedrägliga hoppet, vågar sig ut på diktens omätliga och klippfulla haf, der tusende förföriska irrbloss [...] kunna föra honom ur sin rätta kosa.”¹⁴ Med ett anspråkslöst grepp, och med dikter som uttryckligen riktade sig till stadsborna, strävar Luthström efter att fånga känslorna i olyckans stund.¹⁵ Han framställer Åbo som en blomma vid stranden av Aura å, vattnad av otaliga ”omsorgsfulla händer”. Blomman hade spridit sin ”ljufva doft rundt kring landet”, men nu hade olyckan gjort slut på blomstringen.¹⁶ Luthström har en lättare ton än Sjöström, men också han odlar alluderingsar till antikens litteratur och mytologi. Sömniguden Morfeus hade hunnit vagga Åboborna till sömns då ödet utkrävde sin gruvliga hämnd på ”Auras sorgsna folk”. Elden drev fattig som rik i fördärvet.¹⁷

Prologen i Luthströms verk blottar en irritation över Sjöströms tidigare utkomna diktsamling, även om Sjöströms verk inte nämns vid namn.¹⁸ Det är möjligt att Luthström började sätta sin ångest över katastrofen till pappers redan hösten 1827. När det något senare, i november, gick upp för honom att Sjöström var på väg att publicera sin egen tolkning redan före jul funderade Luthström säkerligen på om det längre fanns någon mening i att publicera det egna verket.

Luthström gav ändå ut en diktsamling till men dess spridning blev troligen begränsad. I detta verk, den anonymt publicerade samlingen *Ramar till Taflorne af vådelden i Åbo, eller, Åbo stads tack-offer från skuggornas rike* (1829), gav han utlopp för all sin harm över Sjöströms verk. Hela syftet med diktsamlingen på 39 sidor var att driva med Sjöströms högrävande stil, antika versmått och patetiska språkliga bilder. Samlingen ger samtliga av Sjöströms dikter ett slags ”ram”. Bara den tolfte och sista dikten har Luthström lämnat orörd, kanske för att Sjöströms andaktsfulla avslutning inte var särskilt tacksam att raljera med.¹⁹

Detta senare verk av Luthström är snarare konstkritik än en kommentar till själva branden och dess minne. Bokens inledning är frapperande i sin spydighet. Berättaren beskriver sig som ett dödsoffer för branden, som av Charons färjkarl förts över den underjordiska floden till dödsriket. Precis då han stigit iland ger Proserpina, underjordens drottning, honom verket *Taflor af vådelden i Åbo* i gåva.²⁰ Offrets enda minne av den förfärliga olyckan blir alltså Sjöströms diktverk – och därmed får han en alldeles förvrängd bild av Åbo brand!

Åbo vintern 1828, efter branden. Tryck efter en akvarell målad av Anna Salmberg. Museiverket, Historiska bildsamlingarna.

LUTHSTRÖMS MINNESDIKTER och kritiken han riktade mot Sjöström krympte ihop till akademiska tjuvnyp med ringa genomslag. De finskspråkiga skillingtrycken om branden nådde däremot en betydligt större publik. De fick spridning både som billiga tryck och i sångtraditionen. Det var David Ekwall och Carl Helenius – bägge med tidigare erfarenhet inom genren – som 1828 fattade pennan. Vid tiden för branden jobbade Ekwall som kaplan i Sankt Mårtens församling och Helenius som kyrkoherde i Pöytis.²¹ Deras sånger byggde på psalmer, vars melodier publiken kände till sedan tidigare. Ekwalls *Walitus-wirsi sen surkian tuli-palon ylitse, joka Turun kaupungin häwitti sinä 4 ja 5 päiwänä syyskuusa 1827* utgick från psalm 252 i 1701 års psalmbok, ”Jesus ystävän on paras”. Sången hade 12 verser i en dyster ton.²² Åbo framställs här som ett syndens näste, där man levt lättsinnigt och glömt Herrens tukt och förmaning: ”Kauwan säästi sinua Herra, Turku Tuima, ynsiä!” Styvnackat hade Åbo stått inför den högste, ovillig att böja

sig, men nu låg staden slagen till marken. Den svunna blomstringen skapade en stark kontrast i sången: ”Niinkuin Paradiisi muinen, mailman ensi kaunistus, olit Turku, suuren Suomen alku, walo, wahvistus.” (Som det svunna paradiset, världens främsta skönhet, var du Åbo, det stora Finlands begynnelse, dess ljus, dess kraft). I slutet av psalmen nämner Ekwall också att det var på grund av branden som universitetet och dess lärare flyttade till Helsingfors. Aftontonen hade klingat av för sista gången och natten sänkt sig. Det enda stadsborna hade kvar var en from förtröstan på framtiden.²³

Ekwalls psalm var snarast en klagovisa. I jämförelse med den framstår Carl Helenius verk som betydligt mer trösterikt. På titelbladet står följande: *Lohduttava laulu jonga onnettomille tutuillensa Turussa tuli palon jälkeen vuonna 1827 neuwoxi on kokoonpannut Carl Helenius, Kirkkoherra Pöytyällä* (En tröstande sång, som Carl Helenius, kyrkoherde i Pöytis, sammanställt för sina olyckliga vänner i Åbo efter branden 1827).²⁴ Helenius valde att utgå från psalm 28, ”Ah Herra älä vihassas”, som i samtiden var känd som en tröstande sång och en vädjan om nåd. I melodin och lyriken förtätades känslorna av rädsla och nöd.²⁵ Liksom Ekwall inledde Helenius i bistra ordalag. Ett grymt öde hade drabbat den folkrika staden, Herren hade kväst stadsbornas stolthet och fåfänga.²⁶ Därpå beskriver Helenius känslorna bland offren: sorgen tynger bröstet, man vrider sina händer och gråter nätterna igenom. I femton verser skildrar sången upplevelserna av olyckan, men lyfter också fram behovet av självrannsakan. Kanske fanns det en orsak till den gruvliga hämnd som drabbat Åbo. Helenius glömmer inte heller välgörarna som bistod Åbo i nödens stund. Kejsaren, ”vår käre furste”, som donerat ”rubler i riklighet” till sina barn får ett hedersomnämmande. Herren hade tuktat Åboborna hårt, men samtidigt hade han gett dem kärleken till nästan, med vars hjälp de nödställda kunnat stötta varandra. Psalmen avslutas med uppmaningen att följa Guds ord, den enda vägen till lyckan.²⁷

Det är omöjligt att bedöma hur flitigt Ekwalls och Helenius sånger kom att sjungas i samtiden. Det står ändå klart att de fann sin publik: bägge trycktes i flera nya upplagor 1828 och 1829. Helenius visa utkom också i Vasa.²⁸ Efter 1829 trycktes emellertid veterligen inga nya upplagor. Visorna innehöll inte heller riktigt sådana verser som verkligt skulle ha slagit rot i det folkliga minnet.²⁹

Händelserna i Åbo väckte särskilt stor genklang i Uleåborg, som knappt hade hunnit återhämta sig efter branden 1822. Åbo brand fick många att blicka tillbaka på händelserna i Uleåborg fem år tidigare. Bland dem som

satte sina tankar till pappers fanns både signaturen ”yxi sokia mies Limingan pitäjästä” (en blind man från Limingo socken) och Gustaf Toppelius, stadsläkare i Uleåborg.³⁰ Redan hösten 1827 utkom ett skillingtryck om Åbo brand i Uleåborg, skrivet på runometer, versmåttet i Kalevala.³¹ Det är möjligt att Toppelius stod bakom verket, eftersom versmåttet påminner om diktverket han gav ut 1832 om branden i Uleåborg. Dikten betonar den känslostorm som nyheten om branden väckte. Skribenten påminns om sina egna umbäranden i Uleåborg, men sörjer samtidigt Åbobornas öde. Tårarna väter ner pappret medan författaren famlar efter de rätta orden. I den långa dikten beskriver han brandens förlopp, domkyrkans undergång och Akademiens öde. Utifrån tidningsuppgifter nämner han också köpmannen Hellmans gård, där elden kom lös och löpte amok.³²

Bland alla skillingtryck var det ändå Matthias Jernvalls visa som lämnade det mest bestående avtrycket. Den publicerades 1828 av Frenckells tryckeri, med den beskrivande rubriken *Wärsyt, joita yksi turkulainen M. J. ittekseen hyräili muistaissansa sitä kowaa ja haikiaa yötä 4:n ja 5:n päiwän wälillä syyskuussa w. 1827* (Verser som Åbobon M. J. nynnade för sig själv vid minnet av den grymma och sorgliga natten mellan den 4 och 5 september år 1827). Jernvall, född 1784 i Somero, var kaplan i Åbo finska församling. Han hade själv hållit predikan i domkyrkan bara ett par dagar före branden och personligen upplevt olyckan och dess följder, vilket titelbladet vittnade om. Tillsammans med sin familj hade Jernvall tvingats fly eldhavet och lämna sin egendom bakom sig. Senare återkom han i minnet till förödelsens ögonblick, och nynnade dystert för sig själv medan han skrev visan.

Valet av melodi bidrog starkt till sångens genomslag. I motsats till Ekwall och Helenius stödde sig Jernvall inte på 1701 års psalmbok, utan på Carl Michael Bellmans visa ”Drick ur ditt glas” (Fredmans epistel 30) då han författade verserna. Bellmans visor var välkända i 1820-talets Åbo. Också det faktum att Immanuel Ilmoni bara några dagar efter olyckan kom att tänka på Bellmans sinnesstämningar efter en brand i Stockholm vittnar om visornas spridning.³³ I Sverige hade visan ”Drick ur ditt glas” använts i flera olika skillingtryck, och det var kanske därför Jernvall upplevde den som en lämplig melodi.³⁴ I den första upplagan av Jernvalls skillingtryck står det att visan går i samma melodi som Carl Lindegrens dikt ”Ledsen och trött”.³⁵ Uppenbarligen hade denna dikt slagit igenom i Åbo och sjungits till Bellmans melodi. Den ursprungliga Fredmans epistel 30 hade elegisk karaktär. Movitz, försvagad av sin lungsot, väntar på döden. ”Drick ur ditt glas, se Döden på dig

väntar, slipar sitt svärd, och vid din tröskel står.”³⁶ Den förestående döden var handgriplig i texten.

Jernvalls text börjar i tomhet, i förödelsens mitt. Hemmet har brunnit ner, och olyckans stund fördunklar tankarna. Jernvall betonar ljudlandskapet: gråten, skriken, klockornas klämtande. Katastrofens ljudlandskap gjorde säkerligen intryck på alla som upplevde den. Den första versen berättar:

*Ei ole enää oloo eikä taloo,
Waikka mun täytyy asuu Turussa,
Sill' mieleeni muistuu wiel' se kowa palo,
Jonka tähden sydämmen' on surussa,
Kuin lapset ne itkit ja ihmiset huusit,
Hädässä apua odotit ja pyysit,
Ja kellot ne kläppäsit niin kowasti,
ja kellot ne kläppäsit niin kovasti*

*Ej finnes längre hem eller hus
Fastän i Åbo jag nödgas bo
Ty än jag minns den grymma brand
Som fyller mitt hjärta med sorg
Hur barnen grät och människor skrek,
Väntade, bönade om hjälp i sin nöd
Och klockorna, de klämtade så högt,
och klockorna, de klämtade så högt³⁷*

Människan var en svag varelse, slog visan fast. Ingen kunde rå på eldens kraft, och mången gick under i fasan. Följande vers i visan beskriver förödelsens oerhörda omfattning. Kyrkan hade brunnit, dess klockor och orgel förstörts. Husen hade lagts i aska, slagits i småbitar. Bara murarna stod kvar, svarta och dystra. I den fjärde versen återvänder emellertid hoppet, en förtröstan på att Herren en dag ska omvandla sorgen till glädjetårar. I visans slut kommer ändå en överraskande vändning. Den allra bittraste upplevelsen, enligt Jernvalls visa, var att se hur människan i nödens stund vände sig mot sin nästa och inte kunde låta bli att stjäla: ”Hur vrånghet trumfade ärlighet, / O! oblida hjärta, O! förbannade begär.”³⁸

Utifrån versen hade Jernvall inte personligen blivit vittne till några stölder. Han hade ändå hört berättelser om grasserande plundring. Med fara för sitt liv hade många stadsbor räddat sina ägodelar, bara för att märka att de strax

därpå försvunnit. I katastrofens stund hade samhällets strukturer vacklat. Girigheten fick spelrum när myndigheternas vakande öga tillfälligt slöts. I slutet av sången förutspår Jernvall att de som begått brott förr eller senare skulle avslöjas och få sina straff.

Straffets och hämndens eko dröjde sig kvar, liksom profetian om att Herren skulle väcka de skyldiga till insikt. Även om det också fanns många som visade prov på hjälpsamhet och medkänsla i nödens stund hade Jernvalls minnen en bitter bismak.

Jernvalls visa är kortare än de andra skillingstrycken. Samtidigt är den – tack vare Bellmans melodi – medryckande och full av hjärtskärande tragik. Skillingstrycket såldes i flera upplagor. Frenckells tryckeri gav ut två upplagor 1828, och ytterligare två 1829. Visan trycktes också i Vasa 1829. Sången blev det mest bestående musikaliska minnet av Åbo brand. Så sent som 1853 trycktes två nya upplagor.³⁹ Året innan hade det gått 25 år sedan branden. Kanske innebar märkesåret ett nytt uppsving för visan.

Jernvalls visa började sannolikt sjungas kort efter branden, och fick spridning genom muntlig tradition. Den första raden, ”Ei ole enää oloo eikä taloo” (Ej finnes längre hem eller hus) etsade sig fast i minnet, likaså bilderna av skräckens ögonblick som den första versen förmedlade, då domkyrkans klockor oavbrutet klämtade. Sången levde vidare i folkminnet i många decennier framåt, och ingen sångtext behövdes längre. Då folkminnesupptecknaren Jalmari Matisto från Humppila 1915 reste runt för att samla in minnen från tidigare generationer träffade han gårdfarihandlaren Juho Heinonen, som kunde sjunga visans alla sex verser utantill. Heinonen, som kallades Iso-Jussi, var en välkänd figur i Egentliga Finland på sin tid. Heinonen berättade för Matisto att han lärt sig sången 55 år tidigare av sin blinda farbror, som hade för vana att nynna verserna. Då var Heinonen själv bara tio år gammal, men han mindes fortfarande orden och den sorgmodiga melodin. Matisto skrev ner orden till visan, och gav texten titeln ”Vanha laulu Turun suuresta tulipalosta” (En gammal sång om den stora branden i Åbo).⁴⁰ Matisto var ingalunda den enda samlaren som råkade på den här visan. Kring sekelskiftet 1900 påträffades visan förutom i Humppila också bland annat i Artjärvi och Muurla. Berättelsen om Åbo brand hade levt vidare i den muntliga traditionen, som ett skräckinjagande minne av olyckan som ägt rum för snart hundra år sedan.

SKILLINGTRYCKEN LÄMNADE ett avtryck av eldstormen 1827 som bestod långt in i framtiden. Journalisten och författaren Zacharias Topelius starka beskrivning av brandens förlopp kom också att få en viktig betydelse – på gott och ont. Branden hade hemsökt Topelius sedan barnsben, då han såg dess oförglömliga sken i söder under en kväll med familjen i sin hemtrakt i Österbotten. Molnens blekröda strålgång gav honom onda aningar, men det dröjde tre dagar innan nyheten om att Åbo brunnit ner nådde fram till Nykarleby. Topelius lyfte 1842 fram minnets betydelse i texten ”Ett minne af Åbo brand”, som publicerades i *Helsingfors Tidningar*. Texten trycktes senare också på finska med rubriken ”Eräs muistelma Turun palosta”.⁴¹ Topelius blev en av de viktigaste skildrarna av Åbo brand. Han kom starkt att forma det kollektiva minnet av olyckan, trots att han själv befunnit sig på hundratals kilometers avstånd. Att Topelius fäste stor vikt vid ämnet framgår av att han skrev denna minnesskildring nästan genast efter att han tillträtt som redaktör för *Helsingfors Tidningar*, i januari 1842.

För Topelius var Åbo brand en nyckelhändelse. Han hade varit elev i Uleåborgs trivialskola, men tagit studenten i Helsingfors som privatelev hos Johan Ludvig Runeberg 1833, sex år efter branden. Topelius inledde sina studier vid Kejserliga Alexandersuniversitetet. Också flera andra centrala personer i denna bok sökte sig till Helsingfors. Adolf Moberg, som var elev i katedralskolan när branden bröt ut, inledde senare en bana inom fysik och kemi. Astronomen Argelander återupptog sin forskning vid det nya observatoriet i Ulrikasborg, Immanuel Ilmoni blev assistent inom anatomi och fysiologi i Helsingfors och Carl Reinhold Sahlberg fortsatte sin entomologiska forskning som professor vid universitetet. I Helsingfors var Topelius med andra ord omgiven av lärare och studenter som överlevt Åbo brand.⁴² Han hörde historierna om Åbo, om fasans stunder. Då Topelius i januari 1842 publicerade sin minnestext i *Helsingfors Tidningar* hade han precis fyllt 24 år. Då hade det hunnit gå många år sedan branden, men det smärtsamma minnet pryde alltjämt i tankarna hos både skribenten och hans läsare.

Det förflutna fascinerade Topelius, som gärna lät sina berättelser utspela sig på gatorna och i kamrarna i det gamla Åbo. År 1845 gav han ut verket *Finland framstäldt i teckningar*, som i samtiden blev en av de mest inflytelserika böckerna i landet. Topelius ville beskriva landskapen, landet och dess folk i både ord och bild. I avsnittet som behandlar Egentliga Finland gav sig Topelius in på en längre historisk framställning, med särskilt fokus på den

ohyggliga branden 1827. Scenen börjar som en idyll, som påverkat många senare skildringar av Åbo brand:

Det var tisdagen den 4 september 1827. Staden syntes mera stilla än vanligt, ty studenternes rörliga slägte, som annars bidrog till att gifva Åbo gator lif, var ännu kringspirdt vida i bygderna och hitväntades först om en vecka eller ett par. Dagen hade varit halfklar och mild; en lindrig nord-vest drog igenom de ännu gröna löfven i akademiträdgården och pröfvade sina krafter på väderqvarnarna, som på alla höjder kring staden yfdes till hundradetal. Den skulle snart, förmäld med en rasande furie, pröfva sin styrka på värdigare föremål.⁴³

Topelius målar upp bilden av en slumrande stad, lyckligt ovetande om den stundande katastrofen. Olyckans mest hjärtslitande dimension är enligt Topelius skildring hur oförberedda de oskyldiga offren var. De har ingen makt över sitt eget öde, och plötsligt vänds deras liv upp och ner. Topelius beskrivning för tanken till den grekiska filosofen Aristoteles reflektioner kring tragedins väsen i verket *Om diktkonsten*. Den mest tragiska olyckan är enligt Aristoteles inte den som orsakas av ondskan, utan den som vållas av okunnighet.⁴⁴ De som följer olyckan på avstånd, eller senare läser om den, kan identifiera sig med denna aningslöshet. Alla är vi, här och nu, lika ovetande om vilka slags ränker ödet smitt för vår räkning. Åboborna, som den 4 september upplevde en alldeles vanlig sensommarvardag, var lika oförberedda på det kommande som vem som helst av oss. Topelius fortsätter sin berättelse:

På slaget nio om aftonen, när gammaldags folk i Åbo släckte ljusen och läste sin aftonbön, begynte klockorna i domkyrkotornet att klämta. Elden hade kommit lös hos slagturen Hellman. Man hade efter slagten skirat talg och denna tog eld samt antände trädhuset. Tjensteflickan, genom hvars oförsigtighet detta skedde, hade väl aldrig anat, hvilket redskap hon skulle blifva i försynens hand.⁴⁵

Detta stycke, som hör till de väsentligaste i Topelius skildring, har fått vittgående följd. Berättelsen fortsätter därefter i en stil som redan var bekant från tidningsspaltarna. Hänvisningen till talgskirningen är en påminnelse om de första ryktena som spreds på stadens gator och fortplantade sig vidare

i pressen genom samtida vittnesskildringar. Trots att påståendet om talgskirning visat sig grundlöst i domstolen levde teorin vidare i berättelserna om Åbo brand. Nyhetsartiklarna talade om vårdslös talgskirning, en falsk uppgift som fick ny vind i seglen igenom Topelius beskrivning. Visserligen ska man minnas att kämnärsrättens rannsakan aldrig fick någon publicitet. Topelius kunde inte veta vilka slags vittnesmål Christina Elisabet Hellman, Maria Isaksdotter Vass och de andra vittnena hade kommit med. Talgskirningen fick leva kvar som sanning. Uppgifterna i kämnärsrättens protokoll kom inte till allmän kännedom förrän 1910, 83 år efter branden, då Svante Dahlström inkluderade dem i det korta verket ”Huru uppstod Åbo brand?”⁴⁶ Denna publikation fick emellertid inte heller särskilt stor spridning.

Det finns två anmärkningsvärda detaljer i Topelius skildring. För det första talar han om ”slagtaren Hellman”. Kanske stödde sig Topelius inte på källor i sitt skrivarbete, utan på sitt minne. Hellman var en mångsidig affärsman, grosshandlare och krögare, men i Topelius berättelse kallas han alltså slaktare. Innan Topelius gav ut verket *Finland framställt i teckningar* var Hellman inte alls ihågkommen som slaktare. Senare hänvisningar till Hellman som slaktare grundar sig sannolikt uttryckligen på Topelius text, som använts som utgångspunkt för senare beskrivningar av Åbo brand. Hellmans förmodade slaktaryrke fungerade som ett slags bevis på att det var talgskirning som utlöste Åbo brand.

I det folkliga minnet levde bilden av talgskirningen ihärdigt kvar, också bortom den bild som litteraturen och pressen förmedlade. I Finska Litteratursällskapetets traditionsarkiv finns till exempel en berättelse som nedtecknats av prostens Frans Kärki. I Pohjalouko i Tottijärvi levde 1948 en gammal man, bonden Iivari Sireen, som sade sig ha hört följande historia som barn. I Vuoris torp i Suoniemi, då Jaakko Vuori var husbonde, hade man en gång i tiden haft en enorm tjur. Den hade slutligen förts till Åbo för att slaktas. ”Och det var talgen från just denna tjur som orsakade Åbo brand”, menade Sireen.⁴⁷

Den andra betydelsefulla detaljen i Topelius text handlar om på vilket sätt branden bröt ut. Nyhetsartiklarna, som efter branden lyfte fram talgskirningen, betonade tjänstefolkets vårdslöshet. Ansvaret skyfflades över på pigorna och drängarna som grupp. Topelius har emellertid dramatiserat olyckans upprinnelse ytterligare genom att peka ut en enskild individ. Ansvaret faller inte på hela husfolket, utan på pigan, vars oförsiktighet utlöste olyckan. Pigan begick enligt Topelius ett mänskligt misstag som gjorde henne till ”ett redskap i försynens hand”. Topelius nämner inte

pigan vid namn, men den som sannolikt misstänktes allra starkast i brandens efterdyningar var Maria Isaksdotter Vass, som gick till bagarstugan sedan hon återvänt från åkrarna i Ruohonpää. Vass förhöordes i kämnärsrätten direkt efter Christina Elisabet Hellman. Detta uppmärksammar även Svante Dahlström i boken *Åbo brand 1827*, utgiven 1829: "Av allt att döma var det denna tjänarinna, som sedermera blev misstänkt för att ha vållat eldens utbrott."⁴⁸ Själva namnet Maria Vass figurerade däremot inte i pressen på 1800-talet.

Det är möjligt att Topelius hade hört om misstankarna som riktades mot Maria Vass, eller mer allmänt mot en av pigorna. Det finns emellertid inga bevis för det. Det är mer sannolikt att han ville ge bilden som tidningarna förmedlade lite mer färg. Som den skickliga skribent han var, förstod Topelius vilken effekt det har på läsaren om man lyfter fram en enskild individ i stället för en grupp människor. Samtidigt handlade det inte bara om individen. Topelius betonade också könet på den tjänare som blivit försynens redskap.

På 1800-talet började Åboborna kalla platsen där branden fick sin början för Olycksbacken. Den var en sevärdhet som också avbildades på vykort, till exempel på den här bilden från 1904. Bilden är tagen vid nuvarande Tureborgsgatan, där byggnader från tiden före branden ännu stod kvar. Åbo stadsmuseum.

Hon var en *tjänsteflicka*. Till följd av Topelius tolkning fick minnet av Åbo brand en könsdimension. Den påföljande förödelsens omfattning förstärkte symboliken. Eldstormen spred sig över ån och nådde stadens värdefulla byggnader, professor Hällströms hus, domkyrkan och Akademin. En liten tjänsteflicka som intet ont anande gett sig på att skira talg passade perfekt som motbild till eldens blinda raseri. Pigan framstår som spröd, å ena sidan otillräknelig, å andra sidan skyldig, eftersom hon var oförsiktig i sitt arbete.

I föreställningarna om pigan som blev ödets instrument kom hon också att framstå som yngre än hon egentligen var. Den verkliga Maria Vass var född 1798. Hon var alltså nästan 30 år gammal då branden bröt ut, medan tjänsteflickan i Topelius berättelse framställs som oerfaren. I senare litterära gestaltningar av brandens utbrott är uttryckligen ungdomligheten det framträdande draget hos pigan. Författaren K. J. Gummerus låter till exempel sin roman *Ylhäiset ja alhaiset* (Höga och låga) från 1870 kulminera i Åbo brand. Gummerus placerar läsaren mitt i det dånande eldhavet:

Eldens fleregade, fladdrande pil slickar sig redan om munnen, och runt omkring Hellmans gård flyter kokande, väsande talg. Nu är goda råda dyra. I nödens stund hörs många förbanna den som är skyldig till detta. Det anses vara en tjänsteflicka.

Men är hon verkligen skyldig? I Gummerus berättelse har pigan gett sig hän åt romantiska drömmar och kärlekslängtan i väntan på kekrifesten, eller skördefesten:

Vid sin sjudande talgkittel har hon suttit, och försjunkit i drömmar sedan frun i huset gått. Sin sång har hon sjungit i den stilla septemberkvällen. Hon har tänkt på den stundande skördefesten; då ska hon få bygga sitt eget bo med den hon givit sitt hjärta. Då öppnar hon dörren till bagarstugan, sätter sig på tröskeln och sjunger sitt hjärtas sång. Sina plikter glömmet hon.”⁴⁹

Avsnittet som behandlar Åbo brand är inte särskilt långt, men Gummerus har lyckats bädda in den bild Topelius byggt upp i sin egen skildring: den unga tjänsteflickan skirar talg och försummar sina plikter.

Topelius betydelse för minneskulturen kring Åbo brand inskränker sig inte till verket *Finland framställt i teckningar*. Han beskrev händelserna med nästan samma ordval i *Boken om Vårt Land* (1875):

Det var en mild höstdag, en tisdag; halfklar himmel, lindrig nordvest. På slaget 9 om aftonen, när Åbo borgare gingo till hvila, begynte klockorna klämta i domkyrkotornet. En tjensteflicka hos slagtaren Hellman vid Aningaisgatan, på högra sidan om Aura å, hade skirat talg; – talgen tog eld och antände trädhuset. Inom en timma stod hela Aningais-trakten i lågor.⁵⁰

Boken om Vårt Land var en läsebok som var i aktivt bruk i skolorna ända fram till efterkrigstiden. Verket har format flera generationers uppfattning om Finland, dess kultur och historia.⁵¹ Som en del av helheten lästes också kapitlet som handlade om Åbo brand mycket flitigt. Otaliga skolelever har under decenniernas lopp suttit i sina pulpeter och läst om den fruktansvärda branden – och om hur allting började med en oförsiktig piga.

TOPELIUS TOLKNING kom därmed att definiera minnet av Åbo brand. Senare tillbakablickar på katastrofen 1827 citerar antingen Topelius eller berättar samma historia med egna ord. År 1877, då 50 år gått sedan branden, återgav tidningen *Morgonbladet* i Helsingfors brandens förlopp ordagrant såsom Topelius beskrivit det i verket *Finland framställt i teckningar*.⁵² År 1902, då 75 år passerat, trycktes samma text på nytt i flera olika tidningar: *Åbo Tidning*, *Västra Finland* och *Tammerfors Nyheter*.⁵³

I den finskspråkiga pressen var minnet av branden i lika hög grad inspirerat av Topelius. Tidskriften *Suomen Kuvalehti* publicerade en omfattande, anonym översättning av Topelius skildring i september 1877.⁵⁴ Samma år citerades *Boken om Vårt Land* i *Turun Lehti*.⁵⁵ På detta sätt levde köpmannen Hellman vidare som slaktare långt in på 1900-talet.⁵⁶ Tidningen *Uusi Aura* uttryckte ännu 1905 sin grämselse på följande sätt:

Om bara slaktaren Hellmans tjänsteflicka på Aningaisbacken iakttagit lite mer försiktighet vid sin talggryta, eller om Åbo brand ens hade begränsat sig till denna sida av Aura å, så skulle säkerligen universitetet och kanhända flera andra läroinrättningar finnas kvar i Åbo i stället för i Helsingfors ...⁵⁷

Då hundraårsdagen för Åbo brand uppmärksammades 1927 hade forskaren Svante Dahlström hunnit studera kämnärsrättens protokoll och publicera sina fynd. I pressen förekom ändå den gamla uppfattningen om talgskirningen parallellt med den nya tolkningen, enligt vilken branden fått sin början på fähusskullen och skulden alltså inte kunde läggas på pigorna i Hellmans hus-

håll. Då Dahlström 1929 disputerade för doktorsgraden med avhandlingen *Åbo brand 1827*, skrev *Aftonbladet* i Stockholm att Dahlströms studie äntligen hade gett pigan, som länge felaktigt fått bära skulden, upprättelse.⁵⁸ Det är förvånande hur seglivad uppfattningen om pigans förmodade skuld var. Kanske hade teorin under 1800-talets lopp cementerats till "allmänkunskap", vars sanningshalt inte ens behövde kontrolleras.⁵⁹

MINNET AV BRANDEN är en helhet som inrymmer betydligt fler dimensioner än frågan om skuld och ansvar. Olyckan förde med sig en genomgripande känsla av förlust som gjorde sig påmind överallt. Branden är ett svart, gapande hål i historien, en brännugn som slukat hela livsöden. Arvet från det förflutna har försvunnit i en bottenlös avgrund och går inte att bärga. Den 4 september blev under 1800-talet en nationell sorgedag. År 1877, då 50 år förflutit sedan branden, ville tidningen *Sanomia Turusta* berätta om händelseförloppet för dem som inte själva upplevt det. Tidningen påminde om att sorgen kunde leva vidare i decennier, rentav i århundraden.

Det sägs att tiden skingrar sorgens dimma, att även den djupaste sorg småningom förlorar sin bitterhet, och kanske är det så det förhåller sig. Men minnet av anledningen till sorgen lever ändå kvar, det utplånas aldrig helt, utan vaknar till liv av minsta impuls. Stora olyckor drar uppmärksamheten till sig många decennier, ja rentav sekler, senare. Även om såren läkts väcker minnet av dem sorg i sinnet.⁶⁰

År 1877 samlades nästan 700 åhörare i Åbo domkyrka för att hedra brandens offer och lyssna till en andaktsfull konsert.⁶¹ Till tonerna av Beethovens sorgmarsch lämnade publiken kyrkan, försjunken i tankar om vad staden tvingats genomleva ett halvt sekel tidigare. Vid den här tidpunkten hade många stadsbor, och deras anhöriga, ännu personliga minnen av de ohyggliga händelserna som vred själva tiden ur led den där natten i september.

Märkesåret väckte minnesbilderna av tragedin. Då läkaren, språkforskaren och runosamlaren Elias Lönnrot gick bort 1884 hittades bland hans kvarlåtenskap en handskreven dikt som han uppenbarligen fått 1877. Dikten bar titeln: "Yxi weisu Sijttä surkiasta tuli palosta kuin tapahduj turuun kaupungis aura joi en rannalla 4. päi syys kuus wuona 1827" (En visa om den bedrövlige branden som inträffade i Åbo stad vid Aura ås strand den 4 september

1827). Texten var skriven på ett enda ark, hopvikt till fyra sidor. På den sista sidan står Hentrik Salmus som författare, och två årtal anges: 1833 och 1877. Dikten har uppenbarligen skrivits några år efter branden, men sedan kopierats för hand och överlämnats till Lönnrot då 50 år hade gått sedan branden. Kanske hemsöktes också Lönnrot av dystra tankar – han hade ju själv inlett sina studier i Åbo 1822. Han blev jubelmagister 1877, när 50 år förflutit sedan hans examen. I allt detta uppblandades minnet av den förlorade staden, förstärkt av verserna i dikten: ”Kello kahdelta toista oli kaupungi klaarj koko konsti ja rakennus muurit ne makaavat mustana ja talot ne makaavat tuhkana ...” (Klockan tolv var staden färdig, rubb och stubb, byggnadernas murar ligger svarta, husen i aska ...).⁶²

Vid övergången till det nya århundradet, 1900-talet, ändrade det kulturella minnet kring Åbo brand karaktär. Då en lång tid nu hade hunnit förflyta sedan själva branden blev det ännu viktigare att påminna om det förflutna och förmedla dess betydelse till yngre generationer. År 1927 uppmärksammades brandens hundraårsdag större än något tidigare märkesår. Kanske spelade också den förändrade politiska situationen in. Finland hade blivit självständigt tio år tidigare – den unga nationen ville högaktat sin historia.

DEN 4 SEPTEMBER 1927. Söndagen var solig och klar. Halvmånen hade stigit redan på eftermiddagen.⁶³ Under dagen tänkte många Åbobor på livet i staden för precis hundra år sedan, vilket morgontidningarna utförligt berättat om. Också den dagen hade varit vacker. Ingenting hade förebådat det skifte i väderleken som kvällen förde med sig.

Åbo museinämnd hade under ledning av sin ordförande Gabriel Nikander planerat en storslagen fest för årsdagen. Festligheterna skulle avslutas med avtäckningen av en minnesplatta på Aningaisbacken, vid platsen där Hellmanska gården stått. Programmet skulle kulminera klockan nio på kvällen då mörkret sänkt sig, den tidpunkt då branden bröt ut.⁶⁴

Strax före klockan sex på kvällen strömmade folk in i Akademihusets festsal för kvällens första evenemang. Bland de inbjudna gästerna fanns stadens ledning, borgmästaren, rådet och fullmäktige, hovrättens president samt rektorerna för Åbo universitet och Åbo Akademi. Stadsborna kunde köpa biljetter – och de gick åt som smör i solsken. Det rådde sådan trängsel vid ingången till Akademihuset och i aulan att alla hugade inte rymdes in. Allmänhetens intresse för att delta i minnesfirandet var större än Nikander

Yxi weisu
Sijttä surkiasta tuli palosta
kuin tapahduj turuun kaupungis
aura joién rannalla 4. päi syys
kuus muona 1 8 27.

1. Nynt sate kulla juur merkellistä
että on turtu palanu kabbeyan toijta
sata tuhatta miliumij rupla ontama
newattu

2. Si iäänyt sit muuta kuin matala
meri ja koritche uita kaupungis kiltari
torni ja ruitin sali ja ryhsän wahti
koijati

3. Se kaupungis oli niin kauniisti
ralettu auru joién rannalla sin seikai

laisit paatit juupit ja jumput
juur auran ketti pailalla

4. Kuin paloi se kuuluisa skoulu ja
kirkko kuin bentritin aulana ralettiin
kelloen ia urwut ia kyttilä kruunut
jos Sumalan palwelus pidettiin

5. Kun myös se kuuluisa alaternia
kuin kusia atolfin aulana ralettiin
nin myös se raari raag tupa jota
ain oitkulla jstettiin

6. Ja kelloien tieto oli neliällä kantilla
joten tain kaupungin kauniisti kuin jso
jstettiin kuppamiehet kuin ennen

Bland Elias Lönnrots kvarlätenskap hittades en handskriven visa med titeln "Yxi weisu Sijttä surkiasta tuli palosta kuin tapahduj turuun kaupungis aura joién rannalla 4. päi syys kuus muona 1827". Finska Litteratursällskapetets arkiv, Arkivmaterial inom litteratur och kulturhistoria.

hade kunnat föreställa sig. Många stannade kvar utanför och väntade, eftersom mer program utlovades efter föredragen inne i salen.

Inom kort ekade Nikanders välkomstord i festsalen på båda inhemska språken. Det skulle bli två föredrag: ett på finska av arkeologen Juhani Rinne och ett annat på svenska av historikern Svante Dahlström.

Rinne var den första att kliva upp i talarstolen. Han berättade om stadens historia, om sådant som hänt före olyckan 1827. Därpå kom turen till Svante Dahlström, som nu fick berätta om fynden han gjort under arbetet med sin doktorsavhandling för en större publik. Det skulle dröja ytterligare två år innan läsarna själva kunde ta del av verket. Dahlström berättade om brand-

tuli aikoin omillans porwaritten sum
ma kauppa kuin on ympärj maan
kulmia

7. Kello kahdelta toisto oli kaupungin
käärj kolo koston ja valennus muurit
ne mokaavat mustana ja talot ne
mokaavat tuhkana

J. Muut katko nyt eies sä fljitti
jaclu ettei sun paltees tulis paistoi
maids olet lewia pubeisäs niin kuin
nj rysthollari

E O P P U.

Kirjoittanu

Ventrit' Oalmus

1833.

vuonna 1817.
pidettiin se riemu juhla
sijlla tapauess kuin lat
heräse opin muoston suos
tunot ovat

säkerheten, om stadens detaljplan och om brandens framfart för hundra år sedan. Mycket vatten hade hunnit flyta under broarna i Aura å sedan dess: nu fanns ingen längre kvar med personliga minnen från branden. År 1877 var situationen ännu annorlunda. Kanske hade en del av publiken ändå hört sina föräldrar eller far- och morföräldrar berätta historier om branden. Publiken lyssnade uppmärksamt, otvivelaktigt medveten om betydelsen av den plats där man hade samlats. Som genom ett mirakel hade elden skonat just denna sal, trots att så mycket annat slukats av lågorna. Dahlström var redan på väg att avrunda sitt anförande, då publiken till sin överraskning också fick se bilder från det förflutna. På duken projicerades detaljplanen för den stad som gått upp i rök, vyer över Åbo före branden och bilder av byggnader som bevarats.⁶⁵ I Akademihusets bakersta rader hördes talen troligen inte så bra, uppblandade som de var av ekot i salen, men bilderna förmedlade ett oemot-sägligt budskap: den stad som branden förstört hade varit alldeles olik den

man levde i 1927. Det gamla Åbo var borta för alltid, men kunde väckas till liv genom forskning och medveten minneskultur.

När klockan närmade sig halv åtta var det dags att förflytta sig till domkyrkan där en andakt skulle hållas. Solen gick ner klockan 19.29, och 19.45 började domkyrkans klockor klämta.⁶⁶ Den borgerliga skymningen sänkte sig, precis som 1827. Den här tiden för hundra år sedan hade Hellmans husfolk kommit hem för att sköta några sista sysslor medan ljuset utomhus ännu räckte till. Nu, 1927, hade stadsborna gett sig ut för att följa minnesbegivenheterna. Medan tillställningen i Akademihuset pågick hade tusentals samlats utanför domkyrkan, ända ner till Domkyrkobron. Gabriel Nikander häpnade över folkmängden. En så stor uppslutning hade museinämnden inte kunnat föreställa sig. Överallt syntes allvarliga ansikten.

Scoutkåren Auran tähtipojat (Auras stjärngossar) bildade en passage, längs vilken de inbjudna gästerna långsamt promenerade mot domkyrkan. Festfolket strömmade in under kyrkans valv till tonerna av den liechtensteinska kompositören Josef Rheinbergs stycke ”In Memoriam”, i organisten Fredrik

100-årsminnet av Åbo brand ordnades i Akademihusets festsal.
Doktor Juhani Rinne håller föredrag den 4 september 1927.
Turun Sanomat/Åbo stadsmuseum.

Isacssons tolkning. Som öppningspsalm hade man valt ”En dyr klenod”, skriven av Johan Ludvig Runeberg till Burkhard Waldis melodi från 1500-talet. Psalmens fem första verser sjöngs på både svenska och finska.⁶⁷ Språkstriden hade ansträngt relationerna mellan svensk- och finskspråkiga hela det senaste årtiondet, men under den här tillställningen kunde språkgränserna överskridas. I den femte versen i Runebergs psalm ingår orden ”världens hav, dess storm och nöd”. Sådan hade Åbo brand varit, och det oblidat ödet brydde sig inte ett dugg om offrens modersmål. Medan den vackra melodin spelade kunde sångarna höra hur språken sammanflätades med varandra.

Pastor Väinö Inberg steg upp i predikstolen och inledde högtidligt: ”Då vi i kväll äro församlade i vår åldriga dom stå vi på historisk och helig grund.” För åhörarnas inre blick målade han upp ett tempel, som under flera hundra år hade tjänat som ”en härd för helig odling”, och erbjudit tröst, välsignelse och frälsning också i svåra tider. Man måste sätta värde på denna historia, sade Inberg. I hans röst fanns en målmedveten emfas då han konstaterade: ”Det folket säger man, som icke vördar sin forntid och sina minnen, har ej heller någon framtid.”⁶⁸

Efter denna påminnelse övergick Inberg till att tala om branden 1827, som fört publiken samman denna kväll. Under sin långa historia hade domkyrkans murar blivit vittne till många omvälvningar, men aldrig hade Sömnens kulle, där domkyrkan ligger, upplevt någonting så ohyggligt som natten då staden gick under i eld och aska.

”Vem vågar ens för sin själs blick måla bilden av detta förhärjade samhälle med barnens klagan, kvinnornas jämmer och männens ordlösa nöd?”, undrade Inberg. ”Oerhörda voro de materiella skadorna. Men ännu större förlust drabbade detta samhälle genom akademins flyttning som kronan på förstörelseverket. Allt syntes lamslaget, allt syntes slockna.”⁶⁹

Lågorna hade också härjat kyrkan, men orubbliga stod alltjämt dess murar kvar och ingöt tro på en värld som aldrig vacklar utan står stadigt i evigheters evighet. Inberg fortsatte:

Då vi blicka tillbaka på dessa dystra tider känna vi djup sorg över det som övergått detta samhälle och dess innebyggare, väl vetande att dessa tunga tider helt säkert dock inverkat förädlande, fördjupande på människornas hjärtan och lett deras tankar till vår allgode och trofaste fader, som lovat stärka de svaga och stöda de vacklande och ingjuta hopp i hopplösa sinnen.⁷⁰

Branden hade haft en härdande inverkan på offren, enligt Inbergs tolkning. Kanske hänvisade han samtidigt till det djupa avtryck olyckan lämnade hos alla som upplevde den. Nu, hundra år senare, fanns det enligt Inberg skäl att vara tacksam för att olyckan ändå inte hade ödelagt hela staden.

Alla vi som bygga och bo här vid Auras strand glädja oss över framåtskridandet, blomstringen som i stund som är möter oss på alla områden. Vi glädja oss över att den andliga odlingen åter genom våra högskolor fått fast fot hos oss. Vi glädja oss över att Åbo stad dock alltid är och förblir de historiska minnenas, den förnäma kulturens stad i vårt land.⁷¹

I slutet av sitt tal förklarade Inberg sin kärlek till Åbo, men underströk att den materiella kulturen aldrig kunde bli viktigare än anden och själen: ”Att förlora sin själ för ett folk, för ett samhälle är värre än att deras hus förvandlas till eld och aska.” I sina slutord återkom Inberg till den gamla, grå kyrkans beständighet. Den påminner om ”riket, som varar från evighet till evighet”.⁷² Efter sitt tal läste Inberg bönen Fader vår och välsignade publiken i kyrkan. Som avslutning på andakten stämde man upp i psalmen ”Uti din nåd, o Fader blid”.⁷³

Så började Beethovens sorgmarsch ljuda från orgelläktaren. Publiken i domkyrkans träbänkar reste sig och började långsamt ta sig mot följande programpunkt: processionen mot Aningaisbacken, som i folkmun kallats Olycksbacken hela det gångna seklet.⁷⁴ Då kyrkans port öppnades hade mörkret tätat och den borgerliga skymningen övergått i nautisk skymning. Medan andakten pågick hade hundratals medlemmar i brandkåren och frivilliga brandkåren samlats utanför och tänt facklor för att lysa upp kvällen. I eldskenet anträdde processionen sin vandring mot Olycksbacken.⁷⁵

En sådan trängsel hade aldrig tidigare skådats i Åbo. Domkyrkotorget och Aningaisbron formligen böljade av människor, som med sin ordlösa närvaro ville visa hur betydelsefullt minnet av branden var. På bron hotade trängseln bli för stor, och polisen såg sig tvungen att bistå fackeltåget. En del av Åboborna valde att ta en omväg över Aurabron till andra sidan ån. Fackeltåget gick över bron och svängde in på Slottsgatan, fortsatte till Lilltorget och vidare längs Brahegatan mot Trätorget. Från Lilltorget hade Stora Aningaisgatan en gång i tiden klättrat upp för backen, enligt den gamla, medeltida vägsträckningen.⁷⁶ Medan lågorna 1827 tagit sig nedför backen förde fackeltåget nu elden i motsatt riktning. Tiden gick motströms också i fackelbärarnas tankar, som

Avtäckningen av minnesplattan vid Aningaisbacken den 4 september 1927.
Turun Sanomat/Åbo stadsmuseum.

i kvällsmörkret sökte sig tillbaka till en tid de själva bara läst och hört om. Den exakta tidpunkten för Åbo brands utbrott hundra år tidigare kröp närmare. Allt var planerat så att avtäckningen av minnesplattan skulle inledas klockan 20.45 på Mariegatan, på platsen där Hellmanska gården stått.

Fackeltåget ställde sig i ståtlig rad på Aningaisbacken. I dess släptåg strömmade publiken ut på torget, som redan var proppfullt av folk. I fackelskenet syntes människor överallt: de stod i fönstren, de satt på taken och på berget intill, där Åbo konserthus flera decennier senare skulle resa sig. Trähus kantade Mariegatan 1927, precis som hundra år tidigare. De skulle få stå i kvar i ytterligare några decennier, tills också de ersattes av högre nybyggen när det moderna Åbo tog form.

Luften fylldes av klämtandet från domkyrkans klockor. Minnesplattan var placerad på marken, där den väntade på att avtäckas. I skenet av facklor och eldar klämde orkestern i med psalmen ”Höga majestät, vi alla”, och folket stämde in. Då sången tystnat inledde borgmästare Waldemar Löfman ett känslösamt tal:

Vid detta samma klockslag på kvällen för hundra år sedan ljödo Åbo domkyrkas klockor ut över staden, liksom de även nu ljuda. Men dessa klockor buro då ut ett annat budskap, budskap om olycka och förödelse över staden. Tonerna väckte fasa och bestörtning i varje hem i denna stad och de ljödo som nödrop långt in på natten tills den härjande elden bragte även dem att tystna.

Enligt Löfman hade man just i dag, i en stad som var alldeles olik den som gått förlorad, särskild orsak att känna tacksamhet gentemot dem som 1827 kämpade för sina hem: ”Vi ha det främst därför att det beskärts oss att leva under lyckligare förhållanden än forna tiders invånare i Åbo stad.” Minnet av branden accentuerade skillnaden mellan det gamla och det nya. Olyckan hade verkligen varit en brytningspunkt i historien, ett skede av diskontinuitet, som lämnade en förlorad värld bakom sig.

”Må denna sten för framtida släktled minna om en tid, då stor ofärd gick över staden”, sade Löfman, och blickade ut över den församlade publiken. ”Men må den samtidigt minna om ett släktled, som av kärlek till sin hemstad åter reste den ur ruinerna. Må täckelset vika!”⁷⁷

Klockan nio på kvällen den 4 september 1927, vid samma klockslag då Christina Elisabet Hellman hundra år tidigare ropat i nöd då hon sett fähusets vind stå i lågor, avtäcktes minnesstenen. Monumentet över Åbo brand var en avskalad skiva i röd granit, vars budskap inte skulle kunna utplånas. I stenen hade graverats: ”Tältä paikalta alkoi syyskuun 4. p. vuonna 1827 Turun palo porvari Hellmanin talosta kaupungin pohjoiskorttelissa n:o 125, 126, 127. På denna plats uppstod den 4 september år 1827 Åbo brand i borgaren Hellmans gård i stadens norra kvarter n:o 125, 126, 127.”⁷⁸

Avslutningsvis sjöngs psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg”, som alla kunde stämma in i. Därefter började brandkårerna röra sig ner mot ån längs Mariegatan och Köpmansgatan. Nyfikna stadsbor dröjde sig kvar vid platsen där Åbo brand fått sin början. Många gick tankfulla fram till minnesstenen och försökte föreställa sig hur platsen sett ut innan allt brunnit ner.

Kvällen var lugn, stjärnhimlen välvde sig klar över Åbo. Astronomen Argelanders jobb, studiet av universum, gick inte längre att utföra på Vårderberget, eftersom observatoriebyggnaden nu användes av sjöfartsskolan. Om någon ändå stått högst uppe i observatoriet denna söndagskväll den 4 september 1927 skulle den åter ha sett lågor flamma vid Aningaisbacken och sprida sitt sken mot himlen. Men denna gång handlade det om vårdeklar

som tänts för det historiska minnet. Den glupska eldstormen som slukat allt låg redan flera släktled tillbaka i tiden.

MINNET AV Åbo brand är som en ström som förgrenar sig i otaliga fåror. De som själva upplevde branden bar med sig sina känslor och förmedlade dem till sin närmaste krets, sina anhöriga och sina efterkommande. Historierna levde vidare i följande generation, kanske också i generationen där efter. Traditionen berättar att det ännu i början av 1900-talet ska ha funnits en man i Åbo, som mindes att hans allra käraste föremål hade gått förlorat i branden. Det var en trähäst som man inte hade lyckats rädda då lågorna förstört huset.⁷⁹ De flesta av dem som upplevde branden – i synnerhet de fattiga – skrev aldrig ner sina minnen på papper, som kunde ha bevarats uppe på vindar eller i arkiv. Tidens obevekliga gång har silat bort de flesta minnesbilder, så att bara en bråkdel bevarats för kommande generationer.

Minnet av vådelden som gick bärsärk vid Aura ås stränder upprätthölls och formades av rykten, som fann sin väg in i tidningsspalterna, och där blev till allmängods. Tidningsredaktörerna återpublicerade årligen de gamla skildringarna av olyckan då den sorgliga årsdagen, den 4 september, inföll. Minnet av olyckan uppmärksammades i synnerhet varje gång ytterligare ett kvartssekel hade förflutit sedan branden. De största evenemangen ägde rum på hundraårsdagen 1927. Då kunde också Svante Dahlström, som arbetade

Brandkårens fackeltåg på Aningaisbacken den 4 september 1927.
Turun Sanomat/Åbo stadsmuseum.

med sin doktorsavhandling, presentera sina nya rön som banade väg för en bättre förståelse av händelseförloppet.

Det förflutna förflyktigas, men minnet skapar samband och sträcker sig över tidsepokerna. Minnet av branden äger beständighet, i dubbel bemärkelse. För det första lever känslan av tomrum kvar. De svidande förlusterna dröjer sig kvar i minnet, däribland Akademibibliotekets undergång som sörjdes både i samtiden och av kommande generationer. För det andra påminner allt det som ändå bevarats, både efter branden och efter alla senare omvälvningar i stadens utveckling, om det förflutna. Även om domkyrkan blev illa åtgången i septembernatten 1827 står den fortfarande kvar, liksom också Akademihuset, observatoriet på Vårdberget och Societetshuset som blivit stadshus. Träbyggnaderna i Klosterbackens museikvarter, som Vårdbergsbacken skyddade från elden, är i dag ett unikt minnesmärke över Åbo före branden.

Området kring Klosterbacken hörde då till stadens fattiga utkanter. Dessa slumrande trähuskvarter lämnades i fred då det nya Åbo började ta form på bägge sidor om Aura å. Man insåg områdets värde, och i början av 1900-talet växte tanken på ett friluftsmuseum fram. Efter många år av ansträngningar öppnades museiområdet i juni 1940, kort efter vinterkriget.

Stenhuggaren Hjalmar Kanervo stod för historisk kontinuitet på Klosterbacken. Han var född i februari 1876, på tomt 173. I samma hus hade också hans far, valfångaren Axel Frans Österman, fötts. Det skedde i januari 1830, bara ett par år efter branden.⁸⁰ På Klosterbacken, där Axel Frans tillbringade sin barndom, inkvarterades många Åbobor som förlorat sina hem i olyckan. Under dessa år fick han höra om de katastrofala händelserna, både i berättelser och sånger, och förde detta immateriella arv vidare till sina barn. Släkten Kanervo levde kvar i området ända fram till efterkrigstiden. År 1939, strax innan Klosterbacken blev museiområde, köpte sig Hjalmar Kanervo ett hus som låg mittemot hans barndomshem. I detta hus bodde han tillsammans med sina syskon hela resten av livet. Den gamle Kanervo blickade ofta tillbaka på det förflutna och sjöng de visor han hört i barndomen.

År 1954 fick Hjalmar Kanervo en dag besök av musikkforskaren Alfhild Forslin. Hon var god vän med chefen för Historiska museet i Åbo, Irja Sahlberg, och hade stor erfarenhet av folkvisor. Sahlberg hade berättat för henne om bröderna Hjalmar och Alfred Kanervo, som var födda på Klosterbacken. I synnerhet Hjalmar var en skicklig sångare, som kunde ta fram gamla melodier ur minnet. Det var mörkt inne i Kanervos kammare när gästen Forslin presenterade sig. Hon tog fram penna och papper, och bad gamlingen sjunga

om gångna tider. Hjalmar satte sig bredvid byrån och började långsamt treva efter ord och melodier. Staffansvisorna från annandag jul (Stefanidagen) kom han utmärkt väl ihåg, vilket ledde till att annandagstraditionen på Klosterbacken återupplivades.⁸¹ Alfhild tecknade noter på papper och skrev upp orden.

Det året, 1954, hade 127 år förflutit sedan Åbo brand. Det blåste nya vindar i landet. Två år tidigare hade de olympiska spelen i Helsingfors riktat det internationella strålkastarljuset mot Finland och fört turister även till Klosterbacken. Lyhört lyssnade Alfhild Forslin till Hjalmar Kanervos budskap från tidigare generationer. Och det fanns en sång om Åbo brand som Hjalmar ännu kom ihåg. Han hade hört sin far sjunga den. Kanske hade sången sjungits flitigt på Klosterbackens gårdsplaner och inne i stugorna på 1800-talet.

*Ei ole enää oloa eikä taloo,
vaikka mun täytyy asuu Turussa.
Sill' mieleeni muistuu viel' toi kova palo,
jonka tähden sydämen' on surussa,
kun lapset ne itkit ja ihmiset huusit,
hädässä apua odotit ja pyysit,
ja kellot ne kläppäsit niin kovasti,
ja kellot ne kläppäsit niin kovasti.⁸²*
(svensk text, se s. 146)

Efter de sista sorgmodiga raderna tystnade Hjalmar Kanervo. Mer än så kom han inte ihåg. Kanske insåg Alfhild Forslin att melodin var Bellmans, men orden kände hon inte igen. Inte förrän hon senare kontaktade forskaren Anneli Asplund vid Finska Litteratursällskapet folktraditionsarkiv, framgick det att visan Hjalmar sjungit var Matthias Jernvalls skillingtryck.⁸³

Hjalmar Kanervo hade lärt sig sången av sin far, som måste ha sjungit den ofta. Den första versens sorgmodiga ord hade etsat sig fast i Hjalmars minne. I dessa rader koncentrerades den förtvivlan brandens grymma framfart lämnade efter sig, den förfärliga vidden av olyckan. De fem återstående stroforna hade drunknat i tidens ström.

Ännu 1954 levde alltså budskapet från det förflutna kvar, om än reducerat till en enda vers. Budskapet väcktes till liv igen i den stund forskaren Forslin tystnade för att lyssna till den gamle mannens darrande stämma. Det var berättelsen om det oblidat ödet som rubbat historiens gång.

Alexander Lauréus (1783–1823):
Ung kvinna läggande patients, 1807.
Finlands Nationalgalleri.

EPILOG – EFTER STORMEN

Abo i lågor har skildrat fasans ögonblick i Åbo 1827, sorgen och desperationen, bitterheten och medkänslan. Boken har också belyst minnet av branden. Katastrofen gjorde inte mindre än 11 000 stadsbor hemlösa. Det fanns lika många personliga upplevelser av branden som det fanns offer, men av dessa berättelser har tusentals gått förlorade under årens lopp. I den här boken har jag bara berättat om några av de levnadsbanor, som de glupska lågorna gjorde intrång på.

För familjen Hellman var branden en hård prövning. Carl Gustaf Hellman gick bort redan våren 1828 och fick aldrig se den nya stad som reste sig ur askan. Christina Elisabet Hellman blev ensam med barnen och tjänstefolket. På 1830-talet bodde hon kvar på samma plats på Aningaisbacken, i kvarter 11 (Lilja) i den sjätte stadsdelen, enligt den nya detaljplanen.¹ Det är oklart hur hennes liv såg ut åren efter branden. Åtminstone fick hon se hur platsen, som nu kallades Olycksbacken, återuppstod. På backens krön byggdes ankans nya hem, på tomt 1 i kvarteret. I juni 1831 födde hon den utomäktenskapliga dottern Carolina Fredrika, och gifte sig i juli året därpå med bagarmästaren Carl Fredrik Hellström.² I oktober 1832 föddes en pojke, Johan Fredrik, som skrevs in i kyrkböckerna som parets gemensamma barn.³ I december samma år fyllde Christina 46 år.

Christina förlorade även sin andra man, i slutet av året 1843.⁴ Då hade det gått 16 år sedan branden, och staden hade hunnit blomma upp på nytt, i ny gestalt. Christinas liv verkar ha fortsatt under anspråkslösa förhållanden. Hon bodde på flera olika adresser, främst i Södra och Norra kvarteret, tillsammans med sin dotter Carolina Fredrika. Enligt kyrkböckerna var dottern sjuklig och ”mindre vetande”. Christina dog i hög ålder 1868, i närheten av platsen för olyckan som tagit de bästa åren av hennes liv.⁵

Maria Isakdotter Vass, som misstänktes ha vållat Åbo brand, fortsatte sitt liv som änkan Hellmans stöd. Källorna tiger om hur husmodern och hennes trogna tjänarinna hanterade känslostormarna som branden måste ha orsakat. Kanske återkom de fasansfulla stunderna för deras inre blickar varje år den 4 september, då solen gick ner.

Maria levde på Aningaisbacken tillsammans med Christina fram till 1835.⁶ Under dessa år blev hon bekant med en dräng från Pikis, den blivande färjkarlen Matts Lindgren, och gifte sig med honom den 28 december 1836.⁷ De fick ett gemensamt barn, Maria Mathilda, som föddes den 21 februari 1840.⁸ Paret tid tillsammans blev emellertid kort. Matts avled i lungsot redan i februari 1845.⁹ Christinas och Marias liv sammanflätades en gång till, då de en kort tid i slutet av 1840-talet bodde på samma tomt. Då var de båda änkor, och ensamstående med sina döttrar.¹⁰ Maria kunde iaktta sin hemstads förvandling några år längre än sin tidigare husmor. Hon dog 76 år gammal den 18 december 1874, tre år före 50-årsdagen för Åbo brand.¹¹ Maria Vass sörjdes av dottern Maria Mathilda Lindgren och dennas utomäktenskapliga son, Wolmar Mathias Walfrid, som var 14 år då hans mormor dog.

Christina och Maria fick uppleva svåra förluster, men detsamma gällde även de mer välbeställda. Vid tiden för Åbo brand hade Johan Jacob Julin varit åtskild från sin hustru Emilia. Branden hade förstört alla apotek i staden, men Johan gjorde en betydande insats för att organisera medicinförsörjningen mitt i eländet. Hans eget apotek flyttade tillsammans med universitetet till Helsingfors. I december 1828 flyttade också Johan och Emilia själva till den nya huvudstaden.¹² Att driva ett apotek i den nya omgivningen visade sig ändå vara en utmaning. Julin drog sig redan året därpå tillbaka till Fiskars, och inriktade sig på bruket och odlingen där. Dessa år var tunga på det personliga planet. Emilia och Johan hade redan förlorat två barn före branden. Sedan Emilia återvänt till Finland och paret slagit sig ner i Helsingfors fick de en son, Carl Emil, född i februari 1829. Sonen insjuknade emellertid och dog, bara fyra månader gammal.¹³ Men tragedierna skulle bli ännu fler. I januari 1831 föddes dottern Rosina Helena, men också hennes tid på jorden blev kort. Hon dog i mars 1833, bara två år gammal.¹⁴ Emilia blev gravid ännu en sista gång. Hon födde en son, men dog i barnsäng två dagar efter förlossningen, den 1 augusti 1835.¹⁵ Paret Julin hade varit tillsammans i 14 år och klarat prövningarna som Åbo brand ställde dem inför, men nu fick deras gemensamma liv ett sorgligt slut. Johan Jacob Julin gifte om sig två gånger efter Emilias bortgång. Han adlades 1849, fyra år före sin död.

Emilias och Johans son Emil Lindsay von Julin fortsatte sin fars gärning som brukspatron på Fiskars.¹⁶

År 1853, då Johan Jacob von Julin avled, hade 26 år förflutit sedan Åbo brand. Kanhända hade Johan under dessa år ofta reflekterat över hur olyckan format hans liv. En del av dem som upplevt katastrofen skrev ner sina tankar och lämnade därigenom ett minne av händelserna till senare generationer. Fredrika Tengström, som 1831 gifte sig med sin syssling Johan Ludvig Runeberg, återkom till Åbo brand i sin självbiografi *Min pennas saga*, som hon skrev 1869, 62 år gammal. Hon hade livliga minnen av hur det gått till då hon efter branden flyttat till Pargas med sin mamma. Händerna och fötterna var fulla av blåsor efter räddningsarbetet, och de få föremål man lyckats bärga ordnades in i det nya, enkla hemmet.¹⁷ Det var svårt att fokusera på handarbeten, men Fredrika hängav sig i stället åt skrivandet. Resultatet blev dikten "Auras klagan", där eldens härskare Ilmarinen skickar sin tjänare "för att härja Auras hem". Fredrika berättar:

*Och håret, rödt såsom eldens lågor
Kringflyter pannan, vildt såsom vågor
af smält metall, kring ett nedbränt hus
än flammande mellan rök och grus,
Och i hans ögon, som rulla vilda
I djupa hålor, stå läsligt: "spilda
Här äro böner om hjälp och tröst
Ej misskund bor i eldkungens bröst.*

I dikten ingår också en scen med det brinnande kyrktornet, "der det höjande sig som en stod af glöd bland brusande lågor och rök hälsade 'med trenne slag ett doft farväl åt verlden' innan det sammanstörtade öfver kyrkan."¹⁸ Året efter branden flyttade Fredrika med sin mamma till Helsingfors, där hon blev en mästare på historiska romaner och en av Finlands mest betydande kvinnliga författare. Hon tangerar Åbo brand också 1845 i novellen "En dröm", där hon i sagoform berättar en historia om sitt hem i Klosterkvarteret.¹⁹

Fredrika Runeberg avled i maj 1879 i Helsingfors. I september samma år dog ett annat vittne till Åbo brand, Nils Henrik Pinello, som efter branden blev ett verkligt societetslejon i Åbos sällskapsliv. Sitt bruk, Kirjakkala, drev han bara fram till 1831, men gjorde sedan en betydande karriär som tidningsman och författare, och var en framträdande gestalt i stadens teaterliv. Pinello

Johan Knutson (1816–1899): Åbo domkyrka, originalteckning till verket *Finland framställt i teckningar*, 1844–1846. Finlands Nationalgalleri.

slog också vakt om det historiska minnet. Hans synpunkter invercade till exempel på hur man gick till väga då Åbo domkyrka restaurerades. Det var Pinellos idé att placera Katarina Månsdotters kvarlevor i en ny sarkofag, på en ny sockel av granit från Gertrudsbacken.²⁰ Pinello blev också känd för sina skönlitterära verk om Åbos historia. Han skrev bland annat om kapelldrängen Wirmolin och om ”sterbhuskamreraren” Johan Fredrik Heldt. År 1877, kort före sin död, publicerade Pinello en omfattande, tudelad artikel, där han återgav sina minnesbilder från Åbo brand och sin vandring genom den ödelagda staden.²¹

Åbo brand levde alltid kvar i Pinellos tankar. Han ville berätta om den värld, som katastrofen hade utplånat. Kanske berättade han de här historierna också för Zacharias Topelius våren 1868, då Topelius vistades i staden i ett uppdrag för psalmbokskommittén. Under några dagar i april gjorde Pinello och Topelius långa vandringar tillsammans längs Aura å. De klättrade upp på Vårdberget för att titta på observatoriet, som nu hunnit stå på sin plats i flera decennier.²² Observatoriets ödesstunder var välbekanta för Topelius.

Som ung student hade han bott granne med astronomen Argelander – och därmed fått höra om branden av ett ögonvittne.²³

Argelander arbetade i Helsingfors fram till 1837, då han blev professor vid universitetet i Bonn. Topelius hade varit med på Argelanders familjs avskedsmiddag, och då kanske för sista gången lyssnat till samma fortepiano som fru Argelander spelat på efter branden.²⁴ Argelander fortsatte sin banbrytande forskning i Tyskland, där han avled 1875.²⁵ Under sin studietid hade Topelius också blivit bekant med Carl Reinhold Sahlberg, som skötte sin professur i Helsingfors fram till 1841. Sahlberg, som gick bort 1860, tillbringade sina sista år i den för honom kära miljön i Yläne, där han lät anlägga gården Huvitus (Förlustelse). På gården växte en unik trädgård fram, med över tusen fruktträd.²⁶

Också katedralskoleleven Adolf Moberg sökte sig till Helsingfors. Han blev student vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet 1829 och tog sin magisterexamen 1836. Han förlovade sig samma år och började skriva sin biografi, nästan som för att markera inträdet i ett nytt livsskede. Han återkallade barndomsupplevelserna i minnet och skrev en imponerande skildring av Åbo brand. Längre än så kom han emellertid inte med sin biografi, utan slutade skriva då han kommit till året 1828. Det dröjde flera decennier innan han återupptog skrivandet. I stället stundade bråda år för Moberg, som blev professor i fysik och rektor vid universitetet. Inte förrän efter karriären, 1882, återkom han till sina anteckningar, och fortsatte skriva ända fram till sin död 1895. I sin biografi kom han aldrig längre än till sommaren 1836, men kanske hade han redan skrivit det allra väsentligaste, skildringen av sin egen uppväxt som överskuggades av Åbo brand.²⁷

Läkaren Immanuel Ilmoni hörde till arbetets hjältar natten då Åbo brann. Han hade hunnit bli medicine licentiat i Åbo ett par år före branden och var på väg uppåt i karriären då katastrofen inträffade. Brevet han skrev efter branden blev en unik källa till händelserna under den kaotiska natten och de ångestfyllda dagarna som följde. För Ilmoni var den 4 september ett slags tvärnit i livet, en upplevelse han långsamt återhämtade sig från under sin långa utrikesresa. Ilmoni slog sig därefter ner i Helsingfors, och verkade som professor i teoretisk och praktisk medicin ända fram till sin död 1856. Våren 1827, före branden, hade Ilmoni fyllt 30 år och firade jubileet igenom att låta måla sitt porträtt i Gustaf Wilhelm Finnbergs ateljé. Som genom ett mirakel har denna målning överlevt i nästan tvåhundra år, som ett budskap från en värld som ännu var lyckligt ovetande om den annalkande stormen.

TACK

Jag har forskat i Åbo brand och förundrat mig över den så länge jag kan minnas. Resan har varit full av krumbukter, men den började på 1990-talet med ett intresse för både katastrofernas och känslornas historia. Tanken på en bok föddes i början av 2000-talet, då Anna-Leena Perämäki jobbade som min forskningsassistent och plöjde igenom privat brevväxling från omkring 1827. Kanhända fördröjde ämnets omfattning – Åbo brands kulturella betydelse – skrivarbetet något för länge.

Jag kom i gång med det egentliga skrivandet hösten 2021. I detta arbete har jag fått hjälp av en bred krets sakkunniga. Heidi Hakkarainen hjälpte mig hitta de petersburgska nyheterna om branden, Gun Herranen berättade om sin mor Alfhild Forslins arbete som folkvisesamlare, Timo Huusko hjälpte mig komma Gustaf Wilhelm Finnberg på spåren, Kari Kaunisto förevisade Carl Reinhold Sahlbergs insektssamling på Åbo universitets zoologiska museum, Mia Korpiola granskade kapitlet om rättsprocessen, Esa Lehikoinen och Timo Vuorisalo hjälpte mig få en uppfattning om ornitologins historia vid Åbo Akademi, Kalevi Mattila och Seppo Mattila kommenterade passagera som handlar om astronomen Argelander, Janne Tunturi delade med sig av uppgifterna om Johan Fredrik Heldt och Juho Vuorela läste avsnitten som går in på släktforskning. Topi Artukka, Heli Rantala, Jukka Sarjala och Panu Savolainen har med sin forskning gett nya synvinklar på det tidiga 1800-talets Åbo, på den värld som branden så dramatiskt förändrade. Utöver Heli Rantala och Jukka Sarjala har manuset också lästs och kommenterats av Heli Paalumäki och Kirsi Vainio-Korhonen, vilkas stöd har varit oundgängligt. Ett stort tack till er alla!

I frågor gällande källmaterialet har jag gjort mig till besvär på arkiv, bibliotek och museer. Tack Kari Hintsala, Susanna Lahtinen, Riitta Kormanen,

Sari Pihajoki, Maiju Tuisku och Leena Vuorio (Åbo stadsmuseum), Kirsi Helenius och Pauliina Heikkilä (Åbo stadsarkiv), Tarja Ignatius och Juhani Klemi (Riksarkivet), Ilona Fors (Nationalbiblioteket), Pia Vuorikoski (Vetenskapsmuseet Lågan, Helsingfors universitet), Martin Ellfolk (Handskriftsamlingarna, Åbo Akademis bibliotek), Outi Hupaniittu, Sakari Korpikallio och Tarja Soimola (Finska Litteratursällskapet), Sanna Linjama-Mannermaa (Sibeliusmuseum) och Maria Ollikainen (Fiskars museum). Tack också till Immanuel Ilmonis efterkommande Fred och Tommy Ilmoni.

Projektet har fått stöd av Finlands Akademi, Otavas Bokstiftelse och Finlands facklitterära författare rf. När min bok nu utkommer på svenska vill jag rikta ett varmt tack till de anonyma granskarna av mitt manuskript, till min översättare Tobias Pettersson och till Svenska litteratursällskapet i Finland, särskilt till förlagsredaktör Hedvig Rask för det smidiga samarbetet.

Åbo den 25 juni 2025
Hannu Salmi

Noter

PROLOG – RESAN BÖRJAR

1. Nikolai Putjata, ”Turku”, *Kesäyön lumoa kohti. Venäläisiä matkakuvauksia 1800-luvun alun Suomesta*, toim. Tatjana Tihmeneva, suom. Erkki Peurainen, Turku: Enostone 2001, s. 125.
2. För melankolin och det tidiga 1800-talets historieuppfattning, se Peter Fritzsche, *Stranded in the Present: Modern Time and the Melancholy of History*, Cambridge: Harvard University Press 2004; Peter Fritzsche, ”The Melancholy of History: The French revolution and European historiography”, *The Literature of Melancholia: Early Modern to Post-modern*, eds. Martin Middeke & Christina Wald, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011, s. 116–129.
3. Heli Rantala, ”Global ’revolution’ in the early nineteenth-century Finnish press”, *History of European Ideas* 45(5) 2019, s. 721–736.
4. Wolfgang Schivelbusch skriver om 1800-talets uppfattningar om katastrofer i boken *Järnvägsresandets historia*. På 1840-talet, då de första tågolyckorna fick publicitet, upptäckte man att sinnesoro och mardrömmar förekom hos de överlevande. I de fall där dessa symtom inte kategoriserades som inbillning eller fejkande, förklarade läkare symtomen med darrningar i ryggmärgen, orsakade av stöten nervsystemet fått i samband med olyckan. Wolfgang Schivelbusch, *Järnvägsresandets historia*, övers. Gunnar Sandin, Möklinta: Gidlunds 1984, s. 115–127.
5. Svante Dahlström, ”Huru uppstod Åbo brand?”, *Album utgivet av Åbo avdelning I*, Helsingfors: Lilius & Hertzberg 1910, s. 173–184. Texten utgavs två år senare som särtryck. Se närmare Svante Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, Åbo: Hembygdsföreningen i Åbo, 1912.
6. Svante Dahlström, *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843 I*, Åbo: Styrelsen för Åbo stads historiska museum, 1929. Verket utkom på finska året därpå: Svante Dahlström, *Turun palo 1827. Tutkimuksia Turun kaupungin rakennushistoriasta vuoteen 1843*. 1, suom. E. Jalava & A. Penttilä, Turku: Turun kaupungin historiallisen museon johtokunta 1930.
7. Oscar Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, Åbo: Åbo stad 1973; Toivo T. Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, *THArk 18 Turun seitsemän vuosisataa*, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys 1965; Toivo T. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, *Suomen Turku* 4/1977. Rinne höll föredrag om Åbo brand bland annat vid 150-årsminneshögtiden för branden 1977. Se *Turun Sanomat* 4.9 och 5.9.1977.

8. Topi Artukka, *Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä* 1810-luvulla, Helsinki: Suomen Tiedeseura – Societas Scientiarum Fennica, 2021; Jukka Sarjala, *Åboromantiken. Idéer, läslust och nätverk på 1810-talet*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Appell Förlag 2025; Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkisen ja yksityisen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*, Bibliotheca Sigillumiana 2, Turku: Sigillum 2017.
9. Modelleringen grundar sig på brandförsäkringshandlingar och annat skriftligt material, landskapsbilder och teckningar. FD, arkitekten Panu Savolainen har utfört forskningsarbetet, medan Zoan Oy stått för den tekniska gestaltningen. Modelleringen av Åbo som det såg ut före branden har bland annat visats på tjänsten Digimuseum, digimuseo.fi/koe-turun-vanha-kaupunkikeskusta.
10. Turku Åbo 1827: Turun palo (Åbo stadsmuseums Youtube-kanal), <https://www.youtube.com/watch?v=mSHhGndofIg> (hämtad 1.7.2025).

1. BORGERLIG SKYMNING

1. Beskrivningen av kvällen följer den som publicerades i tidskriften *Suomen Kuvalehti* 50 år senare. *Suomen Kuvalehti* 1.9.1877, s. 207. Skildringen har också influerats av en artikel i tidningen *Sanomia Turusta* 20.1.1852. Närmare uppgifter om väderleken står också att finna i Stockholm. *Stockholms Dagblad* noterade den 6 september 1827 temperaturen och barometerståndet för de föregående dagarna. I Stockholm uppmättes en temperatur på 11 grader eftermiddagen den 4 september. Nätterna var kalla: följande morgon klockan 6 var det bara 6 grader varmt. Den 4 september 1827 var det nästan fullmån. Den egentliga fullmånen inföll den 5 september. Närmare uppgifter om månens faser finns på webbplatsen www.timeanddate.com/moon/phases/finland/turku?year=1827.
2. Detta framgår av kyrkböckerna, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 592, RA.
3. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Friedrich Vilhelm August Argelander*. Webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=U1024> (hämtad 28.3.2025). Jag vill tacka professor emeritus Kalevi Mattila för uppgifterna om Argelander. E-postmeddelande från Kalevi Mattila till författaren 30.11.2021.
4. Gudstjänstkungörelser, *Åbo Tidningar* 1.9.1827.
5. Arnold Schultz, notis, *Åbo Tidningar* 1.9.1827.
6. Heinrich von Kleist, *Das Käthchen von Heilbronn oder die Feuerprobe*, Hg. Martin Wald, Ditzingen: Reclam 2014.
7. Putjata, ”Turku”, s. 121.

8. Putjata, ”Turku”, s. 122.
9. Putjata, ”Turku”, s. 122–123.
10. Se Johan Stén, *Kulta-aika. Valistus ja luonnontieteet Turun Akatemiassa*, Helsinki: Art House 2021.
11. Putjata, ”Turku”, s. 122.
12. Carl Ludvig Engels brev till Carl Herrlich 25.12.1816, C.L. Engel, *Kirjeet, Brev, Briefe*, Helsinki-seura 1989, s. 51–52. Största delen av breven är på tyska i finsk översättning, det gäller även breven till Herrlich. ”Gesimserna” som nämns i citatet avser den översta horisontella delen av ett listverk. Se Leena Valkeapää, Ulla Salmela & Elina Bonelius, *Taidehistorian sanasto*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2003, s. 58.
13. Topi Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 120–121; Matti Klinge, *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst*, övers. Geo Stenius, Helsingfors & Stockholm: Atlantis & Söderströms 2009, s. 122–123.
14. Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 63.
15. Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 63–64. Här hänvisar Artukka bland annat till Folke Nybergs uppskattning.
16. Denis Davydov, ”Kulnevin muisto Suomessa. Sotamuistiinpanoistani vuosi 1808”, *Kesäyön lumoa kohti. Venäläisiä matkakuvauksia 1800-luvun alun Suomesta*, toim. Tatjana Tihmeneva, suom. Erkki Peuranen, Turku: Enostone 2001, s. 34–35.
17. Topi Artukka ger en omfattande beskrivning av verksamheten på Societetshuset i sin doktorsavhandling, se Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 144–161.
18. Topi Artukka nämner att byggnadens exakta läge inte noterats i magistratens protokoll, men den lär ha stått i utkanten av – eller vid – Nytorget. Se Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 165, not 82.
19. Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 163–167; Gustaf Heinrichius, *Från samhällslifvet i Åbo 1809–1827*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1914, s. 175–176.
20. Raimo Savolainen, ”J.V. Snellmanin yhteiskunnallinen ajattelu ja Turun aika” [Festtal vid stadsfullmäktiges sammanträde 10.4.2006]; Matti Klinge, ”Oppositionsanda och flyttning till Helsingfors”, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*, Matti Klinge et al., övers. Jan-Ivar Lindén och Nina Edgren, Helsingfors: Otava 1989, s. 84.
21. John Strömberg, ”Studenterna”, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917, Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*, s. 285.
22. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 45–46; Klinge, ”Donationen”, *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917, Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*, s. 28–33.

23. Se t.ex. Artukka, *Tanssiva kaupunki*, 25–26.
24. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 224–233.
25. Även om Åbo stad denna septemberkväll inte skulle ha drabbats av den förfärliga katastrof som blev känd som Åbo brand, är det möjligt – och rentav sannolikt – att universitetet ändå förr eller senare hade flyttats till Helsingfors. Det hade varit en naturlig fortsättning på den tyngdpunktsförskjutning som höll på att ske. Se Klinge, *Kejserliga Alexanders Universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*.
26. Tidningen *Sanomia Turusta* hänvisade 1852 till att studenterna inte väntades återkomma till staden förrän om en eller två veckor in i september. *Sanomia Turusta* 20.1.1852.
27. Åbo svenska församling, kyrkböcker, 1812–1831, AP_II I Aa2:9, s. 320, RA. I kyrkböckerna skrivs Christinas namn Elisabet Christina Gröndahl.
28. Åbo svenska församling, döds- och begravningslängder, RA. Se även databasen Hiski, hiski.genealogia.fi/hiski. För dödsorsaker, se Åbo svenska församling, vigda och och begravda 1804–1832, JK1185, RA.
29. Åbo svenska församling, kyrkböcker, 1812–1831, AP_II I Aa2:9, s. 320, RA; databasen Hiski, hiski.genealogia.fi/hiski.
30. Kaarin Kurri, ”Aninkainen”, *Kylistä kasvoi Turku. Kaarinasta, Maariasta ja Raisiosta Turkuun liitettyjen kylien historiaa*, toinen painos, Turku: Turun museokeskus 2022, s. 30–33.
31. I fråga om gatunamnen utgår jag från verket *Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskiajalta nykypäivään*, toim. Sanna Kupila & Marita Söderström, Turku: Turun museokeskus, 2011.
32. Gatornas utstakning, liksom Hellmans tomters geografiska läge, syns tydligt på den karta över Åbo som Johan Tillberg utarbetade 1818. Se Johan Tillberg, *Charta öfver Åbo Stad*, RA. Kartan finns att läsa på webben på adressen: [https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg - Charta %C3%B6fver %C3%85bo Stad 4.jpg](https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg_-_Charta_%C3%B6fver_%C3%85bo_Stad_4.jpg).
33. Enligt Dahlström låg ekonomibyggnaderna uttryckligen i denna ordning, norrifrån sett, antagligen i en långa. Han drar denna slutsats utifrån kämnärsrättens protokoll. Byggnadernas läge på tomten kan också jämföras med Panu Savolainens studie av byggnadernas ordning i Norra kvarteret 67. Se närmare Panu Savolainen, *Julkinen ja yksityinen 1700-luvun kaupunkitilassa. Turun kaupunki, kaupunkitutkimusohjelma*, Tutkimuskatsauksia 1/2015, Turku: Turun kaupunki 2015, s. 5. Se även Panu Savolainen, ”Henric Vialénin pyykkitupa ja Catharina Willmanin vuokrahuone. Kurkistuksia 1700-luvun jälkipuoliskon Turun alempien väestönsien asuinoloihin”, *Genos. Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja* 87, 2016: 2, s. 66–82.

34. Dahlström, *Åbo brand*, s. 299–302. Dahlströms uppgifter baserar sig förutom på kyrkböcker och mantalslängder även på kämnärsrättens undersökningsprotokoll. Tomternas 125, 126 och 127 läge diskuterades i stor detalj under utredningen om brandorsakerna. Se även Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 173. Jag förlitar mig på Dahlström i fråga om tomt nummer 95½, men i mantalslängden verkar siffran vara 95⅛. Se mantalslängden 1827 (T:19), 1226, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
35. Mantalslängden 1827 (T:19), 1225, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA. Se även Åbo svenska församling, kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 301, RA.
36. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi. Utgiven av Ragnar Dahlberg”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 3, red. Gunnar Castrén, Carl von Bonsdorff & C.A. Nordman, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 1927, s. 121, 148.
37. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi ”, s. 121. Sparfvéns hus låg på tomt 96, strax före Aningaistull. Se mantalslängden 1827 (T:19), 1226, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
38. Vilka som bodde i gården utreddes noggrant i samband med rättsprocessen efter branden. Se mantalslängden 1827 (T:19), mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA. Svante Dahlström har också gått igenom de personer som bodde i gården, se Dahlström, *Åbo brand 1827*, s. 301.
39. Tiderna för solens uppgång och nedgång i september 1827, <https://www.timeanddate.com/sun/finland/turku?month=9&year=1827>.
40. Det faktum att astronomen Argelander inte gjorde några noteringar i sin observationsdagbok den 3 september tyder på att natten var molnig. Se Friedrich Argelanders observationsdagbok, E3:3, Observationsdagböcker 1824–1829, Helsingfors observatorium, Helsingfors universitets arkiv.
41. Christinas vittnesmål under rättsprocessen efter Åbo brand. Åbo kämnärsrätts protokoll, ÅSA. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 3; Dahlström, *Åbo brand 1827*, s. 301.
42. Tiderna för solens uppgång och nedgång i september 1827, <https://www.timeanddate.com/sun/finland/turku?month=9&year=1827>.
43. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 3.
44. Tiderna för månens uppgång och nedgång den 4 september 1827, www.timeanddate.com/moon/finland/turku?month=9&year=1827.
45. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 5.
46. Risto Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa – historiasta nykypäivään*, Lisensiaatintyö, Oulu: Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto 2007, s. 30–31.

47. För Argeländers gärning, se Tapio Markkanen, *Suomen tähtitieteen historia*, Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Ursa ry. 2015, s. 85–113. Se även Markku Poutanen, *Suomalainen Argeländer oli tähtitieteen uranuurtaja 1800luvulla* (2020), <https://web.archive.org/web/20230325103126/https://www.maanmittauslaitos.fi/ajankohtaista/suomalainen-argelander-oli-tahtitieteen-uranuurtaja-1800-luvulla> (hämtad 7.5.2025).
48. Jag tackar professor emeritus Kalevi Mattila för hjälpen. E-postmeddelande från Kalevi Mattila till författaren 30.11.2021. Se även Anna Liljeström, *Kotona Linnunradassa*, Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Ursa ry.
49. Tidpunkterna för månens uppgång och nedgång den 4 september 1827, www.timeanddate.com/moon/finland/turku?month=9&year=1827.
50. Om observationer i mänsken: professor Seppo Mattilas e-postmeddelande till författaren 16.9.2021.
51. Den 4 september 1827 varade den astronomiska skymningen till klockan 22.05. För närmare uppgifter om tiderna för den nautiska och den astronomiska skymningen den 4 september 1827, se www.timeanddate.com/sun/finland/turku?month=9&year=1827.
52. Friedrich Argeländers observationsdagbok, E3:3, Observationsdagböcker 1824–1829, Helsingfors observatorium, Helsingfors universitets arkiv. För stjärnan Beta Aquilae, se Universe Guide, www.universeguide.com/star/98036/alshain.
53. Raimo Lehti & Tapio Markkanen, *History of Astronomy in Finland 1828–1918*, Helsinki: Soc. Scientiarum Fennica 2010, s. 117.
54. Texten publicerades i *Helsingfors Tidningar* den 12 januari 1842, femton år efter Åbo brand.
55. *Helsingfors Tidningar* 12.1.1842. Skildringen utgår fritt från Topelius text.
56. *Helsingfors Tidningar* 12.1.1842.
57. *Helsingfors Tidningar* 12.1.1842.
58. *Helsingfors Tidningar* 12.1.1842.

2. ELDESTORMEN

1. Kännärrätten utredde i vilken ordningsföljd byggnaderna antändes. Se Åbo kännärrätts protokoll 1827, ÅSA.
2. Om detta råder inte fullständig visshet, men enligt mantalslängden bodde 33 personer på tomterna 125, 126 och 127. Utöver Hellman kallades bara tio av dessa personer till rätten för att höras. Sammanlagt hörde rätten 68 invånare i staden. Åbo kännärrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 1–12; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 172–173.
3. Svante Dahlström, ”Åbo för 100 år sedan”, *Brandvakten* 4/1927, s. 93.

4. Dessa uppgifter framgick under rättsprocessen efter branden. Även framöver grundar sig uppgifterna om Hellmans husfolks agerande då branden bröt ut på följande källor: Åbo kämnärsrätts protokoll, ÅSA; Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 1–12; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 172–176.
5. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP II I Aa2:11, s. 387, RA.
6. Anders Malmbergs vittnesmål i rätten 13.9.1827, se Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA.
7. Jfr Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 176. Rinne kallar felaktigt änkans piga Lovisa Ekman. Hon hette Lovisa Malmberg och var syster till Anders Malmberg. Detta framgår även av Åbo kämnärsrätts protokoll 13.9.1827, som nämner att Lovisa var den tidigare krögaren Malmbergs syster. De kallades in i rättssalen efter varandra. Se Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Vid tiden för Åbo brand hade Lovisa tre oäkta barn. För deras födelseår, se Åbo finska församlings doplängder, databasen Hiski, <https://hiski.genealogia.fi/hiski/6cbz99?fi+0569+kastetut>.
8. Neil Hanson, *The Great Fire of London. In That Apocalyptic Year, 1666*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons 2001, s. 169. Se även Marjatta Hietala, ”Fear of Fires: Impact of Fires on Towns in Finland at the Beginning of the 19th Century”, *Cities and Catastrophes. Coping with Emergency in European History. Villes et catastrophes. Réactions face à l'urgence dans l'histoire européenne*, eds. Geneviève Massard-Guilbaud, Harold L. Platt & Dieter Schott, Frankfurt am Main: Peter Lang 2002, s. 153.
9. För utförligare uppgifter om den tilltagande vinden och väderförhållandena, se J.P. Winters Dagbok VI, 1826–1831 och Dahlström, *Åbo brand*, s. 305.
10. Dahlström, *Åbo brand*, s. 303.
11. Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa*, s. 33. Brahestad brann 1810, Fredrikshamn 1821 och Uleåborg 1822. Tavastehus drabbades av en förödande brand 1831.
12. Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa*, s. 30; Dahlström, ”Åbo för 100 år sedan”, s. 91.
13. Dahlström, *Åbo brand*, s. 160–162. Se även Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa*, s. 30–31.
14. Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa*, s. 31.
15. Suikkari, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa*, s. 31.
16. Dahlström, ”Åbo för 100 år sedan”, s. 91–93. Utöver brandsäkerheten och brandkämpningen fästes uppmärksamhet vid brandförsäkringar. Se Panu Savolainen, ”Suuren kaupunkipalon varalta ... Palovakuuttaminen yhteisöllisenä käytäntönä eräässä ruotsalaisessa kaupungissa vuosina 1785–1807”, *Ennen ja nyt* 3/2014, <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108589/63593> (hämtad 10.4.2025).

17. Dahlström, "Åbo för 100 år sedan", s. 91–93.
18. Dahlström, "Åbo för 100 år sedan", s. 92–93.
19. Dahlström, "Åbo för 100 år sedan", s. 93.
20. "Professor Adolf Mobergs autobiografi", s. 101–252. Wennström nämns på sidorna 139–140, 145–146, 148–151, 165.
21. Lammi låg på tomterna 177 och 178 i Kyrkokvarteret, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 201, RA. Observera att Wennströms namn skrivs Wenström i kyrkböckerna och Wänström i mantalslängden. Jag har genomgående använt det skrivsätt som förekommer i Mobergs ursprungliga memoarer och i längderna över döpta och begravda, det vill säga Wennström.
22. Huset låg på tomt 201. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 215, RA.
23. "Professor Adolf Mobergs autobiografi", s. 146.
24. Abraham Wennström var själv 33 år, och hans hustru Lisa 46 år då hon dog den 23 mars 1827. Dop- och begravningslängder 1823–1842, Åbo svenska församling, RA.
25. Åbo finska församling, dop-, vigsel- och begravningslängder 1823–1832, s. 510, RA. Paret vigdes 21.10.1827.
26. Denna geografiska bestämning är en slutsats jag drar utifrån Adolf Mobergs memoarer, eftersom han hänvisar till den "medlersta uppgången" till Ryssbacken som ledde till en "oregelbundet öppen plats" (s. 148). Jag har ändå inte lyckats bekräfta uppgiften i kyrkböckerna eller mantalslängderna.
27. "Professor Adolf Mobergs autobiografi", s. 148.
28. För ljudmiljön i städerna, se Alain Corbin, *Village Bells. Sound and Meaning in the Nineteenthcentury French Countryside*, New York: Columbia University Press 1998.
29. "Professor Adolf Mobergs autobiografi", s. 148.
30. "Professor Adolf Mobergs autobiografi", s. 148.
31. J.E. Railo, "Ilmoni, Immanuel", *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden* (2009), [URN:NBN:fi:sls-4771-1416928957377](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4771-1416928957377); Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Immanuel Ilmoni*, webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkel.fi/henkilo.php?id=12699> (hämtad 14.4.2025).
32. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 29, s. 48, s. 120–121.
33. Immanuel Ilmonis brev till Alexander Blomqvist 12.9.1827. Immanuel Ilmonis samling, Coll. 434, NB. För Ilmonis bostad, se mantalslängden 1827 (T:19), 1270, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA. Se även Synnöve Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde. En romantikers kärleks-saga*, Åbo: Förlaget Bro 1946, s. 28–29.
34. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 315, RA.

35. Immanuel Ilmoni berättar om detta i sitt brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827, ”Turun palo v. 1827. Kaksi Imm. Ilmonin kirjettä A.I. Arvidssonille. Julkaissut A.R. Saarenseppä”, *Historiallinen Arkisto XXII*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1911. Ilmoni inledde brevet den 10 september, men dess avslutande del är daterad den 14 oktober; Synnöve Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde. En romantikers kärlekssaga*, s. 30.
36. Här följer beskrivningen texten ”Turun palo 100 vuotta sitten” i *Suomen Kuvalehti*. Se *Suomen Kuvalehti* 36, 3.9.1927, s. 1327.
37. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 221, RA.
38. Jag utgår från att familjen Wallenius först tog sig mot Multavieru, eftersom branden blockerat de andra flyktvägarna. Om detta berättar också Ilmoni i sitt brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. Se vidare Ilmonis brev till Alexander Blomqvist 12.9.1829. Immanuel Ilmonis samling, Coll. 434., NB.
39. Augusta Charlotta skrevs in i Åbo svenska församlings doplängd, men Björnå noterades som hennes födelseort. Se födda i Åbo svenska församling, 1827–1845, JK1185, s. 9, RA.
40. För Christopher Richters hus och Multavierutrakten, se Harri Kalpa, *Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään*, Turku: Turun Sanomat 1969, s. 10–11; Harri Kalpa, *Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään II*, Turku: Turun Sanomat 1971, s. 12–13.
41. För uppgifter om var Sahlbergs hus låg, se mantalslängden 1827 (T:19), 1272, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA. För Sahlbergs livsöden, se Anto Leikola, ”Sahlberg, Carl Reinhold”, Webbpublikationen *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sksbkg-003616> (hämtad 14.4.2025). Se också Uppslagsverket Finland: <https://uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-SahlbergCarlReinhold>. För bärgningen av växt- och insektsamlingen, se även Uunio Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg. Luonnontutkija, yliopisto- ja maatalousmies 1779–186*, Historiallisia tutkimuksia XLVII, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1956, s. 216–217; Uunio Saalas, ”Carl Reinhold Sahlberg luonnontutkijana, maatalousmiehenä ja kansanvalistuksen harrastajana”, *Luonnon ystävä* 5/1934, s. 177; Esko Suomalainen, ”Neljä polvea suomalaisia luonnontutkijoita”, *Suomen Kuvalehti* 16.2.1952, s. 18; K.J. Valle, *Sahlbergin hyönteiskokoelmat*, Eripainos Varsinais-Suomen maakuntakirjasta 7, Turku: Varsinais-Suomen maakuntaliitto 1940, s. 187.
42. Insektskåpen finns alltså bevarade i Åbo universitets zoologiska museum.

43. I sitt brev till Arwidsson talar Ilmoni om familjen Jisico. Här använder jag stavningen Gisiko, i enlighet med *Svenskt biografiskt lexikon*. Se ”Gisiko, släkt”, sok.riksarkivet.se/Sbl/Mobil/Artikel/13075. I mantalslängden för Åbo och Björneborgs län är namnet skrivet A. Gesiko. Mantalslängden 1827, (T:19), 1222, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
44. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
45. Dahlström bedömer att det inte var möjligt för Ilmoni att utträta allt detta under två timmar. Eftersom Ilmoni hjälpte tre familjer i Norra kvarteret hann han sannolikt inte fram till Aura å förrän efter klockan 23. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 306. Också Oscar Nikula skriver att elden tog sig över ån mellan klockan 23 och 24. Se Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 37. Samtida skildringar berättar att lågorna fick fäste i domkyrkan redan omkring midnatt. Se t.ex. Margareta Sofia Tolls brev till Sophie Stjernvall 7.9.1827, Släkten Stjernvalls arkiv 4 (Å), RA.
46. De två föregående styckena grundar sig på Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. För Gylichs tomts läge, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 449. Se även Johan Tillbergs karta från 1818, Charta öfver Åbo Stad. RA. Kartan finns att läsa på webben, på adressen [https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg - Charta %C3%B6fver %C3%85bo Stad 4.jpg](https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg_-_Charta_%C3%B6fver_%C3%85bo_Stad_4.jpg).
47. För tidigare stadsbränder, se Dahlström, *Åbo brand*, s. 307.
48. I sitt brev till Arwidsson nämner Ilmoni Barckens strand. Dahlström konkluderar att det sannolikt syftar på stranden som låg framför Barcks tomt. Se närmare Dahlström, *Åbo brand*, s. 316.
49. Dahlström, *Åbo brand*, s. 307–308, s. 320.
50. Ilmoni skriver om hur husen antändes i sitt brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
51. För Maexmontans umgänge, se Artukka, *Tanssiva kaupunki*, 81, 198, 226.
52. För Chydenius livsöden, se Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Jakob Gustaf Chydenius*, webbpublikation 2005, <https://www.ylioppilasmatrikkel.fi/henkilo.php?id=12397> (hämtad 14.4.2025).
53. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
54. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 148. Beskrivningen följer här noggrant de uppgifter Adolf Moberg ger i sina memoarer.
55. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 148.
56. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 147–149.
57. Beskrivningen utgår från Adolf Mobergs självbiografi, se ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 148–149. Om tullstaketet, se Kalpa, *Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään II*, s. 92–93.
58. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 149.
59. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.

60. Om kistans öden, se Hannu Salmi, ”Porthanin arkku ja historian perintö”, *Auratica* 6, 2015, s. 21–32. Nyckeln till huvudlåset behöll Tengström ända fram till sin död, varefter den låstes in i domkapitlets kassaskåp. Kistan förseglades dessutom med två hänglås. Den ena nyckeln skulle förvaras förseglad med sigill i universitetets bibliotek, och den andra i konsistoriets kassaskåp, likaså förseglad med sigill.
61. Wilhelm Lagus, *Minnestal öfver Fredrik Wilhelm Pipping*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1868, s. 14; Dahlström, *Åbo brand*, s. 320–321.
62. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
63. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
64. Mantalslängden 1827 (T:19), 1270, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
65. W. L. [Wilhelm Lagus], *Från pojåkåren och gymnasiet*, Helsingfors: G. W. Edlunds förlag 1904, s. 25–26. Lagus skriver Östmans initialer J. K., men det handlar sannolikt om Johan Gustaf Östman (1805–1882).
66. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
67. Dahlström, *Åbo brand*, s. 307.
68. Mantalslängden 1827 (T:19), 1272, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
69. Svante Dahlström hänvisar här till vad den Pippingska familjetraditionen berättar. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 316. Ur Pippings hus räddades också en sekretär, som efter branden länge var försvunnen.
70. Dahlström, *Åbo brand*, s. 319–321. Stålhandskes hus låg i Klosterkvarteret, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, s. 516, RA.
71. Dahlström, *Åbo brand*, s. 319.
72. För Heldts livsöden, se Janne Tunturi, *Kuolinpesäkamreeri ja suurlahjoittaja – Johan Fredrik Heldtiä jäljittämässä*, Turku: Heldtin stipendiarahasto-säätiö sr 2021; Mia Korpiola, ”Johan Fredrik Heldt (1780–1854) – eksentrinen turkulainen mesenaatti ja ’kuolinpesäkamreeri’”, blogg för projektet ”Oikeudellinen tieto ja taito Suomessa/Legal Literacy in Finland 1750–1920” vid Åbo universitet, 8.2.2021, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2021/02/08/johan-fredrik-heldt-1780-1854-eksentrinen-turkulainen-mesenaatti-ja-kuolinpesakamreeri/> (hämtad 26.5.2025).
73. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829 AP_I I Aa2:10, s. 136, RA.
74. Nils Henrik Pinello berättade historien om Johan Fredrik Heldts verksamhet i Åbo i sin text ”Sterbhuskamreraren”, se Kapten Puff, *Små berättelser och tidsbilder I*, Åbo: G. W. Wilen & Co 1866, s. 73–74. Pinello nämner inte den gamla kvinnans namn, men det handlade alltså sannolikt om Catharina Margareta Stjerna, enligt kyrkböckerna född 1750. Hon var änka till katedralskolans rektor Turdin, som gått bort 1799. Se

- databasen Hiski, hiski.genealogia.fi/hiski. Om Heldts förluster, se även Tunturi, *Kuolinpesäkamreeri ja suurlahjoittaja – Johan Fredrik Heldtiä jäljittämässä*, s. 16–17. Se också Tunturis omnämmande om Heldts roll i omhändertagandet av Turdins dödsbo, s. 23–25. Enligt kyrkböckerna bodde änkan med Heldt även efter branden.
75. Raimo Savolainen, ”Oulun palo päättää koulunkäynnin”, se webbplatsen med J. V. Snellmans samlade verk: <https://snellman.kootutteokset.fi/fi/luvut/oulun-palo-p%C3%A4%C3%A4tt%C3%A4tt%C3%A4%C3%A4-koulunk%C3%A4ynnin>.
 76. Thiodolf Rein, *Johan Vilhelm Snellman. Förra delen*, Helsingfors: Otava 1895, s. 56.
 77. Kari Suistoranta, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, *Turun seitsemän vuosisataa*, toim. Eero Kuparinen, toinen painos, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys & Turun kaupunki 1985, s. 198.
 78. Kalle Kivekäs, ”Argelander, Suomen tähtitieteen isäpuoli”, *Etelä-Suomen Sanomat* 4.2.1973; Manfred Klischies, *Argelander: der Astronom*, 2. Auflage, Lilienthal: Simmering 2000, s. 54.
 79. Så här skrev Argelander efter branden till sin kollega Struve. Se Argelanders brev till Friedrich Georg Wilhelm Struve 12.9.1827, Helsingfors universitetets arkiv.
 80. Dahlström, *Åbo brand*, s. 313.
 81. För uppgifterna om familjen Tengström, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1812–1831, AP_I I Aa2:8, s. 836, RA.
 82. –a–g [Fredrika Runeberg], *Teckningar och drömmar*, Helsingfors: Theodor Söderholms förlag 1861, s. 27.
 83. Berättelsen i de följande styckena är ur Fredrika Runebergs skildring ”En dröm”, publicerad i samlingen Runeberg, *Teckningar och drömmar*, s. 27–31 (utgiven under pseudonymen –a–g). Historien är en skönlitterär text författad i efterhand, och ska inte tolkas bokstavligt.
 84. Runeberg, *Teckningar och drömmar*, s. 27–31. I slutet av berättelsen skriver Fredrika Runeberg att hon hade drömt denna dröm uttryckligen under natten då Åbo brand bröt ut.
 85. Fredrika Runeberg, *Min pennas saga* (utg. Hedvig Rask), Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet & Atlantis 2007, s. 58.
 86. Dahlström, *Åbo brand*, s. 322–323.
 87. Jag tackar professor David Bowman (The University of Tasmania), som forskat i eldstormar. E-postmeddelande från David Bowman till författaren 17.5.2022.
 88. Författaren Edith Forssman, signaturen Aina, nämner detta i skildringen ”Från det gamla Åbo”, som innehåller många olika, delvis fiktiva historier om Åbo brand. Se Aina, *Vid aftonlampan. Skizzer och noveller. Femtonde delen*, Helsingfors: Söderström & C:o 1907, s. 49–82.

89. Lagus, *Från pojkkåren och gymnasiet*, 20. Dahlström nämner ett avstånd på 15 kilometer. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 327.
90. *Finlands Allmänna Tidning* 13.9.1827; *Turun Lehti* 4.9.1902.
91. ”Turusta”, *Sanomia Turusta* 5.9.1877; ”Turun palo v. 1827 oli suuri kansallisonnettomuus”, *Häme* 9.9.1935.
92. Immanuel Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. Se även Fredmans epistel 34, sv.wikisource.org/wiki/Fredmans_epistel_n:o_34 (hämtad 22.4.2024).
93. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Hans Henrik Fattenborg*, webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=10328> (hämtad 22.4.2025).
94. Immanuel Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
95. Immanuel Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827; Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, 33. För Mikael och Fredrika Sagulins hus, se mantalslängden 1827 (T:19), 1171, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
96. Jag sluter mig till detta, eftersom Ilmoni nämner Bergboms hus som låg vid Skolgatan. I ändan av Skolgatan var man tvungen att ta till höger eller vänster. Tog man till höger kom man via Tavastgatan till Tavasttull.
97. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 149.
98. Immanuel Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
99. Immanuel Ilmoni anger detta klockslog. I sin självbiografi berättar Adolf Moberg att han anlände till Ryssbacken för att följa brandens framfart klockan 01 på natten, och såg hur domkyrkan antändes. Det är möjligt att kyrkklockorna inte rasade ner förrän strax efter klockan 03.
100. Immanuel Ilmonis brev till A. I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
101. För tidpunkten för soluppgången, se <https://www.timeanddate.com/sun/finland/turku?month=9&year=1827>.

3. EN STAD I RUINER

1. Pinello skriver om händelserna den här dagen i skildringen ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, som publicerades i *Åbo Underrättelser* den 4 och 5 september 1877. Pinello använde signaturen N. H. P. Texten har också publicerats i verket Kapten Puff [Nils Henrik Pinello], *Små berättelser och tidsbilder V*, Åbo: G.W. Wilén & Co 1878, s. 111–123.
2. Pia Forssell, ”Pinello, Nils Henrik”, *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden* (2009), [URN:NBN:fi:sls-4614-1416928957220](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4614-1416928957220).
3. Forssell, ”Pinello, Nils Henrik”. Innan hon gifte sig med Pinello bodde Anna Juliana Schmidt på tomt 42 i Södra kvarteret, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1812–1831, AP_II I Aa2:9, s. 559, RA. Se även Åbo svenska församlings vigsel- och begravningslängder 1804–1832, s. 271, RA.

4. Pinello nämner inte detta i sina minnen, men jag utgår från att han också tänkte på sin älskade, eftersom de skulle vigas i oktober 1827. Här hänvisar jag till Pinellos hågkomster i texten N. H. R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877. I texten nämner Pinello inte sin fästmö förrän på slutet, men Anna Juliana Schmidts öde måste ha upptagit hans tankar ända sedan nyheten om branden nådde honom.
5. Så mindes Pinello 1877 att det gick till. Dialogen grundar sig på Pinellos text. Se N. H. R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”.
6. Beskrivningen följer Pinellos skildring från 1877. Se N. H. R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”.
7. Strängt taget berättar Pinello inte vad som sysselsatte hans tankar, men jag antar att han främst oroade sig för hur det gått för hans fästmö och den del av hans egendom som blivit kvar i Åbo.
8. Beskrivningen följer Pinellos skildring. Han berättar inte exakt var Pemarborna visade honom resterna som regnat ner från himlen, men gissningvis skedde det redan ute på gården. Pinello berättar inte heller i detalj om sin tidtabell, men det är mycket sannolikt att han övernattade i Pemar, eftersom solen gick ner redan 19.05 den 5 september. Han skulle knappast ha begett sig till den ödelagda staden för natten. Se N. H. R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”.
9. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 149.
10. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 149.
11. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150.
12. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150.
13. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150.
14. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 38.
15. *Finlands Allmänna Tidning* 13.9.1827. Se även Dahlström, *Åbo brand*, s. 332.
16. Dahlström, *Åbo brand*, s. 312.
17. Landshövding Erik Wallenius brev till generalguvernör Arsenij Zakrevskij 7.9 och 9.9.1827, Länsstyrelsen för Åbo och Björneborgs län, landskansliet, Da:46, RA. Se även Dahlström, *Åbo brand*, s. 322.
18. Dahlström, *Åbo brand*, s. 323; Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 39.
19. Så beskrev Carl Ludvig Engel situationen i Åbo i sitt brev. Se Carl Ludvig Engels brev till Carl Herrlich 21.9.1827. I verket Engel, *Kirjeet, Brev, Briefe*, s. 225.
20. Dahlström, *Åbo brand*, s. 322.
21. Åbo finska församling, begravda, hiski.genealogia.fi/hiski. Anders Sambergs yrke nämns inte i förteckningen över avlidna. Slutsatsen grundar sig på Åbo finska församlings kyrkböcker 1815–1823, s. 80, RA.
22. Åbo svenska församling, begravda, hiski.genealogia.fi/hiski.

23. Uppgiften grundar sig på ett meddelande, som Svante Dahlström fick på 1920-talet genom doktor C. G. Bremer. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 322, not 1.
24. För personuppgifter om paret, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, s. 230, RA.
25. *Finlands Allmänna Tidning* 13.9.1827.
26. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. Också Dahlström uppmärksammar paret Forss öde, även om han inte nämner nyheten i *Finlands Allmänna Tidning*. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 321, not 4.
27. Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, s. 37–38; Ilmonis brev till Arwidsson 10.9–14.10.1827.
28. Ilmoni brev till Arwidsson 10.9–14.10.1827. Se även Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, s. 42.
29. Ilmoni beskriver denna förtvivlan i sina brev till Arwidsson och Alexander Blomqvist. Se även Ilmonis brev till Alexander Blomqvist 12.9.1827. Immanuel Ilmonis samling, NB.
30. Beskrivningen följer Ilmonis skildring i sitt brev. Ilmonis brev till Arwidsson 10.9–14.10.1827. Se även Ilmari Havu, ”Turun palon sata-
vuotismuisto”, *Uusi Suomi* 4.9.1927.
31. Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, s. 37–38. Ilmonis brev till Arwidsson 10.9–14.10.1827.
32. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150.
33. Även föregående stycke grundar sig på uppgifterna Moberg ger i sin självbiografi. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150.
34. Pinello berättar inget om sin övernattning i Pemar, men han nämner gästgiveriet i Vista. Eftersom han skriver att han anlände till Wastmäki (Hammarbacka) i gryningen, måste han ha gett sig av mycket tidigt, före soluppgången.
35. Beskrivningen följer Pinellos skildring, se N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877.
36. Detta konstaterar Immanuel Ilmoni i sitt brev till Arwidsson. Se närmare Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, s. 37–38. Ilmonis brev till Arwidsson 10.9–14.10.1827.
37. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877.
38. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877. För tomternas placering, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, s. 515–519. Se även mantalslängden 1827 (T:19), 1209, 1272, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
39. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877. För tomternas placering, se Åbo svenska församlings kyrk-

- böcker 1823–1829, s. 515–519, RA. Se även mantalslängden 1827 (T:19), 1209, 1272, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
40. J.E.Railo, ”Ensimmäinen vaksinaatio Suomessa ja lääketieteen tohtori Anders Boxström (1760–1849)”, *Hippokrates* 10/1993, s. 67–88. Poeten Frans Mikael Franzéns dotter Maria Helena Rosina hade vaccinerats mot smittkoppor av Boxström 1802.
 41. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852*, ”Anders Boxström”, webbpublikation 2005, <https://www.ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=9999> (hämtad 28.4.2025).
 42. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4 och 5.9.1877.
 43. Pinello beskriver sin ankomst till Klosterkvarteret och sin utmattning, se N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9.1877.
 44. Dahlström, *Åbo brand*, s. 331.
 45. Dahlström, *Åbo brand*, s. 330.; Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 41. Se även landshövding Erik Wallenius brev till generalguvernör Zakrevskij 7 och 9.9.1827, Länsstyrelsen för Åbo och Björneborgs län, landskansliet, DA 46, RA.
 46. Heli Rantala, ”Något om böcker – kirjojen ja kauppiaiden jäljillä 1800-luvun alun Turussa”, *Turun romantikko. Esseitä Hannu Salmelle*, toim. Juhana Saarelainen, Heli Rantala, Petri Paju & Mila Oiva, Turku: Turun yliopisto 2021, s. 27, 32.
 47. Dahlström, *Åbo brand*, s. 316, not 4.
 48. Pinello beskriver detta i sina hågkomster, se N. H. R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
 49. Pinello berättar denna historia i den senare delen av sin skildring, som publicerades den 5 september 1877. Se N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”. Det förblir ändå oklart exakt vem som hade målat hans tavla av Neptunus, eftersom det fanns flera konstnärer i släkten van Loo. Då Pinello senare ordnade ett konstlotteri för att få sin ekonomi i balans kom en målning av Jacob van Loo (1614–1670) som Pinello också ägde att landa hos Johan Ludvig Runeberg. Verket hade uppenbarligen avskilts från en mer omfattande helhet. Se *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg. Supplementband 1860–1877. Med ledning av J.E. Strömborgs efterlämnade dagboksanteckningar utarbetat av Karin Allardt*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1927, s. 220. Pinellos bouppteckning ger inga upplysningar om vad som hände med målningen. Vid sin död 1879 var han nämligen utblottad. Se närmare Nils Henrik Pinellos bouppteckning 17.12.1879, ÅSA. Det är möjligt att han på grund av penningbrist sålde alla sina konstverk på 1860-talet.

50. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 48, s. 168–169.
51. Otto Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag 1921, s. 239.
52. Villnäs församlings kyrkböcker 1822–1828, s. 157, RA.
53. Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 240.
54. Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 244.
55. Självbiografiska anteckningar och brev till Johan Josef Pippingsköld sammanställda av hans dotterdotter Hedvig von Schantz, Perno-samlingen, Handskriftsavdelningen, ÅAB. Dagboksanteckningarna är citerade i verket Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 239–240.
56. Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 240.
57. Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 240.
58. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 42, RA.
59. Självbiografiska anteckningar och brev till Johan Josef Pippingsköld sammanställda av hans dotterdotter Hedvig von Schantz, Perno-samlingen, Handskriftsavdelningen, ÅAB.
60. Eva Wilhelmina Charlotta Mannerheim gifte sig med Lars Gabriel von Haartman i januari 1831. Se Kristiina Kalleinen, ”*Isänmaani onni on kuulua Venäjälle*”. *Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*, Helsinki: SKS 2001, s. 91–93.
61. Skildringen utgår här från Otto Anderssons uppgifter. Se Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 240.
62. Lagus, *Från pojkkåren och gymnasiet*, s. 20–21.
63. Soili Sinisalo, ”Finnberg, Gustaf Wilhelm”, *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, [URN:NBN:fi:sls-4736-1416928957342](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4736-1416928957342).
64. Sinisalo nämner observatoriets ateljé. Se Sinisalo, ”Finnberg, Gustaf Wilhelm”. För bostadens läge i Norra kvarteret, se Åbo svenska församlings kyrkböcker 1812–1831, AP_II I Aa2:9, s. 128–129, RA.
65. Sinisalo, ”Finnberg, Gustaf Wilhelm”.
66. E. Nervander, ”Om finske målaren Gustaf Wilhelm Finnberg”, *Ateneum* 4, 15.8.1900, s. 227. Julius Finnberg, ”Kaamea satavuotismuisto”, *Aamulehti* 4.9.1927.
67. Sinisalo, ”Finnberg, Gustaf Wilhelm”.
68. Gustaf Wilhelm Finnberg, *Ruiner af Åbo*, Ateneum, <https://www.kansallisgalleria.fi/sv/object/573977>. För övriga verk 1827, se Gustaf Wilhelm Finnberg, Familjegrupp, Ateneum, <https://www.kansallisgalleria.fi/sv/object/503383>.
69. *Åbo Tidningar* 22.12.1827.
70. Se t.ex. *Helsingfors Morgonblad* 19.7.1833.

71. Skildringen grundar sig här på Fredrika Tengströms berättelse ”En dröm”, se Runeberg, *Teckningar och drömmar*, s. 30–31.
72. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150–151.
73. Beskrivningen följer här Adolf Mobergs skildring i hans självbiografi. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 150–151.
74. Moberg, ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 151.
75. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
76. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
77. Georg Haggrén, ”Wittfooth, Hans”, webbpublikationen Kansallisbiografia. Studia Biographica 4, Helsinki: SKS 1997–, urn.fi/urn:nbn:fi:sksbkg-003908 (hämtad 30.4.2025). För orgelns historia, se även *Viikko-Sanomatt* 14.6.1924.
78. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
79. Åbo svenska församling, vigsel- och begravningslängder 1804–1832, s. 271, RA. Se även N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
80. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 41.
81. Dahlström, *Åbo brand*, s. 331–332.
82. Dahlström, *Åbo brand*, s. 333–334.
83. Dahlström, *Åbo brand*, s. 336–338. Se även Juhani Kostet, *Turun raadista käräjäoikeuteen. Oikeuslaitoksen turkulaisia vaiheita keskiajalta toisen vuosituhan loppulle*, Turku: Turun kaupunki 1998, s. 127–128.
84. Som förslagens upphovsman omnämns brukspatronen Robert Bremer. Se närmare ”Taivaasta sataa pieniä lapsia ja porsaita. Ruukinpatruuna rakennutti ’arkin’ pelastuakseen Herran vihalta”, *Uusi Suomi* 11.2.1963. Se även Robert Bremers brev till Anders Henrik Falck 30.9.1827, Anders Henrik Falcks arkiv. Mottagna brev 1811–1851, RA.
85. Se den inledande bilden i kapitlet ”Borgerlig skymning” i denna bok. Se även den ursprungliga bilden, Nationalbiblioteket, urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015112018137. För Engels verksamhet i Åbo, se Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 53–60.
86. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 51.
87. Carl Ludvig Engels brev till Carl Herrlich 21.9.1827. I verket *Engel, Kirjeet, Brev, Briefe*, s. 225–226.
88. Carl Ludvig Engels brev till Carl Herrlich 21.9.1827, s. 225.

4. JAKTEN PÅ DE SKYLDIGA

1. Friedrich Argelanders observationsdagbok, E3:3, Observationsdagböcker 1824–1829, Helsingfors observatorium, Helsingfors universitetets arkiv.
2. Ilmoni nämner J.P. Richter, vilket torde syfta på den tyska författaren Johann Paul Friedrich Richter (1763–1825). Richter använde artistnamnet Jean Paul.
3. Jacob Wallenbergs *Min son på galejan* utkom 1781. Boken handlar om en resa med Ostindiska kompaniets fartyg ”Finland”, som seglade från Göteborg till Kanton och tillbaka 1769–1771. Wallenberg var skeppspräst på fartyget.
4. Ilmoni berättar om sin tid hos Argelander i brevet till Arwidsson. Se efterskriften till brevet, daterad den 14 oktober 1827. Själva brevet är daterat den 10 september. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
5. Denna resa blev verklighet åren 1828–1830. Heli Rantala beskriver den noggrant i sitt verk *Pikisaaresta Pariisiin*. Se närmare Heli Rantala, *Pikisaaresta Pariisiin. Suomalaismatkaajien kokemuksia 1800-luvun Euroopassa*, Helsinki: Gaudeamus 2020.
6. Landshövding Erik Wallenius brev till generalguvernör Arsenij Zakrevskij 7.9.1827, Länsstyrelsen för Åbo och Björneborgs län, landskansliet Da:46, RA. Se även Dahlström, *Åbo brand*, s. 325–326.
7. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
8. ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, s. 148.
9. Emmy Hultman, ”Branden i Ekenäs 1821”, *Finsk Tidskrift* 4/1929, s. 265.
10. Dahlström, *Åbo brand*, s. 327.
11. Olof Anders Järnefelts brev till sin bror Gustaf 25.10.1819 och 16.11.1819. Brevets inledning är daterad 25.10, medan avslutningen, där historien om Hämnaren ingår, finns i efterskriften, daterad 16.11. Gustaf Adolf Järnefelts mottagna brev, Ilomants härads kronofogdes brevsamling, Ec:228 och Ec:229, RA. Fallet nämns också i verket Timo Soikkanen, *Turun poliisi 200 vuotta. Osa I: Suomalaisen poliisin synty ja Turun poliisilaitos 1816–1918*, Turku: Lounais-Suomen poliisilaitos 2016, s. 102–104.
12. Olof Anders Järnefelts brev till sin bror Gustaf 25.10.1819 och 16.11.1819. A.R. Cederberg, ”Otteita turkulaisen ylioppilaan kirjeistä”, s. 22. För Bonsdorffs bostad, se mantalslängden 1827 (T:19), 1271, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
13. Se A.R. Cederberg, ”Otteita turkulaisen ylioppilaan kirjeistä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1907, s. 22; Heinricius, *Skildringar från Åbo Akademi 1808–1828*, s. 70–71.
14. Olof Anders Järnefelts brev till sin bror Gustaf 25.10.1819 och 16.11.1819.

15. Timo Soikkanen, ”Tiesitkö tätä? Opiskelijavappu syntyi poliisin ja ylioppilaiden kahnauksesta”, *Tylykkäri. Turun ylioppilaslehti* 24.4.2017. Om Olof Anders Järnefelt, se Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Olof Anders Järnefelt*, webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=13170> (hämtad 8.5.2025).
16. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 228.
17. Sarjala, *Åboromantiken*, s. 237–244.
18. Jag utgår från att detta skedde den 8 september, eftersom landshövding Wallenius skickat ett meddelande till generalguvernören den 7 september, där han inte nämner uppgifterna som fåtts från Christina Elisabet Hellman. De nämns däremot i den rapport som skickades den 9 september. Dahlström, *Åbo brand*, s. 326.
19. Formuleringen är lånad ur landshövdingens brev den 9 september 1827, se landshövding Erik Wallenius brev till generalguvernör Arsenij Zakrevskij, Länsstyrelsen för Åbo och Björneborgs län, landskansliet Da:46, RA. Se även Dahlström, *Åbo brand*, s. 327.
20. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 1.
21. Familjen Hellman lämnade inget biografiskt material efter sig ur vilket husfolkets känslor efter branden skulle kunna utläsas. Men upplevelsen måste ha varit oerhört tung både för frun i huset och för tjänstefolket som var på plats när branden bröt ut.
22. Jag utgår från att besöket i Societetshuset var det första för många av vittnena i rättegången.
23. För Societetshusets historia, Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 146–157.
24. Källorna ger inga noggrannare upplysningar om sessionssalens läge eller vittnenas rörelser.
25. Personerna nämns i inledningen av rättsprotokollet, se Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 172.
26. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: ”Johan Fredrik Möller”*, webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=11209> (hämtad 8.5.2025).
27. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 172.
28. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Toivo T. Rinne skriver att Jonas Sundholm var timmermanslärling, men i mantalslängden är han antecknad som murarlärling. Se mantalslängden 1827 (T:19), 1231, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
29. Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 173.
30. Svante Dahlström tar upp avsaknaden av brandförsäkring. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 327.

31. Åbo svenska församling. Dop- och begravningslängder 1823–1842, s. 175, RA. Se även databasen Hiski, hiski.genealogia.fi/hiski. Som dödsorsak anges lungsot (tuberkulos).
32. Detta nämner bl.a. Svante Dahlström. Se Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 2.
33. Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Lars Fredrik Schalberg*, webbpublikation 2005, För Schalbergs bostads läge, se mantalslängden 1827 (T:19), 1173, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
34. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 2.
35. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 2.
36. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Svante Dahlström ger ett noggrant referat av rättegången, se Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*.
37. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 4; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 174.
38. S:t Marie församlings kyrkböcker 1821–1828, s. 262, RA. Enligt kyrkböckerna ska Maria ha kommit till Koskennurmi från Mouhijärvi 1825, och vistats på gården ännu den 10 juni 1827, varefter hon flyttade till Åbo.
39. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 175. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 4–5.
40. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA; Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 4–5; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 174.
41. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA; Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 175–176. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 4–6.
42. För pigornas liv på 1700- och 1800-talen, se Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (red.), *Työteläs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006. Se särskilt Kirsi Vainio-Korhonen kapitel ”Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa, s. 134–152.
43. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 7.
44. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 7–8.
45. Åbo kämnärsrätts protokoll 1827, ÅSA. Se även Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 7–8.
46. Åbo kämnärsrätts protokoll 6.10.1827, ÅSA. Se även Svante Dahlströms tolkning av rättegången, Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 8–9.
47. Byggnadsbalken 1734, kapitel 24 § 2, <https://www.finlex.fi/sv/lagstiftning/1734/2-000> (hämtad 12.5.2025).
48. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 8.

49. Ilmonis efterskrift, daterad 14.10.1827. Se Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
50. Ilmonis efterskrift, daterad 14.10.1827. Se Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. Ilmoni nämner att han först försökte skicka brevet med Stenbäck och Finnberg, men det blev till slut Holstius som levererade det. Det handlar säkerligen om medicine studeranden Nils Reinhold Holstius. Ilmoni beskriver honom som ”Ynglingen, Landsmannen och Medikern”. Se Yrjö Kotivuori, *Studentmatrikeln 1640–1852: Nils Reinhold Holstius*, webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkel.fi/henkilo.php?id=13418> (hämtad 12.5.2025).
51. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 36.
52. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
53. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827.
54. Dahlström, *Åbo brand*; Dahlström, *Turun palo*. I verket noteras att det skulle vara den första delen i en större helhet. Några andra delar utkom emellertid aldrig.
55. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 9. Jag hänvisar här till särtrycket av texten från 1912.
56. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 9–10.
57. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*, s. 10.
58. Formuleringen är lånad ur landshövdingens brev, se landshövding Erik Wallenius brev till generalguvernör Arsenij Zakrevskij 9.9.1827, Åbo och Björneborgs länsstyrelses kansli, RA. Se även Dahlström, *Åbo brand*, s. 326.
59. Toivo T. Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, *THArk 18 Turun seitsemän vuosisataa*, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys 1965, s. 172–176.
60. Toivo T. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, *Suomen Turku* 4/1977, s. 39–40.
61. Uuti Palaja, ”Aikansa suurkatastrofi – Turun palo 1827”, *Suomen Turku* 2/1979, s. 10.
62. Också Dahlström nämner tomten. *Åbo brand*, s. 301.
63. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, s. 39–40.
64. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, s. 40. För ansökningarna till magistraten, se även Dahlströms kartotek, kortregister ordnat enligt topografi. Kvarter (Bdg3:6), kort 3259 och 3261, RA.
65. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, s. 40.
66. Se Johan Tillberg, Charta öfver Åbo Stad. RA. Kartan finns att läsa på webben på adressen [https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg - Charta %C3%B6fver %C3%85bo Stad 4.jpg](https://fi.wikipedia.org/wiki/Tiedosto:Tillberg_-_Charta_%C3%B6fver_%C3%85bo_Stad_4.jpg).
67. Rinne, ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, s. 40.

68. Rinne, ”Hellmanit eivät syyllisiä Turun suurpaloon”, s. 39–40.
69. Här har jag använt namnformen Harvelin, men i mantalslängden skrivs änkans namn Maria Harfvelin. Se mantalslängden 1816 (T:8), 848, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA.
70. Rinne, ”Hellmanit eivät syyllisiä Turun suurpaloon”, s. 40.
71. Ritva Kankamo, ”Syllinen olikin byrokratia eikä porvari Hellmanin piika”, *Uusi Suomi* 5.9.1977; Pyry Lapintie, ”Prof. Toivo Rinne tutki: Maistraatti ja byrokratia syypäät Turun paloon”, *Helsingin Sanomat* 5.9.1977; ”Hellmanit syyttömiä suurpaloon”, *Turun Sanomat* 5.9.1977.

5. NYHETER OCH OVISSHET

1. Jag förmodar att Emilia Julin befann sig i Islington den 26 september, eftersom hennes brev den 21 september är daterat där. I det följande brevet anges ingen ort. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 21.9 och 28.9.1827, Johan Jacob von Julins samling, Handskriftsamlingen, ÅAB. Emilia hänvisar ännu i sina brev i oktober till blomsterprakten i sin trädgård.
2. Se t.ex. notisen om vigseln mellan Johan Jacob Julin och Emilia Lindsay, *Åbo Tidningar* 28.7.1821. Där nämns att Emilias bägge föräldrar vid den här tidpunkten redan var avlidna.
3. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 543, RA.
4. Emilia skriver om sin hälsa i alla sina brev till Johan. Se särskilt Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827.
5. Raimo Savolainen, ”Haartman, Carl Daniel von”, webbpublikationen *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007589 (hämtad 14.5.2025).
6. Emilia skriver om det hon läst i tidningen i brevet till sin man den 28 september 1827. Se Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827.
7. *The Standard* 26.9.1827. Jag har använt mig av databasen British Library Newspapers, som är tillgänglig för forskare vid Åbo universitet. Nyheten är översatt från engelskan.
8. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827. För uppgifter om Julins bostad, se mantalslängden 1827 (T:19), 1236–1237, mantalslängder för Åbo och Björneborgs län, RA. Se även Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 543–544, RA.
9. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 21.9.1827.
10. Detta brev har inte bevarats, men det måste ha anlänt den 27 september, eftersom Emilia skriver till sin man redan följande dag och nämner bre-

- vet som kommit. Det hade emellertid ännu inte anlånt den 26 september, då Emilia läste nyheten om branden i *The Standard*.
11. Av Emilias brev framgår att Johan redan befann sig i Fiskars. Se även ”Suomen rautatehtaat”, *Suomen teollisuus*, näytenumero, 7.12.1923.
 12. Brevet är ursprungligen skrivet på engelska och är här översatt. Se Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827.
 13. Åbo svenska församlings kyrkböcker, 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 47–48, RA.
 14. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827.
 15. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 28.9.1827.
 16. Lars Gabriel von Haartmans brev till J.P. Winter 26.11.1827, J.P. Winters arkiv, RA. För von Haartmans upplevelse, se även Kalleinen, ”*Isänmaani onni on kuulua Venäjälle*”, *Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*, s. 87.
 17. Se närmare t.ex. I.G. Almgrens brev till Abraham Kingelin 14.9.1827, Gustaf Bergboms brev till Abraham Kingelin 26.9.1827, C.F. Björnbergs brev till Abraham Kingelin 22.9.1827, Christian Evert Barcks brev till Abraham Kingelin 3.11.1827, Ea 25: Mottagna brev A–J 1827, Kingelinska handelshusets arkiv, RA. Se även Carl Kretzbergs brev till Abraham Kingelin 18.9.1827, Ea 26: Mottagna brev K–Ö 1827, Kingelinska handelshusets arkiv, RA.
 18. *Finlands Allmänna Tidning* 8.9.1827.
 19. *Finlands Allmänna Tidning* 13.9.1827.
 20. *St. Petersburgische Zeitung* 30.8.1827. Samma nyhet publicerades på franska i tidningen *Journal de St. Pétersbourg politique et littéraire* 1.9.1827. Övers. Tobias Pettersson.
 21. *Dagligt Allehanda* 14.9.1827
 22. *Dagligt Allehanda* 14.9.1827.
 23. *Merkurius* 17.9.1827.
 24. Se t.ex. *Dörptsche Zeitung* 21.9.1827; *Borås Weckoblad* 22.9.1827; *Den Norske Rigstidende* 24.9.1827; *Gazeta Polska* 25.9.1827; *Aarhuus Stifts-Tidende* 25.9.1827; *Utrechts volksblad* 26.9.1827; *Nederlandsche Staats-Courant* 26.9.1827; *The Standard* 26.9.1827; *Aalborgs Stiftstidende og Adresse-Avis* 27.9.1827; *Affiches, annonces et avis divers de Rotterdam* 27.9.1827; *Devizes and Wiltshire Gazette* 27.9.1827; *Der Friedens- u. Kriegs-Kurier* 27.9.1827; *Freiburger Zeitung* 27.9.1827; *Neckar-Zeitung* 27.9.1827; *Drentsche courant* 28.9.1827; *Journal de la province de Limbourg* 28.9.1827; *Tags-Blatt für München* 29.9.1827; *Le Journal des Débats politiques et littéraires* 29.9.1827; *Österreicher Beobachter* 29.9.1827; *Wiener Zeitung* 29.9.1827; *Woolmer's Exeter and Plymouth Gazette* 29.9.1827; *The Examiner* 29.9.1827; *The Leeds Mercury* 29.9.1827; *Caledonian Mercury* 29.9.1827.

25. *Journal de St. Pétersbourg politique et littéraire* 20.9.1827.
26. ”Conflagration at Abo”, *The Times* 30.10.1827. Övers. Tobias Pettersson.
27. ”Conflagration at Abo”, *The Times* 30.10.1827.
28. *Le Figaro* 11.10.1827. Citatet är översatt från den franska originaltexten.
29. Anto Leikola, ”Bonsdorff, Per Adolf von”, webbpublikationen *Kansallisbiografia*. *Studia Biographica* 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003152 (hämtad 27.5.2025). Se även *Uppslagsverket Finland*, <https://www.uppslagsverket.fi/sv/view-170045-VonBonsdorffPehrAdolf>.
30. Pehr Adolf von Bonsdorffs brev till Jöns Jacob Berzelius, odaterat, sannolikt 19.10.1827, i verket Carl von Bonsdorff, *Tre lärde män. Per Adolf och Johan Gabriel von Bonsdorff, Evert Julius Bonsdorff. Levnadsskildringar*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1944, s. 18.
31. Senare drog också poeten Frans Mikael Franzén paralleller till förstörelsen av biblioteket i Alexandria. Se Oskari Nousiainen, ”Suurtulipalojen hävitykset runojen ja arkkiiveisujen aiheena”, *Suojattu koti* 3/1935, s. 10–11.
32. *Augsburger OrdinariPostzeitung* 27.9.1827; *Der Friedens-u. Kriegs-Kurier* 27.9.1827; *Freiburger Zeitung* 27.9.1827; *Neckar-Zeitung* 27.9.1827; *Münchener Politische Zeitung* 28.9.1827; *Leipziger Zeitung* 29.9.1827; *Der bayerische Volksfreund* 29.9.1827; *Österreichischer Beobachter* 29.9.1827; *Prager Zeitung* 30.9.1827; *Pressburger Zeitung* 5.10.1827. I de tyskspråkiga nyheterna lyder uttrycket ”ehrwürdige Musensitz”. Se även Hannu Salmi, ”’Muusien asuinsija’ – Turku vuoden 1827 katastrofiuutisoinnissa”, *Historia nyt – Turun Historiallisen Yhdistyksen jäsenlehti* 3, 2020, s. 46–48.
33. *Tags-Blatt für München* 29.9.1827; *Der bayerische Volksfreund* 29.9.1827.
34. För dagstidningarnas roll i den globala informationsförmedlingen, se t.ex. Jürgen Osterhammel, *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton NJ: Princeton University Press 2014; Hannu Salmi, Jukka Sarjala & Heli Rantala, ”Embryonic Modernity: Infectious Dynamics in Early Nineteenth-Century Finnish Culture”, *International Journal for History, Culture and Modernity* 8(2) 2020, s. 105–127.
35. *New York Spectator* 30.10.1827, 1.11.1827 och 2.11.1827; *Commercial Advertiser* 31.10.1827; *National Gazette* 1.11.1827; *Baltimore Gazette and Daily Advertiser* 1.11.1827; *Boston Traveler* 2.11.1827.
36. *Commercial Advertiser* 10.12.1827; *Baltimore Gazette and Daily Advertiser* 12.12.1827; *New York Spectator* 14.12.1827.
37. *The Hobart Town Courier* 15.3.1828. Jag har tidigare tagit upp detta i artikeln Hannu Salmi, ”Catastrophe, Emotions and Guilt – The Great Fire of Turku 1827”, *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*,

- eds. Deborah Simonton and Hannu Salmi, New York: Routledge 2017, s. 121–138.
38. Karl August Schimmer, *Geschichtsund Erinnerungs-Kalender auf das gemeine Jahr 1846. Ein nützliches Tagebuch für alle Stände besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte*, Zweiundzwanzigster Jahrgang, Wien: Sollinger 1845, s. 92.
 39. Immanuel Ilmonis brev till Anders Johan Sjögren 21.7.1828, i verket G. Heinrichius, *Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1912, s. 98.
 40. Immanuel Ilmonis brev 7.9.1828, se J.O.I. Rancken, *Fem resebref från kontinenten af Immanuel Ilmoni 1828–1830*, Nikolaistad (Vasa): [F.W. Unggrens boktryckeri] 1894, s. 12, [urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00002117](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:fd2010-00002117) (hämtad 28.5.2025).
 41. För Ilmonis resrutt, se Rantala, *Pikisaaresta Pariisiin*, s. 295.
 42. J.E. Railo, ”Ilmoni, Immanuel”, *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, [URN:NBN:fi:sls-4771-1416928957377](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4771-1416928957377) (hämtad 28.5.2025).
 43. Railo, ”Ilmoni, Immanuel”. Se även J.O.I. Rancken, *Två resebref från kontinenten 1828, 1829 af Imman. Ilmoni*, Wasa: [Wasabladet] 1891, [urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00002118](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:fd2010-00002118) (hämtad 28.5.2025); J.O.I. Rancken, *Fem resebref från kontinenten af Immanuel Ilmoni 1828–1830*.
 44. Johann Wolfgang von Goethe, *Tagebücher. Band III: 1824–1832*, Hg. von Gerhart Baumann, Stuttgart: J. Cotta'sche Buchhandlung, s.a., s. 581
 45. Besöket hos Goethe finns beskrivet i Ilmonis resebrev, se även Rancken, *Två resebref från kontinenten 1828, 1829 af Imman. Ilmoni*, s. 7.
 46. Rancken, *Två resebref från kontinenten 1828, 1829 af Imman. Ilmoni*, s. 7.
 47. Rancken, *Två resebref från kontinenten 1828, 1829 af Imman. Ilmoni*, s. 7.

6. FÖRLUST OCH MEDLIDANDE

1. Ilmoni, *Vad farfars taskbok gömde*, s. 42.
2. J.J. Tengström, ”En blick tillbaka på den förlust af inhemska historiska källor och vetenskapliga samlingar, hvilken vid Åbo brand 1827 drabbade finska universitetet och fosterlandet”, *Helsingfors Morgonblad* 11.1, 15.1, 18.1, 25.1. och 29.1.1836.
3. Tengström, ”En blick tillbaka på den förlust af inhemska historiska källor och vetenskapliga samlingar, hvilken vid Åbo brand 1827 drabbade finska universitetet och fosterlandet”, *Helsingfors Morgonblad* 29.1.1836. Gabriel Rislachius avled redan 1808. Närmare om Rislachius samling, se Esa Lehikoinen, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo & Sari Kivistö, *Suomen lintutieteen synti. Turun Akatemian aika*, Turku: Faros-kustannus

- 2009, s. 52–53, s. 390. Rislachius samling av uppstoppade fåglar omfattade 399 arter. Tengström nämner 475 uppstoppade fåglar.
4. Erkki Pihkala, ”Keskiajan markasta setelieuroon”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1/2002, s. 24.
 5. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 40.
 6. Dahlström, *Åbo brand*, s. 324.
 7. Dahlström, *Åbo brand*, s. 325. Se även Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 40–41.
 8. Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, s. 240.
 9. G. Enwald, ”Ruoka-aineiden y.m. hintoja Kajaanin kihlakunnassa vuosina 1810 ja 1820”, *Kainuun Sanomat* 5.8.1933.
 10. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 22.10.1827, A.R. Saarensenppä, ”Turun palo v. 1827. Kaksi Imm. Ilmonin kirjettä A.I. Arwidssonille”, *Historiallinen Arkisto XXII*, 1, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1911, s. 13. För mer om släkten Bonsdorffs förluster och upplevelser, se Jacob Bonsdorffs brev till Nils Robert Bonsdorff 9.10.1827, Nils Bonsdorffs arkiv. Mottagna brev (1795–1828), RA.
 11. *Åbo Tidningar* 13.10.1827.
 12. Nils Henrik Pinello lyfter fram Wirmolin i berättelsen ”Kapelldrängen”. Se Kapten Puff, *Små berättelser och tidsbilder I*, s. 58–66. Se även Alfhild Forslin, ”En musikdräng att minnas i Åbo”, *Åbo Underrättelser* 26.4.1980; Alfhild Forslin, ”Om kapelldrängen Wirmolin i Pinellos Åbo”, *Suomen Turku* 2/1960, 18–19. Till kapelldrängens uppgifter hörde också att ta hand om hittegods. Om någon glömt kvar sin hatt i Seipels sal ombads personen kontakta kapelldrängen Wirmolin. Se *Åbo Allmänna Tidning* 6.2.1812.
 13. Wirmolins hustru torde ha varit Caisa Zachariasdotter Wirmolin, som gick bort i oktober 1826. Se Åbo finska församlings begravningslängder, databasen Hiski.
 14. Kapten Puff, *Små berättelser och tidsbilder I*, s. 62.
 15. Sahlberg tog sig av allt att döma till staden strax efter att han hört nyheten om branden, eftersom hans brev till Carl Gustaf Mannerheim den 14 september 1827 är daterat i Åbo. Se Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 218.
 16. Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 217–219.
 17. Sahlberg nämner detta i sitt brev till Mannerheim den 14 september 1827, se Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 219.
 18. A.L Ahlstedts brev till Carl Gustaf Mannerheim 22.9.1827, citerat och översatt till finska i verket Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 217.
 19. Sahlbergs brev till Mannerheim 14.9.1827, Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 219.

20. Valle, *Sahlbergin hyönteiskokoelmat*, s. 186.
21. Detta är sannolikt, eftersom unika observationer i naturen ofta etsar sig fast i minnet som mångskiftande sinnesintryck. Jag vill tacka forskaren Kari Kaunisto vid Åbo universitets biodiversitetssenhet för denna iakttagelse.
22. Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg*, s. 124. För mer om expeditionerna, se även Valle, *Sahlbergin hyönteiskokoelmat*, s. 186–187.
23. Carl Reinhold Sahlbergs brev till J.W. Dahlman 26.10.1827, i verket Uno Saalas, *Reinhold Ferdinand Sahlberg. Tutkimusmatkailija, luonnontieteilijä, lääkäri ja tilanomistaja 1811–1874*, Acta Entomologica Fennica 14, Helsinki: Suomen hyönteistieteellinen seura 1958, s. 20.
24. Nils Henrik Pinello berättar om hur J.W. Liljas farmor, som led av reumatiska smärtor, sängliggande bars i trygghet till en närliggande åker. Se Kapten Puff, *Små berättelser och tidsbilder V*, s. 57. Vaggorna nämns bland annat i ögonvitnesskildringen som professor B. skrev för *Le Figaro*, 11.10.1827.
25. *Finlands Allmänna Tidning* 13.9.1827.
26. Dahlström, *Åbo brand*, s. 330.
27. Dahlström, *Åbo brand*, s. 330.
28. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 43.
29. Dahlström, *Åbo brand*, s. 330.
30. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 43.
31. Charlotta Avellans brev till Augusta Homén 11.9.1827, Släkten Adlerstjernas (Avellan) samling, brevsamlingarna, Handskriftssamlingarna, ÅAB. De som bodde på annan ort skickade många brev till sina anhöriga i Åbo och utbytte information om händelserna. Se t.ex. Gabriel Geitlins brev till Anna Maria Geitlin 4.10.1827, släkten Geitlins arkiv (1810–1918), RA.
32. Magnus Linders brev till Abraham Kingelin 9.9 och 11.9.1827, Ea 26: Mottagna brev K-Ö 1827, Kingelinska handelshusets arkiv, RA.
33. Carl Kretzbergs brev till Abraham Kingelin 18.9.1827, Ea 26: Mottagna brev K-Ö 1827, Kingelinska handelshusets arkiv, RA.
34. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 41–42; Dahlström, *Åbo brand*, s. 330–332.
35. Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 43.
36. Dahlström, *Åbo brand*, s. 345–346.
37. Rinne, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, s. 176.
38. Abraham Kingelins brev till Rotkirch 22.11.1827. Citatet ur Dahlström, *Åbo brand*, s. 346.
39. Svante Dahlström redogör för påverkansförsöket i fotnoterna till sitt verk, se Dahlström, *Åbo brand*, s. 346–347.

40. Markkanen, *Suomen tähtitieteen historia*, s. 89.
41. *Le Figaro* 11.10.1827.
42. Signaturen Aina, det vill säga Edith Forssman, framställer den här konstellationen i sin skildring ”Från det gamla Åbo”, som handlar om Åbo brand. Forssman bygger sin berättelse på tradition, men i detaljerna finns sådant som är svårt att belägga. Hon nämner till exempel prosten Gabriel Hirn, vars ”unga hustru” skulle ha fött en dotter precis före branden och fått ovärderlig hjälp av Carl Daniel von Haartman, professor i obstetrik. Hirns hustru Charlotta var född 1784 och var 43 då branden bröt ut. Familjen Hirn hade enligt kyrkböckerna flyttat till Kimito 1824. Dottern Augusta Lovisa föddes visserligen kort före Åbo brand, den 25 augusti 1827. Se Aina, ”Från det gamla Åbo”, *Vid aftonlampan*, s. 49–82. Se även uppgifterna om Gabriel Hirns familj, Åbo svenska församlings kyrkböcker, 1823–1829, AP_I I Aa2:10, s. 129, RA. Se även Gabriel Hirn, *Suomen papisto 1800–1920*, webbpublikation Helsinki: SKS 2017, kansallisbiografia.fi/papisto/henkilo/595 (hämtad 9.6.2025).
43. *Le Figaro* 11.10.1827.
44. Dahlström, *Åbo brand*, s. 351–352; Nikula, *Åbo stads historia 1809–1856*, s. 44.
45. Dahlström, *Åbo brand*, s. 351.
46. Currency converter: 1270–2017, www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/.
47. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 16.11.1827, Johan Jacob von Julins samling, Handskriftsamlingarna, ÅAB.
48. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 22.11.1827. Vädret i London förändrades efter november. Av Emilias brev i december framgår att vädret plötsligt blev överraskande varmt för årstiden. Se närmare Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 16.12.1827.
49. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 22.11.1827.
50. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 7.12.1827.
51. Emilia Julins brev till Johan Jacob Julin 7.12.1827.
52. Yrjö Hirn, ”Sir John Bowring och Finland”, *Finsk Tidskrift* 5–6/1925, s. 298–300.
53. Bowring skrev till Tengström den 3 juni 1820. Av brevet framgår att besöket i Åbo ägt rum på vårvintern. Se Hirn, ”Sir John Bowring och Finland”, s. 304. Bowring nämner universitetet i sina memoarer, se Lewin B. Bowring, *Autobiographical Recollections of Sir John Bowring*, London: HS. King & Co. 1877, s. 127.
54. Hirn, ”Sir John Bowring och Finland”, s. 303.
55. *The Classical Journal*, March and June 1828, Vol. XXXVII, London: A.J. Valpy 1828, s. 328–329.

56. *The Classical Journal*, March and June 1828, Vol. XXXVII, London: A.J. Valpy 1828, s. 328–329.
57. *The Monthly Repository and Review of Theology and General Literature*, New Series, Vol. II: January to December 1828, London, 1828, s. 486; *The Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India*, July 1828, s. 61; *Foreign Review, and Continental Miscellany*, Vol. II. London: Black, Young and Young 1828, s. 270.
58. Bowring, *Autobiographical Recollections of Sir John Bowring*, s. 128.

7. MINNETS BESTÄNDIGHET

1. Hannu Salmi, ”Elämän tragedia. Katastrofin pelon historiaa”, *Historiallinen aikakauskirja* 3/1995, s. 195–203; Liisa Eränen, ”Traumapsykologian lyhyt historia”, *Lopun alku. Katastrofen historiaa ja nykypäivää*, toim. Hannu Salmi, Turku: Turun yliopiston historian laitos 1996, s. 63–98. Se även Jerry Toner, *Roman Disasters*, Cambridge: Polity Press 2013; Deborah Simonton and Hannu Salmi eds. *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*, New York: Routledge, 2017.
2. Michel de Montaigne, *Essayer. Bok 1*, Ny översättning och kommentarer av Jan Stolpe, Stockholm: Atlantis 2012, s. 14.
3. Om det kulturella minnet, se t.ex. Jan Assmann, ”Collective Memory and Cultural Identity”, *New German Critique* 65, 1995, s. 125–133; Jan Assmann, ”Communicative and Cultural Memory”, eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning in collaboration with Sara B. Young, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin: Walter de Gruyter 2008, s. 111–118.
4. *Åbo Tidningar* 17.11.1827. Dikten som handlar om domkyrkan fick stor synlighet: den fyllde två och en halv av tidningens fyra sidor.
5. V. Söderhjelm, ”Axel Gabriel Sjöström och hans vittra värksamhet”, *Förhandlingar och uppsatser 9: 1894–1895*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1895, s. 147.
6. Axel Gabriel Sjöström, *Taflor af vådelden i Åbo*, Åbo: J.C. Frenckell & Son 1827, s. 1.
7. Sjöström, *Taflor af vådelden i Åbo*, s. 2–4.
8. Sjöström, *Taflor af vådelden i Åbo*, s. 5–7.
9. Sjöström, *Taflor af vådelden i Åbo*, s. 27–29, 34–36.
10. Matt. 18:20. Bibel 2000.
11. Sjöström, *Taflor af vådelden i Åbo*, 40–42.
12. Turun ulkomaalaisten kortisto, Turun ulkomaalaisten korttihakemisto sukunimen mukaisesti 1827–1853 (Kartotek över utländska personer i Åbo, Kartotek över utländska personer i Åbo enligt efternamn 1827–

- 1853) Bde:2, RA. Se även Söderhjelm, ”Axel Gabriel Sjöström och hans vittra värksamhet”, s. 154.
13. Se t.ex. bokens försäljningsannons, *Åbo Tidningar* 17.9.1827.
 14. Carl Johan Luthström, *Minnen af Åbo Brand*, Åbo: J. C. Frenckell & Son 1828.
 15. Luthström, *Minnen af Åbo Brand*, s. 7.
 16. Luthström, *Minnen af Åbo Brand*, s. 10–11.
 17. Luthström, *Minnen af Åbo Brand*, s. 12–16.
 18. Luthström, *Minnen af Åbo Brand*, s. 3.
 19. Carl Johan Luthström, *Ramar till Taflorne af vådelden i Åbo, eller, Åbo stads tackoffer från skuggornas rike*, Åbo: Christ. Ludv. Hjelt 1829. Se även E. v. W., ”Taflor af vådelden i Åbo”, *Hufvudstaadsbladet* 4.9.1927; Yrjö Varpio, *Suomen kirjallisuushistoria. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaanin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999, s. 188.
 20. Luthström, *Ramar till Taflorne af vådelden i Åbo, eller, Åbo stads tackoffer från skuggornas rike*, s. 5–6.
 21. Yrjö Kotivuori, Studentmatrikeln 1640–1852: Daniel Ekvall. Webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=11685> (hämtad 24.6.2025); Yrjö Kotivuori, Studentmatrikeln 1640–1852: Karl Helenius. Webbpublikation 2005, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/henkilo.php?id=11755> (hämtad 24.6.2025).
 22. Daniel Ekwall, *Walitus-wirsi sen surkian tulipalon ylitse, joka Turun kaupungin häwitti sinä 4 ja 5 päiwänä syyskuusa 1827*. Kokoon pandu Dan. Ekwallilda, Jer. Wal. W. 4: 11. Herra on Zionisa tulen sytyttänyt, joka myös hänen perustuksensa polttanut on, Turku: J. C. Frenckell 1828. Melodin till psalm 252 går att lyssna till på adressen <koraali.fi/1701/252.html>.
 23. Ekwall, *Walitus-wirsi*, Skillingtryckssamlingen, Pipp. 2473a,b. Pääsarja 1827–28, 36–38, NB.
 24. Carl Helenius, *Lohduttawa laulu jonga onnettomille tutuillensa Turussa tuli palon jälkeen vuonna 1827 neuwoxi on kokoonpannut Carl Helenius, Kirkkoherra Pöytyällä*, Turku: J. C. Frenckell 1828.
 25. Psalmens ord och melodi finns tillgängliga på adressen <koraali.fi/1701/028.html>.
 26. Helenius, *Lohduttawa laulu*, Skillingtryckssamlingen, Pipp. 2473a, Pääsarja 1827–28, 40–41, NB.
 27. Helenius, *Lohduttawa laulu*.
 28. Arvid Hultin, *Luettelo Helsingin yliopiston arkkikirjallisuudesta. I Hengelliset arkkiveisut*, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto, 1929, s. 43, 49.
 29. Under arbetet med denna bok har jag inte funnit något som tyder på att Ekwalls eller Helenius visor senare skulle ha sjungits. Naturligtvis är det ändå möjligt att så var fallet.

30. *Laulu Oulun Palosta, Joka tapahtui sinä 23 päiv. Toukokuusa vuonna 1822. Jonka yxi sokia mies Limingan pitäjämästä, Tyrnävään seurakunnasta on ylösajatellu hänen köyhydesänsä*, Oulu: C.E. Barck 1828; *Oulun Kaupunnin Palosta 23:tä päivänä Touko-kuusa 1822. Runosa Selittänyt G. Toppelius, Kaupunnin Lääkäri*, Oulu: C. E. Barck 1832, digi.kirjastot.fi/files/original/d272bc357cbd7fa53fb5c978055eb175.pdf.
31. *Runo Laulu laulettawa Murehella muisteltawam Suru suulla saneltawa, Turun Tuimasta palosta, Päiväll sillä neljännellä Kuusa wiimmein kuluneesa Syksy kuuksi kutsutusa Wuonna 1827*, Oulu: C.E. Barck 1827. Skillingtryckssamlingen, Pipp. 2450. Pääsarja 1827–28, 19–20, NB.
32. Dikten har senare publicerats, bland annat då *Turun Sanomat* tillägnade brandens hundraårsminne en omfattande specialutgåva. Se ”O Te Turun Asuwaiset, Surulliset Suomalaiset!”, *Turun Sanomat* 4.9.1927.
33. Immanuel Ilmonis brev till A.I. Arwidsson 10.9–14.10.1827. Se även Fredmans epistel 34, [sv.wikisource.org/wiki/Fredmans epistel n:o 34](https://sv.wikisource.org/wiki/Fredmans_epistel_n:o_34).
34. Jörgen Adolfsson (Svensk visarkiv) e-postmeddelanden till författaren 22.11.2021 och 24.11.2021. Melodin användes också senare, se t.ex. de svenska skillingtrycken https://carkiv.musikverk.se/www/GS/Skillingtryck_GS_0594.pdf och https://carkiv.musikverk.se/www/GS/Skillingtryck_GS_1403.pdf.
35. Matthias Jernvall, *Wärsyt, joita yksi turkulainen M. J. ittekseen hyräili muistaisansa sitä kowaa ja haikiaa yötä 4:n ja 5:n päivän välillä syyskuussa w. 1827, jona hän Turun kaupungin palon tähden, ynnä tuhanten ystäväinsä kanssa, täytyi lapsinensa paeta ja jättää majansa ja tawaransa tulen saalihiksi*, Turku: J. C. Frenckell 1828. Flera nya upplagor utkom, förutom 1828 även 1829 och 1853. Se närmare Arvid Hultin, *Luettelo Helsingin yliopiston arkkikirjallisuudesta. II Maalliset arkiveisut*, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto 1931, s. 116.
36. För ursprungstexten, se Fredmans epistel 30, [sv.wikisource.org/wiki/Fredmans epistel n:o 30](https://sv.wikisource.org/wiki/Fredmans_epistel_n:o_30).
37. Övers. till svenska Tobias Pettersson.
38. ”Kuin wääryys wei totuuden allensa, / O! armoton sydän, O! kirottu halu”. *Jernvall, Wärsyt, joita yksi turkulainen M. J. ittekseen hyräili muistaisansa sitä kowaa ja haikiaa yötä 4:n ja 5:n päivän välillä syyskuussa w. 1827*.
39. Arkkikirjallisuuden kokoelma, Pipp 2471, 2471a. Pääsarja 1827–28, 29–30; Pipp. 2471b. Pääsarja 1827–28, 31; Pipp. 2471e. Pääsarja 1827–28, 32. B-sarja II, 33. C-sarja 72; Pipp. 2471g. Pääsarja 1827–28, 35; Pipp. 2471 e, f. Pääsarja 1827–28, 33–34, NB.
40. Matisto. Jalmari VK 60:i. 1915, SKS KRA. Utförligare om Iso-Jussi, se signaturen Esa, ”Ihmistyyppjä vuosikymmenien takaa X. Iso-Jussi”, *Turun Sanomat* 14.10.1939.

41. ”Ett minne af Åbo brand”, *Helsingfors Tidningar* 12.1.1842. Ursprungstexten publicerades utan skribentens namn. Den finska översättningen publicerades 1927: Zachris Topelius, ”Eräs muistelmia Turun palosta”, *Aamu* 6/1927, s. 248–250.
42. Närmare om Topelius liv, se den digitala utgåvan av Zacharias Topelius Skrifter, <https://topelius.sls.fi/sv/about/03-01-01>; Matti Klinge, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*, övers. Nils Erik Forsgård, Helsingfors & Stockholm: Söderström & Atlantis 2000.
43. Zacharias Topelius, *Finland framställt i teckningar*, utg. Jens Grandell & Rainer Knapas, ZTS XII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011, s. 75, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-12156-1750836660>.
44. Aristoteles, *Om diktkonsten*. Ny översättning av Jan Stolpe, inledning av Arne Melberg, Göteborg: Anamma böcker 1994. Se även Hannu Salmi, ”Lissabonin maanjäristyksestä Estonian katastrofiin. Onnettomuus-uutisointi ja ’tulevan pahan pelko’”, *Lopun alku. Katastrofien historiaa ja nykypäivää*, s. 23.
45. Topelius, *Finland framställt i teckningar*, s. 75, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-12156-1750836660>.
46. Dahlström, *Huru uppstod Åbo brand?*
47. Tottijärvi. Frans Kärki 3758. 1948, SKS KRA.
48. Se Dahlström, *Åbo brand*, s. 302.
49. K.J. Gummerus, *Ylhäiset ja alhaiset. Alkuperäinen romaani kahdessa osassa*, Tampere: Hagelberg 1870. Citaten översatta från finskan av Tobias Pettersson.
50. Zacharias Topelius, ”Boken om Vårt Land. Sjetten Läsningen (187. Åbo brand). Berättelser från Finlands nyare tid”, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, utg. Magnus Nylund under medverkan av Håkan Andersson, Pia Forssell och Henrik Knif, ZTS XVII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-9683-1652267590>.
51. Håkan Andersson, Pia Forssell, Henrik Knif & Magnus Nylund, ”Inledning”, Zacharias Topelius, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-8074-1609135389>.
52. *Morgonbladet* 4.9.1877.
53. *Åbo Tidning* 4.9.1902; *Tammerfors Nyheter* 6.9.1902; *Västra Finland* 6.9.1902.
54. ”Turun palo v. 1827”, *Suomen Kuvalehti* 1.9.1877. Se även *Sanomia Turusta* 5.9.1877.
55. *Turun Lehti* 4.9.1877.
56. Se t.ex. ”Surullinen muistopäivä”, *Uusi Aura* 4.9.1902; *Kaiku* 4.9.1912; *Turunmaa* 21.6.1925; *Aamulehti* 28.6.1925.

57. ”Kirje Helsingistä”, *Uusi Aura* 27.9.1905. Originaltexten på finska:
 ”Olisipa teurastaja Hellmanin palvelustyttö Aningaisten mäellä aikanaan hiukan varovaisemmin keittänyt talipataansa tai Turun palo edes rajoittunut sille puolelle Aurajokea, niin olisi varmaan yliopisto ja kenties monet muut oppilaitokset Helsingin sijasta siellä Turussa...”
58. ”Doktorsavhandlingen rehabiliterade pigan”, *Aftonbladet* 30.5.1929.
59. Ännu 1983, då *Uusi Suomi* ställde läsarfrågan: ”I vems hus fick branden sin början och vad var det man hade gjort där?”, löd svaret enligt tidningen: ”Åbo brand började på kvällen 4.9.1827 i stadsdelen Aningais i slaktaren Hellmans hus, där man med eldens hjälp skirat talg.” Det är beskrivande för hur seglivad uppgiften är. Se ”Kymmenen kysymystä”, *Uusi Suomi* 21.11.1983.
60. *Sanomia Turusta* 5.9.1877. Originaltexten på finska: ”Sanotaan, että aika selvittää surun sumut, että syväkin murhe vähitellen menettää katkeruutensa, ja se on kai myös asiain laita. Mutta muisto murheen aiheesta elää kuitenkin edelleen, se ei milloinkaan tykkänään haihdu, vaan virkoo vähästäkin syystä voimiin. Vuosikymmenien, vielä vuosisatojenkin jälkeen suuret onnettomuudet vetävät huomiota puoleensa ja vaikka niiden vaikuttamat vammat ovatkin paratut, herättää niiden muisto surua mieleen.”
61. *Åbo Underrättelser* 5.9.1877.
62. Salmunen, Hentrik/Salmus, Hentrik: Yxi weisu Sijttä surkiasta tuli palosta kuin tapahduj turuun kaupungis aura joienn rannalla 4. päi syys kuus vuonna 1827. Arkkiveisun käsikirjoitus [Manus till skillingtryck]. VIII:o, 4 s. Fraktuuraa jäljittelyä käsiala. Saatu Elias Lönnrotin kuolinpesästä 2.2.1888. Kl. 10617x. [A2415], SKS KIA. I Finska Litteratursällskapetets samlingar hittades våren 2022 också en annan handskriven visa, ”Turun palo laulu”, som saknar både datering och upphovsperson, men som till sitt innehåll huvudsakligen är identisk. Uppenbarligen trycktes denna visa aldrig. Den levde i minnet och i handskrivna kopior. Historica 8. Turun palo laulu. Arkkiveisun käsikirjoitus [Manus till skillingtryck], SKS KIA. Jag har inte lyckats utreda vem denne Hentrik Salmus var, men en bonde med detta namn bodde i Påmark i mitten av 1800-talet. En person med samma namn dog som fånge på Svartholms fästning i juli 1841.
63. För månens faser och uppgångs- och nedgångstider 1927, se webbplatsen Time and Date <https://www.timeanddate.com/moon/finland/turku?month=9&year=1927>.
64. ”Turun palon 100-vuotisjuhla”, *Uusi Aura* 4.9.1927.
65. Föredragens innehåll och programmet i övrigt skildrades i flera dagstidningar, se t.ex. *Turun Sanomat* 5.9.1927; *Uusi Aura* 5.9.1927; *Åbo Under-*

- rättelser 5.9.1927; Ilkka 5.9.1927; *Aamulehti* 5.9.1927, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927; *Haminan Lehti* 6.9.1927; *Björneborgs Tidning* 6.9.1927; *Hangö* 6.9.1927; *Karjala* 6.9.1927; *Saarijärven Paavo* 6.9.1927; *Tampereen Sanomat* 6.9.1927; *Sisä-Suomi* 6.9.1927; *Turunmaa* 6.9.1927; *Vasabladet* 6.9.1927; *Seinäjoen Sanomat* 7.9.1927.
66. För solens uppgångs- och nedgångstider och skymningens faser, se webbplatsen Time and Date, <https://www.timeanddate.com/moon/finland/turku?month=9&year=1927>.
67. Psalmen hade nummer 142 i 1886 års psalmbok. Senare har en ny finsk översättning gjorts, med namnet ”On meillä aarre verraton”.
68. Inberg talade på både finska och svenska. Det finskspråkiga talet publicerades i sin helhet bland annat i *Italehti* den 5 september. Se närmare ”Harvinainen tunnelmakylläinen juhlahetki vanhassa Turussa”, *Italehti* 5.9.1927. Den svenskspråkiga texten publicerades bland annat i *Hufvudstadsbladet* och *Åbo Underrättelser*. Se närmare ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927; ”Sekelminnet av Åbo brand”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1927.
69. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
70. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
71. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
72. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
73. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927; ”Sekelminnet av Åbo brand”, *Åbo Underrättelser* 5.9.1927.
74. *Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keski-ajalta nykypäivään*, toim. Sanna Kupila ja Marita Söderström, Turku: Turun museokeskus 2011, s. 362.
75. ”Turku vietti illalla palonsa 100-vuotismuistoa”, *Uusi Aura* 5.9.1927.
76. Processionens rutt beskrevs i flera tidningsreportage, se t.ex. ”Turun suurpalon 100-vuotisjuhla vietettiin eilen illalla”, *Turun Sanomat* 5.9.1927, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
77. ”Åbo stad hugfäster värdigt minnet av den stora branden”, *Hufvudstadsbladet* 5.9.1927.
78. Plattan finns fortfarande kvar på Mariegatan i Åbo, men inte exakt på sin ursprungliga plats. År 1977 gjordes en justering utifrån Toivo T. Rinnes forskning. Se Ritva Kankamo, ”Syllinen olikin byrokratia eikä porvari Hellmanin piika”, *Uusi Suomi* 5.9.1977.
79. FL Hannu Laaksonen berättade denna historia för mig.

80. Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker 1868–1878 AP_I I Aa3:13, s. 954, RA. Se även Åbo finska församlings kyrkböcker 1831–1837 AP_II I Aa1:56, s. 247, RA. Se även Åbo finska församlings födsel- och doplängder 1823–1832 AP_I C1:11, s. 754, RA. Frans Hjalmar Kanervo föddes den 11 februari 1876 och Axel Frans Österman den 11 januari 1830.
81. Alfhild Forslin, ”Goder afton, goder afton både herre och fru...”, *Suomen Turku* 4/1976, 16. Forslins dotter Gun Herranen minns att hon i barn-
domen var med när sångerna sjöngs, och att Kanervo själv då deltog. E-postmeddelande från Gun Herranen till författaren 26.11.2021. För stämningen i Kanervos hus, se närmare ”Idylli ja arki Luostarinmäellä”, *Kaunis koti* 4/1961, s. 19–23.
82. En vers med noter, insänd av Alfhild Forslin, finns bevarad i Finska Litteratursällskapets arkiv. På bladet finns texten: ”Saatu Alfhild Forslinin välityksellä, tiedusteluna allaolevan laulun alkuperän johdosta. Laulanut Emil Kanervo Luostarinmäellä, rap. A.F. 1954.” (Inkommen genom Alfhild Forslin, med en förfrågan om ursprunget till sången nedan. Sjungen av Emil Kanervo rap. A.F. 1954.) Visa om Åbo brand nedtecknad av Alfhild Forslin, 1954, SKR KRA. Av misstag har ”Emil Kanervo” antecknats som sångare, men det handlade i verkligheten om Hjalmar Kanervo. Se t.ex. Meta Torvalds, ”Bedrövliga kväden om Åbos förstörelse”, *Suomen Turku* 3/1977, s. 32–34. Texten som Forslin skrev ner är inte alldeles identisk med det ursprungliga skillingtrycket. Ordet ”oloo” har blivit ”eloo” och ”se kowa palo” är här skrivet ”toi kova palo”.
83. Meta Torvalds, ”Bedrövliga kväden om Åbos förstörelse”, *Suomen Turku* 3/1977, s. 32–34.

EPILOG – EFTER STORMEN

1. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1834–1840, AP_II I Aa2:18, s. 205–206: 6: 11, 1, RA.
2. Åbo svenska församling, doplängder, databasen Hiski, hiski.genealogia.fi. Se även födda i Åbo svenska församling 1827–1845 JK1185, s. 93, RA. Åbo svenska församling, vigsellängder. Databasen Hiski, hiski.genealogia.fi.
3. Åbo svenska församling, doplängder. Databasen Hiski, hiski.genealogia.fi. Se även Åbo svenska församlings kyrkböcker 1834–1840, AP_II I Aa2:18, s. 205–206: 6: 11, 1, RA.
4. Christina Elisabet bodde kvar på Aningaisbacken ännu 1844. Uppgifterna finns noterade i kyrkböcker, se närmare Åbo svenska församlings kyrkböcker 1841–1848, AP_II I Aa2:22, s. 114 97: 6.11.1, RA.

5. Vid sin död bodde Christina Elisabet i kvarter 5 i den sjätte stadsdelen. Se Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker 1865–1880, AP_II I Aa4:5, s. 1000: 6.5.1, RA. Se även Åbo domkyrkoförsamlings begravningslängder 1865–1873, s. 193, RA.
6. Åbo finska församlings kyrkböcker 1832–1838, AP I Aa1:58, s. 91: 6.11.1, RA.
7. Åbo finska församlings vigsellängder 1817–1845, s. 132, RA. Se även vigda i Åbo finska församling, databasen Hiski, hiski.genealogia.fi.
8. Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker 1846–1852, AP_III I Aa3:3, s. 308, RA.
9. Åbo finska församlings begravningslängder, databasen Hiski, hiski.genealogia.fi.
10. Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker 1846–1852, AP_III I Aa3:3, s. 308, RA.
11. Vid sin död bodde Maria på tomt nummer 1 i kvarter 22 i den första stadsdelen. Se Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker 1865–1880, AP I Aa4:4, s. 763, RA. Se även Åbo domkyrkoförsamlings dop-, vigsel- och begravningslängder 1873–1876, s. 468, RA.
12. Åbo svenska församlings kyrkböcker 1823–1829, AP_II I Aa2:11, s. 543, RA.
13. *Finlands Allmänna Tidning* 25.6.1829. Se även Helsingfors, doplängder, databasen Hiski, hiski.genealogia.fi.
14. *Helsingfors Tidningar* 20.3.1833. Se även begravningslängder i Pojo församling 1794–1848, s.147, RA.
15. Begravningslängder i Pojo församling 1794–1848, s. 151, RA.
16. *Åbo Underrättelser* 14.4.1898.
17. Runeberg, *Min pennas saga*, s. 61. Om brandens psykiska inverkan, se även Karin Allardt Ekelund, *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie*, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1942, s. 75–76.
18. Runeberg, *Min pennas saga*, s. 62.
19. Novellen utkom ursprungligen utan författarens namn, se ”En dröm”, *Necken. Poetisk kalender för 1845 utgifven af F. Berndtson*, Helsingfors: J.C. Frenckell & Son 1844, s. 145–151.
20. Riikka Kaisti, *Turun tuomiokirkko. Rakkaudella rakennettu*, Turku: Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä & Turun tuomiokirkkomuseo 2013, s. 69.
21. N.H.R., ”En tidsbild från den 4 och 5 September 1827”, *Åbo Underrättelser* 4.9 och 5.9.1877.
22. K.I. Karttunen, ”Pinello-suvun edustajista. Muutamia tietoja Niilo Henriikki Pinellon toiminnasta Turussa”, *Uusi Aura* 5.6.1932.
23. Klischies, *Argelander: der Astronom*, s. 54.

24. Dagboksanteckning 19.2.1837. Zacharias Topelius, *Dagböcker 1832–1840, 1842*, utg. Pia Asp, ZTS XXI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-7115-1525330803>.
25. Klischies, *Argelander: der Astronom*, s. 85–156.
26. Saalas, *Carl Reinhold Sahlberg. Luonnontutkija, yliopisto ja maatalousmies 1779–1860*, s. 436–441.
27. För bakgrunden till självbiografin, se Ragnar Dahlbergs förord i verket ”Professor Adolf Mobergs autobiografi. Utgiven av Ragnar Dahlberg”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 3, red. Gunnar Castrén, Carl von Bonsdorff & C.A. Nordman, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1927, s. 101–102.

Källor och litteratur

Arkivkällor

Arkivkällorna uppges delvis på båda svenska och finska för att underlätta arbetet för den som är intresserad av att leta fram uppgifter i de finska arkiven.

FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET – SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA (SKS), HELSINGFORS

Arkivmaterial inom litteratur och kulturhistoria (SKS KIA)

Historica 8. Turun palo laulu. Arkkiveisun käsikirjoitus (Manus till skillingtryck)

Salmunen, Hentrik/Salmus, Hentrik: Yxi weisu Sijttä surkiasta tuli palosta kuin tapahduj turuun kaupungis aura joienn rannalla 4. päi syys kuus wuona 1827. Arkkiveisun käsikirjoitus (Manus till skillingtryck). VIII:o, 4 s. Fraktuuraa jäljittelevä käsiala. Saatu Elias Lönnrotin kuolinpesästä 2.2.1888. Kl. 10617x. [A2415].

Arkivmaterial inom folkminne och samtidskultur (SKS KRA)

Alfhild Forslinin muistiin kirjoittama arkiveisu Turun palosta, 1954 (Visa om Åbo brand nedtecknad av Alfhild Forslin)

Matisto. Jalmari VK 60:1. 1915

Tottijärvi. Frans Kärki 3758. 1948

HELSINGFORS UNIVERSITETS ARKIV

Friedrich Argelanderin havaintopäiväkirja, E3:3, Havaintopäiväkirjat 1824–1829 (Friedrich Argelanders observationsdagböcker)

Friedrich Argelanders brev till Friedrich Georg Wilhelm Struve 12.9.1827

NATIONALBIBLIOTEKET, HELSINGFORS (NB)

Handschriftssamlingen

Immanuel Ilmonis samling Coll. 434

Skillingstryckssamlingen

RIKSARKIVET, HELSINGFORS (RA)

Anders Henrik Falcks arkiv

Mottagna brev 1811–1851

Ilomantsin kihlakunnan kruununvoudin kirjekokoelma (Ilomants härads kronofogdes brevsamling) Ec:228 och Ec:229

Gustaf Adolfs Järnefelt, mottagna brev

J.P. Winters arkiv

Brev, dagböcker 1812–1872

Kingelinska handelshusets arkiv

Ea 25: Mottagna brev A–J 1827

Ea 26: Mottagna brev K–Ö 1827

Lantmäteristyrelsens arkiv för renoverade kartor

MHA U Uudistuskartat ja -asiakirjat (Renoverade kartor och dokument)

Länsstyrelsen för Åbo och Björneborgs län, landskansliet Da:46

Mantalslängder för Åbo och Björneborgs län 1827

Nils Bonsdorffs arkiv

Mottagna brev (1795–1828)

Pojo församlings kyrkböcker

S:t Marie församlings kyrkböcker

Släkten Geitlins arkiv (1810–1918)

Släkten Stjernvalls arkiv 4 (Ä)

Svante Dahlströms stadshistoriska kartotek

Turun ulkomaalaisten kortisto (Kartotek över utländska personer i Åbo)

Turun ulkomaalaisten korttihakemisto sukunimen mukaisesti 1827–1853, Bde:2
(Kartotek över utländska personer i Åbo enligt efternamn)

Villnäs församlings kyrkböcker

Åbo domkyrkoförsamlings kyrkböcker

Åbo domkyrkoförsamlings parallella kyrkböcker (rinnakkaisriippikirjat)

Åbo finska församlings kyrkböcker

Åbo svenska församlings kyrkböcker

ÅBO STADSARKIV (ÅSA)

Nils Henrik Pinellos bouppteckning 1879

Åbo kämnerrätts promemorior och protokoll 1827

ÅBO AKADEMIS BIBLIOTEK, HANDSKRIFTSSAMLINGARNA, ÅBO (ÅAB)

Johan Jacob von Julins samling

Självbiografiska anteckningar och brev till Johan Josef Pippingsköld, Perno-samlingen

Släkten Adlerstjernas (Avellan) samling

Tidningar och tidskrifter

Aalborgs Stiftstidende og Adresse-Avis 1827
Aamulehti 1925, 1927
Aarhus Stifts-Tidende 1827
Affiches, annonces et avis divers de Rotterdam 1827
Aftonbladet 1929
Augsburger Ordinari-Postzeitung 1827
Baltimore Gazette and Daily Advertiser 1827
Björneborgs Tidning 1927
Borås Weckoblad 1827
Boston Traveler 1827
Caledonian Mercury 1827
Commercial Advertiser 1827
Dagligt Allehanda 1827
Den Norske Rigtstidende 1827
Der bayerische Volksfreund 1827
Der Friedens- u. Kriegs-Kurier 1827
Devizes and Wiltshire Gazette 1827
Drentsche courant 1827
Dörptsche Zeitung 1827
Etelä-Suomen Sanomat 1973
Finlands Allmänna Tidning 1827, 1829
Foreign Review, and Continental Miscellany 1828
Freiburger Zeitung 1827
Gazeta Polska 1827
Haminan Lehti 1927
Hangö 1927
Helsingfors Morgonblad 1833, 1836
Helsingfors Tidningar 1833, 1842
Helsingin Sanomat 1977
Hufvudstadsbladet 1927
Häme 1935
Ilkka 1927
Iltalehti 1927
Journal de la province de Limbourg 1827
Journal de St. Pétersbourg politique et littéraire 1827
Kaiku 1912
Kainuun Sanomat 1933
Karjala 1927

Kaunis Koti 1961
Le Figaro 1827
Le Journal des Débats politiques et littéraires 1827
Leipziger Zeitung 1827
Mercurius 1827
Morgonbladet 1877
Münchener Politische Zeitung 1827
National Gazette 1827
Neckar-Zeitung 1827
Nederlandsche Staats-Courant 1827
New York Spectator 1827
Prager Zeitung 1827
Pressburger Zeitung 1827
Saarijärven PaaVO 1927
Sanomia Turusta 1852, 1877
Seinäjoen Sanomat 1927
Sisä-Suomi 1927
St. Petersburgische Zeitung 1827
Stockholms Dagblad 1827
Suomen Kuvalehti 1877, 1927
Suomen teollisuus 1923
Tags-Blatt für München 1827
Tammerfors Nyheter 1902
Tampereen Sanomat 1927
The Asiatic Journal and Monthly Register for British and Foreign India 1828
The Classical Journal 1828
The Examiner 1827
The Hobart Town Courier 1828
The Leeds Mercury 1827
The Monthly Repository and Review of Theology and General Literature 1828
The Standard 1827
The Times 1827
Turun Lehti 1877, 1902
Turun Sanomat 1927, 1939, 1977
Turunmaa 1925, 1927
Tylkkäri. Turun ylioppilaslehti 2017
Utrechts volksblad 1827
Uusi Aura 1902, 1905, 1927, 1932
Uusi Suomi 1927, 1963, 1977, 1983
Vasabladet 1927
Viikko-Sanomat 1924

Västra Finland 1902
Wiener Zeitung 1827
Woolmer's Exeter and Plymouth Gazette 1827
Åbo Allmänna Tidning 1812
Åbo Tidning 1902
Åbo Tidningar 1821, 1827
Åbo Underrättelser 1877, 1927, 1980
Österreicher Beobachter 1827

Samtidslitteratur, memoarer och brevsamlingar

- Aina [Forssman, Edith], *Vid aftonlampan. Skizzer och noveller*, Femtonde delen, Helsingfors: Söderström & C:o 1907.
- Bowring, Lewin B., *Autobiographical Recollections of Sir John Bowring*, London: H. S. King & Co 1877.
- Cederberg, A. R., ”Otteita turkulaisen ylioppilaan kirjeistä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1907.
- Davydov, Denis, ”Kulnevin muisto Suomessa. Sotamuistiinpanoistani vuosi 1808”, *Kesäyön lumoa kohti. Venäläisiä matkakuvauksia 1800-luvun alun Suomesta*, toim. Tatjana Tihmeneva, suom. Erkki Peuranen, Turku: Enostone 2001.
- von Goethe, Johann Wolfgang, *Tagebücher. Band III: 1824–1832*, Hrsg. Gerhart Baumann, Stuttgart: J. Cotta'sche Buchhandlung, s.a. 1956.
- Gummerus, K. J., *Ylhäiset ja alhaiset. Alkuperäinen romaani kahdessa osassa*, Tampere: Hagelberg 1870.
- Ekwall, Daniel, *Walitus-wirsi sen surkian tuli-palon ylitse, joka Turun kaupungin häwitti sinä 4 ja 5 päiväinä syyskuusa 1827*. Kokoon pandu Dan. Ekwallilda, Jer. Wal. W. 4: 11. Herra on Zionisa tulen sytyttänyt, joka myös hänen perustuksensa polttanut on, Turku: J. C. Frenckell 1828.
- Engel, C. L., *Kirjeet, Brev, Briefe*, Helsinki: Helsinki-seura 1989.
- Helenius, Carl, *Lohduttawa laulu jonga onnettomille tutuillensa Turussa tuli palon jälkeen vuonna 1827 neuwoxi on kokoonpannut Carl Helenius, Kirkkoherra Pöytyällä*, Turku: J. C. Frenckell 1828.
- Ilmoni, Synnöve, *Vad farfars taskbok gömde. En romantikers kärleks saga*, Åbo: Förlaget Bro 1946.
- Jernvall, Matthias, *Wärsyt, joita yksi turkulainen M J. ittekseen hyräili muistaissansa sitä kowaa ja haikiaa yötä 4:n ja 5:n päiväinä wälillä syyskuussa w. 1827, jona hän Turun kaupungin palon tähden, ynnä tuhanten ystäwäinsä kanssa, täytyi lapsinensa paeta ja jättää majansa ja tawaransa tulen saalihiksi*, Turku: J. C. Frenckell 1828 [nya upplagor 1829 och 1853].
- Julin, Erik, *Anteckningar om Åbo stad*, utg. Svante Dahlström, Åbo: Åbo Akademi 1918.

- Kapten Puff [Nils Henrik Pinello], *Små berättelser och tidsbilder I*, Åbo: G. W. Wilén & Co 1866.
- Kapten Puff [Nils Henrik Pinello], *Små berättelser och tidsbilder V*, Åbo: G. W. Wilén & Co 1878.
- von Kleist, Heinrich, *Das Käthchen von Heilbronn oder die Feuerprobe*, Hrsg. Martin Wald, Ditzingen: Reclam 2014.
- Lagus, Wilhelm, *Minnestal öfver Fredrik Wilhelm Pipping*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1868.
- [Lagus, Wilhelm] W.L., *Från pojkkåren och gymnasiet*, Helsingfors: G.W. Edlunds förlag 1904.
- Laulu Oulun Palosta, Joka tapahtui sinä 23 päiw. Toukokuusa wuonna 1822. Jonka yxi sokia mies Limingan pitäjästä, Tyrnävän seurakunnasta on ylösajatellu hänen köyhydesänsä*, Oulu: C.E. Barck 1828.
- Luthström, Carl Johan, *Minnen af Åbo Brand*, Åbo: J.C. Frenckell & Son 1828.
- Luthström, Carl Johan, *Ramar till taflorne af vådelden i Åbo, eller, Åbo stads tack-offer från skuggornas rike*, Åbo: Christ. Ludv. Hjelt 1829.
- [Moberg, Adolf], ”Professor Adolf Mobergs autobiografi”, utg. Ragnar Dahlberg, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 3, red. Gunnar Castrén, Carl von Bonsdorff & C.A. Nordman, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1927, s. 101–252.
- de Montaigne, Michel, *Essayer. Bok 1*, övers. och komm. av Jan Stolpe, Stockholm: Atlantis 2012.
- Necken. Poetisk kalender för 1845 utgifven af F. Berndtson*, Helsingfors: J.C. Frenckell & Son 1844.
- Oulun Kaupunnin Palosta 23:tenä päiwänä Toukokuusa 1822. Runosa Selittänyt G.Toppelius, Kaupunnin Lääkäri*, Oulu: C.E. Barck 1832, [digi.kirjastot.fi/files/original/d272bc357cbd7fa53fb5c978055eb175.pdf](https://digikirjastot.fi/files/original/d272bc357cbd7fa53fb5c978055eb175.pdf).
- Putjata, Nikolai, ”Turku”, *Kesäyön lumoa kohti. Venäläisiä matkakuvauksia 1800-luvun alun Suomesta*, toim. Tatjana Tihmeneva, suom. Erkki Peuranen, Turku: Enostone 2001.
- Rancken, J.O.I., *Två resebref från kontinenten 1828, 1829 af Imman. Ilmoni*, Wasa: [Wasabladet] 1891, urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00002118.
- Rancken, J.O.I., *Fem resebref från kontinenten af Immanuel Ilmoni 1828– 1830*, Nikolaistad: [s.n.] 1894, urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00002117.
- Runeberg, Fredrika [–a–g], *Teckningar och drömmar*, Helsingfors: Theodor Söderholms förlag 1861.
- Runeberg, Fredrika, *Min pennassaga*, utg. Hedvig Rask, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis 2007.
- Runo Laulu laulettawa Murehella muisteltawam Suru suulla saneltawa, Turun Tuimasta palosta, Päiväll sillä neljännellä Kuusa wiimmein kuluneesa Syksy kuuksi kutsutusa Wuonna 1827*, Oulu: C.E. Barck 1827.

- Schimmer, Karl August, *Geschichts- und Erinnerungs-Kalender auf das gemeine Jahr 1846. Ein nützliches Tagebuch für alle Stände besonders aber für Freunde der vaterländischen Geschichte*, Zweiundzwanzigster Jahrgang, Wien: Sollinger 1845.
- Sjöström, Axel Gabriel, *Taflor af vädelden i Åbo*, Åbo: J.C. Frenckell & Son 1827.
- Topelius, Zacharias. ”Eräs muistelma Turun palosta”, *Aamu* 6/1927.
- Topelius, Zacharias, *Finland framställt i teckningar*, utg. Jens Grandell & Rainer Knapas, ZTS XII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-7228-1552035302>.
- Topelius, Zacharias, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, utg. Magnus Nylund under medverkan av Håkan Andersson, Pia Forssell och Henrik Knif, ZTS XVII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-6597-1508156359>.
- Topelius, Zacharias, *Dagböcker 1832–1840, 1842*, utg. Pia Asp under medverkan av Eliel Kilpelä, ZTS XXI, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-7059-1525330243>.
- ”Turun palo v. 1827. Kaksi Imm. Ilmonin kirjettä A. I. Arvidssonille. Julkaissut A.R. Saarenpää”, *Historiallinen Arkisto XXII*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1911.
- Wallenberg, Jacob & Torkel Stålmärck, *Samlade skrifter II. Min son på galejan. Susanna*, utg. Torkel Stålmärck, Stockholm: Svenska Vitterhetssamfundet 1999.

Forskningslitteratur

- Allardt Ekelund, Karin, *Fredrika Runeberg. En biografisk och litteraturhistorisk studie*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1942.
- Andersson, Håkan, Pia Forssell, Henrik Knif & Magnus Nylund, ”Inledning”, Zacharias Topelius, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land*, utg. Magnus Nylund, ZTS XVII, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2017, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-8074-1609135389>.
- Andersson, Otto, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, Helsingfors: Holger Schildts förlagsaktiebolag 1921.
- Aristoteles, *Om diktkonsten*, övers. Jan Stolpe, inledning av Arne Melberg, Göteborg: Anamma böcker 1994.
- Artukka, Topi, *Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla*, Helsinki: Suomen Tiedeseura – Societas Scientiarum Fennica 2021.
- Assmann, Jan, ”Collective Memory and Cultural Identity”, *New German Critique* 65/1995.

- Assmann, Jan, "Communicative and Cultural Memory", *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, eds. Astrid Erll & Ansgar Nünning in collaboration with Sara B. Young, Berlin: Walter de Gruyter 2008.
- Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg. Supplementband 1860–1877.* Med ledning av J.E. Strömborgs efterlämnade dagbokanteckningar utarbetat av Karin Allardt, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1927.
- von Bonsdorff, Carl, *Tre lärde män. Per Adolf och Johan Gabriel von Bonsdorff, Evert Julius Bonsdorff. Levnadsskildringar*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1944.
- Corbin, Alain, *Village Bells. Sound and Meaning in the Nineteenth-century French Countryside*, New York: Columbia University Press 1998.
- Dahlström, Svante, "Huru uppstod Åbo brand?", *Album utgivet av Åbo avdelning I*, Helsingfors: Lilius & Hertzberg 1910.
- Dahlström, Svante, *Huru uppstod Åbo brand? Övertryck ur Åbo avdelning album 1910*, Åbo: Hembygdföreningen i Åbo 1912.
- Dahlström, Svante, "Åbo för 100 år sedan", *Brandvakten* 4/1927.
- Dahlström, Svante, *Åbo brand 1827. Studier i Åbo stads byggnadshistoria intill 1843 I*, Åbo: Styrelsen för Åbo stads historiska museum 1929.
- Eränen, Liisa, "Traumapsykologian lyhyt historia", *Lopun alku. Katastrofien historiaa ja nykypäivää*, toim. Hannu Salmi, Turku: Turun yliopiston historian laitos 1996.
- Forslin, Alfhild, "Om kapelldrängen Wirmolin i Pinellos Åbo", *Suomen Turku* 2/1960.
- Forslin, Alfhild, "Goder afton, goder afton både herre och fru ...", *Suomen Turku* 4/1976.
- Forssell, Pia, "Pinello, Nils Henrik", *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, [URN:NBN:fi:sls-4614-1416928957220](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4614-1416928957220).
- Fritzsche, Peter, *Stranded in the Present. Modern Time and the Melancholy of History*, Cambridge: Harvard University Press 2004.
- Fritzsche, Peter, "The Melancholy of History: The French Revolution and European Historiography", *The Literature of Melancholia. Early Modern to Postmodern*, eds. Martin Middeke & Christina Wald, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2011.
- Gisiko, släkt, [urn:sbl:13075](https://sbl.se/artikel/13075), *Svenskt biografiskt lexikon* (hämtad 6.8.2025).
- Haggrén, Georg, "Wittfooth, Hans", webbpublikationen *Kansallisbiografia*. Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003908.
- Hanson, Neil, *The Great Fire of London. In That Apocalyptic Year, 1666*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons 2001.

- Hatavara, Mari, ”Maamme kirja ja kirja maastamme”, Zacharias Topelius, *Maamme kirja*. Digitaalinen editio, toim. Reeta Holopainen, Sakari Katajamäki & Ossi Kokko, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland 2018, urn.fi/URN:NBN:fi:sls-6612-1523551508.
- Heinricius, Gustaf, *Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1912.
- Heinricius, Gustaf, *Från samhällslifvet i Åbo 1809–1827*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1914.
- Heinricius, Gustaf, *Skildringar från Åbo Akademi 1808–1828*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1914.
- Hietala, Marjatta, ”Fear of Fires: Impact of Fires on Towns in Finland at the Beginning of the 19th Century”, *Cities and Catastrophes. Coping with Emergency in European History. Villes et catastrophes. Réactions face à l'urgence dans l'histoire européenne*, eds. Geneviève Massard-Guilbaud, Harold L. Platt & Dieter Schott, Frankfurt am Main: Peter Lang 2002.
- Hirn, Yrjö, ”Sir John Bowring och Finland”, *Finsk Tidskrift* 5–6/1925.
- Hultin, Arvid, *Luettelo Helsingin yliopiston arkkikirjallisuudesta. I Hengelliset arkkiveisut*, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto 1929.
- Hultin, Arvid, *Luettelo Helsingin yliopiston arkkikirjallisuudesta. II Maalliset arkkiveisut*, Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto 1931.
- Hultman, Emmy, ”Branden i Ekenäs 1821”, *Finsk Tidskrift* 4/1929.
- Kaisti, Riikka, *Turun tuomiokirkko. Rakkaudella rakennettu*, Turku: Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymä & Turun tuomiokirkkomuseo 2013.
- Kalleinen, Kristiina, *”Isänmaani onni on kuulua Venäjälle”. Vapaaherra Lars Gabriel von Haartmanin elämä*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
- Kalpa, Harri, *Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään*, Turku: Turun Sanomat 1969.
- Kalpa, Harri, *Muuttuva kaupunki. Turku eilen ja tänään II*, Turku: Turun Sanomat 1971.
- Klischies, Manfred, *Argelander: der Astronom*, 2. Auflage, Lilienthal: Simmering, 2000.
- Klinge, Matti et al., *Kejsarliga Alexanders Universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*, övers. Jan-Ivar Lindén & Nina Edgren, Helsingfors: Otava 1989.
- Klinge, Matti, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*, övers. Nils Erik Forsgård, Helsingfors & Stockholm: Söderström & Atlantis 2000.
- Klinge, Matti, *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst*, övers. Geo Stenius, Helsingfors & Stockholm: Atlantis & Söderströms 2009, s. 122–123.

- Korpiola, Mia, ”Johan Fredrik Heldt (1780–1854) – eksentrinen turkulainen mesenaatti ja ’kuolinpesäkamreeri’”, blogg för projektet Oikeudellinen tieto ja taito Suomessa/Legal Literacy in Finland 1750–1920 vid Åbo universitet, 8.2.2021, <https://blogit.utu.fi/oikeudellinentietotaito/2021/02/08/johan-fredrik-heldt-1780-1854-eksentrinen-turkulainen-mesenaatti-ja-kuolinpesakamreeri/> (hämtad 26.5.2025).
- Kostet, Juhani, *Turun raadista käräjäoikeuteen. Oikeuslaitoksen turkulaisia vaiheita keskiajalta toisen vuosituhannen lopulle*, Turku: Turun kaupunki 1998.
- Kurri, Kaarin, ”Aninkainen”, *Kylistä kasvoi Turku. Kaarinasta, Maariasta ja Raisiosta Turkuun liitettyjen kylien historiaa*, toim. Sanna Kupila & Jenna Kostet, toinen painos, Turku: Turun museokeskus 2022.
- Lehikoinen, Esa, Risto Lemmetyinen, Timo Vuorisalo & Sari Kivistö, *Suomen lintutieteen synty. Turun Akatemian aika*, Turku: Faros-kustannus 2009.
- Lehti, Raimo & Tapio Markkanen, *History of Astronomy in Finland 1828–1918*, Helsinki: Soc. Scientiarum Fennica 2010.
- Leikola, Anto, ”Bonsdorff, Per Adolf von”, webbpublikationen *Kansallisbiografia*, Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003152>.
- Leikola, Anto, ”Sahlberg, Carl Reinhold”, webbpublikationen *Kansallisbiografia*, Studia Biographica 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003616>.
- Liljeström, Anna, *Kotona Linnunradassa*, Tähtitieteellinen yhdistys Ursa ry., 2017, <https://www.ursa.fi/blogi/otsikon-takana/kotona-linnunradassa/?replytocom=4026>, (hämtad 7.7.2025).
- Markkanen, Tapio, *Suomen tähtitieteen historia*, Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Ursa ry. 2015.
- Nervander, E., ”Om finske målaren Gustaf Wilhelm Finnberg”, *Ateneum* 4, 15.8.1900.
- Nikula, Oscar, *Åbo stads historia 1809–1856*, Åbo: Åbo stad 1973.
- Nousiainen, Oskari, ”Suurtulipalojen hävitykset runojen ja arkiveisujen aiheena”, *Suojattu koti* 3/1935.
- Osterhammel, Jürgen, *The Transformation of the World. A Global History of the Nineteenth Century*, Princeton NJ: Princeton University Press 2014.
- Palaja, Uuti, ”Aikansa suurkatastrofi – Turun palo 1827”, *Suomen Turku* 2/1979.
- Pihkala, Erkki, ”Keskiajan markasta setelieuroon”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 1/2002.
- Poutanen, Markku, *Suomalainen Argelander oli tähtitieteen uranuurtaja 1800-luvulla* (2020), <https://web.archive.org/web/20230325103126/https://www.maanmittauslaitos.fi/ajankohtaista/suomalainen-argelander-oli-tahtitieteen-uranuurtaja-1800-luvulla> (hämtad 7.5.2025).

- Rahikainen, Marjatta & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.
- Railo, J. E., ”Ensimmäinen vaksinaatio Suomessa ja lääketieteen tohtori Anders Boxström (1760–1849)”, *Hippokrates* 10/1993.
- Railo, J. E., ”Ilmoni, Immanuel”, *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, [URN:NBN:fi:sls-4771-1416928957377](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4771-1416928957377).
- Rantala, Heli, ”Global ’revolution’ in the early nineteenth-century Finnish press”, *History of European Ideas* 45, 2019:5, s. 721–736, doi.org/10.1080/01916599.2018.1558908.
- Rantala, Heli, *Pikisaaresta Pariisiin. Suomalaismatkajien kokemuksia 1800-luvun Euroopassa*, Helsinki: Gaudeamus 2020.
- Rantala, Heli, ”Något om böcker – kirjojen ja kauppiaiden jäljillä 1800-luvun alun Turussa”, *Turun romantikko. Esseitä Hannu Salmelle*, toim. Juhana Saarelainen, Heli Rantala, Petri Paju & Mila Oiva, Turku: Turun yliopisto 2021.
- Rein, Thiodolf, *Johan Vilhelm Snellman. Förra delen*, Helsingfors: Otava 1895.
- Rinne, Toivo T., ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, *THArk 18 Turun seitsemän vuosisataa*, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys 1965.
- Rinne, Toivo T., ”Hellmanit eivät syllisiä Turun suurpaloon”, *Suomen Turku* 4/1977.
- Saalas, Unio, ”Carl Reinhold Sahlberg luonnontutkijana, maatalousmiehenä ja kansanvalistuksen harrastajana”, *Luonnon ystävä* 5/1934.
- Saalas, Unio, *Carl Reinhold Sahlberg. Luonnontutkija, yliopisto- ja maatalousmies 1779–1860*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1956.
- Saalas, Unio, *Reinhold Ferdinand Sahlberg. Tutkimusmatkailija, luonnontieteilijä, lääkäri ja tilanomistaja 1811–1874*, Helsinki: Suomen hyönteistieteellinen seura 1958.
- Salmi, Hannu, ”Elämän tragedia. Katastrofin pelon historiaa”, *Historiallinen Aikakauskirja* 3/1995.
- Salmi, Hannu, ”Lissabonin maanjäristyksestä Estonian katastrofiin. Onnettomuus uutisointi ja ’tulevan pahan pelko’”, *Lopun alku. Katastrofien historiaa ja nykypäivää*, toim. Hannu Salmi, Turku: Turun yliopiston historian laitos 1996.
- Salmi, Hannu, ”Porthanin arkku ja historian perintö”, *Auraica* 6/2015, journal.fi/aur/article/view/53500.
- Salmi, Hannu, ”Catastrophe, Emotions and Guilt – The Great Fire of Turku 1827”, *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*, eds. Deborah Simonton & Hannu Salmi, New York: Routledge 2017.
- Salmi, Hannu, ”Muusien asuinsija’ – Turku vuoden 1827 katastrofiuutisoinnissa”, *Historia nyt – Turun Historiallisen Yhdistyksen jäsenlehti* 3/2020.

- Salmi, Hannu, Jukka Sarjala & Heli Rantala, "Embryonic Modernity: Infectious Dynamics in Early Nineteenth-Century Finnish Culture", *International Journal for History, Culture and Modernity* 8, 2020:2.
- Sarjala, Jukka, *Åboromantiken. Idéer, läslust och nätverk på 1810-talet*, Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag 2025.
- Sarlin, A.J., *Zacharias Topelius. Elämä ja toiminta*, Helsinki: Raittiuskansan Kirjapaino 1917.
- Savolainen, Raimo, "Haartman, Carl Daniel von", webbpublikationen *Kansallisbiografia*, *Studia Biographica* 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-, urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007589.
- Savolainen, Raimo, "J.V. Snellmanin yhteiskunnallinen ajattelu ja Turun aika". Juhlaesitelmä Turun kaupunginvaltuuston istunnossa 10.4.2006 [Festtal vid stadsfullmäktiges sammanträde 10.4.2006].
- Savolainen, Panu, "Suuren kaupunkipalon varalta ... Palovakuuttaminen yhteisöllisenä käytäntönä eräässä ruotsalaisessa kaupungissa vuosina 1785–1807", *Ennen ja nyt* 3/2014, journal.fi/ennenjanyt/article/view/108589/63593.
- Savolainen, Panu, *Julkinen ja yksityinen 1700-luvun kaupunkitilassa. Turun kaupunki, kaupunkitutkimusohjelma*, Turku: Turun kaupunki 2015.
- Savolainen, Panu, "Henric Vialénin pyykkitupa ja Catharina Willmanin vuokrahuone. Kurkistuksia 1700-luvun jälkipuoliskon Turun alempien väestönsien asuinoloihin", *Genos. Suomen suku- tutkimusseuran aikakauskirja* 87, 2016:2, s. 66–82.
- Savolainen, Panu, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*, Turku: Sigillum 2017.
- Savolainen, Raimo, "Oulun palo päättää koulunkäynnin", J.V. Snellman, Kootut teokset -sivusto, <https://snellman.kootutteokset.fi/fi/luvut/oulu-palo-p%C3%A4%C3%A4tt%C3%A4%C3%A4-koulunk%C3%A4ynnin>.
- Schivelbusch, Wolfgang, *Järnvägsresandets historia*, övers. Gunnar Sandin, Möklinta: Gidlunds 1984.
- Simonton, Deborah & Hannu Salmi (eds.), *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648–1920*, New York: Routledge 2017.
- Sinisalo, Soili, "Finnberg, Gustaf Wilhelm", *Biografiskt lexikon för Finland 2. Ryska tiden*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2009, [URN:NBN:fi:sls-4736-1416928957342](https://urn.nbn.fi:sls-4736-1416928957342).
- Soikkanen, Timo, *Turun poliisi 200 vuotta. Osa I: Suomalaisen poliisin synty ja Turun poliisilaitos 1816–1918*, Turku: Lounais-Suomen poliisilaitos 2016.
- Stén, Johan, *Kulta-aika. Valistus ja luonnontieteet Turun Akatemiassa*, Helsinki: Art House 2021.
- Strömberg, John, "Studenterna", Matti Klinge et al., *Kejslerliga Alexanders Universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*, Helsingfors: Otava 1989.

- Suikkari, Risto, *Paloturvallisuus ja kaupunkipalot Suomen puukaupungeissa – historiasta nykypäivään*, Licensiaatintyö, Oulu: Arkkitehtuurin osasto, Oulun yliopisto 2007.
- Suistoranta, Kari, ”Suomen sodasta kaupungin paloon”, *Turun seitsemän vuosisataa*, toim. Eero Kuparinen, toinen painos, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys & Turun kaupunki 1985.
- Suomalainen, Esko, ”Neljä polvea suomalaisia luonnontutkijoita”, *Suomen Kuvalehti* 16.2.1952.
- Suomen papisto 1800–1920* webbpublikation, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017, kansallisbiografia.fi/papisto/henkilo/595.
- Söderhjelm, V., ”Axel Gabriel Sjöström och hans vittra värksamhet”, *Förhandlingar och uppsatser 9: 1894–1895*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1895.
- Toner, Jerry, *Roman Disasters*, Cambridge: Polity Press 2013.
- Torvalds, Meta, ”Bedrövliga kväden om Åbos förstörelse”, *Suomen Turku* 3/1977.
- Tunturi, Janne, *Kuolinpesäkamreeri ja suurlahjoittaja – Johan Fredrik Heldtiä jäljittämässä*, Turku: Heldtin stipendirahastosäätiö sr 2021.
- Turun katuja ja toreja. Nimistöhistoriaa keskiajalta nykypäivään*, toim. Sanna Kupila & Marita Söderström, Turku: Turun museokeskus, 2011.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, ”Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa”, *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta Rahilainen & Kirsi Vainio-Korhonen, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.
- Valkeapää, Leena, Ulla Salmela & Elina Bonelius, *Taidehistorian sanasto*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2003.
- Valle, K.J., *Sahlbergin hyönteiskokoelmat*, Eripainos Varsinais-Suomen maakuntakirjasta 7, Turku: Varsinais-Suomen maakuntaliitto 1940.
- Varpio, Yrjö, *Suomen kirjallisuushistoria. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1999.

Databaser och webbkällor

- Byggnadsbalken 1734, kapitel 24 § 2, <https://www.finlex.fi/sv/lagstiftning/1734/2-000>.
- Currency converter: 1270–2017, www.nationalarchives.gov.uk/currency-converter/.
- Databasen Hiski, hiski.genealogia.fi/hiski (Genealogiska Samfundet i Finland).
- Fredmans epistel n:o 30, sv.wikisource.org/wiki/Fredmans_epistel_n:o_30.
- Fredmans epistel n:o 34, sv.wikisource.org/wiki/Fredmans_epistel_n:o_34.
- Studentmatrikeln, <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/svenska/>.

Time and Date, <https://www.timeanddate.com/sun/finland/turku?month=9&year=1827>.

Turku Åbo 1827: Turun palo – Åbo brand (Åbo stadsmuseums Youtube-kanal), <https://www.youtube.com/watch?v=mSHhGndofTg>.

Universe Guide, www.universeguide.com/star/98036/alshain.

”Upplev det förlorade Åbo i e-tjänsten Digimuseet”, <https://digimuseo.fi/sv/upplev-det-forlorade-abo-i-e-tjansten-digimuseet/>.

Webbplatsen Koraali, koraali.fi/.

E-post till författaren

Jörgen Adolfsson (Svensk visarkiv), e-post till författaren 22.11.2021 och 24.11.2021.

David Bowman (The University of Tasmania), e-post till författaren 17.5.2022.

Gun Herranen, e-post till författaren 26.11.2021.

Kalevi Mattila (Helsingfors universitet), e-post till författaren 30.11.2021.

Seppo Mattila (Åbo universitet), e-post till författaren 16.9.2021.

Personregister

A

Aaltonen, Hannu 10, 77
Ahlbom, Christina Henricsdotter 40
Ahlroth, Maria Stina 67
Ahlstedt, A.L. 43, 126
Aina, se Forssman, Edith 203
Akiander, Mathias 51
Alexander I, kejsare 18, 21
Alho, Harri 52
Argelander, Friedrich Wilhelm
 August 11, 15, 27–29, 54, 69, 85,
 131, 148, 162, 171, 176, 179, 180,
 186, 193
Argelander, Maria Wilhelmina
 Amalia 27
Argelander, Marie Sophie
 Charlotte 27, 85, 171
Aristoteles 149
Armfelt, Gustaf Magnus 62
Artukka, Topi 11, 177
Arwidsson, A.I. 68, 85–87, 97, 98,
 183, 189, 193
Asplund, Anneli 165
Asplund, Otto Olof 129
Astrén, Maria 43, 126, 128
Avellan, Charlotta 129

B

Barck, A.G. 45, 91, 184
Barclay, Isabella 105
Bassi, Charles 19, 20
van Beethoven, Ludwig 154, 160
Bellman, Carl Michael 58, 145, 147,
 165
Bentham, Jeremy 135
Bergbom, Fredrik 59, 187
Bergroth, bröderna 48, 69

Berzelius, J.J. 116
Blomqvist, Alexander 189
Blomroos, sjöman 67
Blomros, Isac 67
von Bonin, Volker 138
Bonsdorff, Gabriel 125
Bonsdorff, Jacob 88, 125
Bonsdorff, Johan 125
von Bonsdorff, Pehr Adolf 116
Bonuvier, Carl Gustaf 20
Borgström, änkefru 67
Bowman, David 186
Bowring, John 134–136, 203
Boxström, Anders 71, 190
Bremer, C.G. 189
Bremer, Robert 192
Brummer, Anders 107
Brummer, Gustaf 90
Büchner, Georg 8

C

Cedercreutz, Axel Reinhold 74
Chydenius, Jacob Gustaf 46, 184
Cowie, fru 134
Cowie, George 133, 134, 136
Cuvier, Georges 120

D

Dahlberg, Ragnar 212
Dahlström, Svante 9, 11, 99–101,
 124, 150, 151, 153, 154, 156, 157,
 163, 178, 179, 184, 185, 187, 189,
 194–196, 202
Dante Alighieri 7
Davydov, Denis 20
Dawe, George 87

E

Ekman, Ingeborg 24, 34, 35, 94
 Ekman, Johan 67
 Ekman, nålmakare 24, 34
 Ekman, Robert Wilhelm 52
 Ekwall, David 143–145, 205
 Engel, Carl Ludvig 14, 18, 19, 82, 83,
 95, 97, 137, 177, 188, 192

F

Fahlgren, Daniel 107
 Falck, Anders Henrik 72, 110, 115,
 130
 Fattenborg, Hans Henrik 58, 59
 Ferdinand VII, kung av Spanien 134
 Finnberg, Gustaf Wilhelm 10, 42,
 75–78, 123, 171, 191, 196
 af Forselles, Georg 51
 Forslin, Alfhild 164, 165, 210
 Forss, Maria Elisabet, f. Rödlin 67,
 68
 Forss, Petter Adolph 67, 68
 Forssman, Edith 186, 203
 Forsström, Johan 62
 Forsström, Wilhelm 62
 Franzén, Frans Mikael 135, 190, 199
 Franzén, Maria Helena Rosina 190
 Frenckell, Johan Christopher 41,
 57–59, 68, 110, 124

G

Gadolin, Gustaf 81
 Gadolin, Johan 88
 Gadolin, Johan Emanuel 88
 Ginman, Helena 34, 91, 93
 Gisiko, Alexander Salomon 44, 184
 Gisiko, Rachel 44
 Gisiko, släkten 184
 Glover, John 119
 von Goethe, Johann Wolfgang 120,
 121, 200

Granström, Jacob 90

Gröndahl, Carolina Fredrika 167
 Gummerus, Karl Jacob 152
 Gustav IV Adolf, kung 120
 Gylich, Pehr Johan 44, 184
 Gyllenhaal, Leonard 127

H

von Haartman, Carl Daniel 105,
 108, 109, 203
 von Haartman, Lars Gabriel 109,
 191, 198
 von Haartman, Rosina 109
 Hagelberg, kapten 67
 Hallen, Johan 24–26, 91, 92, 115
 Hammarsköld, Lorenzo 68
 Harvelin, Maria 103, 197
 Hegel, G.W.F. 120
 Heinonen, Juho 147
 Heldt, Johan Fredrik 53, 170, 185, 186
 Helenius, Carl 143–145, 205
 Hellman, Alexander 22
 Hellman, Amanda Antonetta 22
 Hellman, Carl Gustaf 21–24, 33, 34,
 36, 40, 86, 90–92, 97, 101–103,
 110, 111, 114, 115, 145, 150, 153, 158,
 162, 167, 178, 180, 181
 Hellman, Christina Elisabet 11, 21,
 24, 25, 29, 33, 34, 89, 91–94, 96,
 101, 150, 151, 162, 167, 168, 178,
 179, 194, 210, 211
 Hellman, familjen 194
 Hellman, Frans Ludvig 22
 Hellman, Gabriel 21
 Hellman, Otto Ernst 22
 Hellman, Sven Gustaf 22
 Hellman, Sven Gustaf d.y. 22, 24
 Hellman, Sven Ludvig 22
 Hellström, Carl Fredrik 167
 Hellström, Johan Fredrik 167
 Herranen, Gun 210

Herrlich, Carl 19, 83, 177
Hirn, Augusta Lovisa 203
Hirn, Charlotta 203
Hirn, Gabriel 203
Hirn, Maria 90
Hjelmerus, Carl Robert 67
Hogarth, William 132
Holstius, Nils Reinhold 97, 196
Homén, Augusta 129
von Humboldt, Alexander 120
Hwasser, Israel 41, 88
Hårdh, Carl Adolph 107
Hällström, Gustaf Gabriel 18, 19,
44-47, 82, 115, 152

I

Ilmoni, Immanuel 11, 41-46, 49-51,
57-59, 68-70, 85-87, 97, 98,
120, 121, 123-125, 145, 148, 171,
182-184, 187, 189, 193, 196, 200
Inberg, Väinö 159, 160, 209
Isacsson, Fredrik 159

J

Jean Paul 85, 193
Jernvall, Matthias 16, 145-147, 165
Julin, Albertina 108
Julin, Beata Wilhelmina 108
Julin, Carl Emil 168
Julin, Elisabeth 105
von Julin Lindsay, Emil 169
Julin, Emilia 11, 105-109, 114, 119,
134, 168, 169, 197, 203
Julin, Erik 108, 109, 124
Julin, James 105
Julin, Johan 124
Julin, Johan Jacob 11, 82, 105,
107-109, 124, 133, 134, 136, 168,
169, 197, 198
Julin, Johanna Gustava 108
Julin, Rosina Helena 168

Julin, Sofia 108, 109
Järnefelt, Olof Anders 88, 194

K

Kanervo, Alfred 164
Kanervo, Hjalmar 164, 165, 210
Kanervo, släkten 164
Katarina Månsdotter, drottning 81,
170
Kaunisto, Kari 127, 202
Kekoni, Lars 92
Kingelin, Abraham 82, 109, 110, 129,
131, 133
King, John 135
von Kleist, Heinrich 16, 17, 20
Knutson, Johan 170
von Kothen, Adolf Fredrik Josef 74
von Kothen, Carl Axel 74
von Kothen, Johanna Maria 74
von Kothen, Johanna Maria
(Jeanette) 74
Kristina, drottning 18
Kärki, Frans 150

L

Laaksonen, Hannu 209
Lagus, familjen 76
Lagus, Wilhelm Gabriel 50, 57, 76
Lauréus, Alexander 56, 122, 166
Le Moine, Erik Wilhelm 16
Lena, tjänarinna 50, 51, 76
Lilja, J. W. 202
Lindgren, Carl 145
Linder, Magnus 129
Lindfors, Karl 24, 36, 38, 91, 93
Lindgren, Maria Mathilda 168
Lindgren, Matts 168
Lindros, Gustaf 67
Lindsay, Emily, se Julin, Emilia
Lindsay, James 105
Lindsay, Sarah 105

Lindström, Samuel 67
 Linsén, Johan Gabriel 58
 Lohmann, Christian Rudolf 83
 van Loo, Charles-André 73
 van Loo, Jacob 190
 van Loo, konstnär 72, 73, 190
 Lundqvist, Erik 91, 94
 Luthström, Carl Johan 141–143
 Lydman, Johan 34, 36, 91, 93, 94
 Löfman, Waldemar 161, 162
 Lönnrot, Elias 20, 154–156

M

Maexmontan, Carolina Sofia 109
 Maexmontan, Jacob Johan 46, 184
 Malmberg, Anders Wilhelm 34, 35, 91, 94, 181
 Malmberg, August Daniel 35
 Malmberg, Eva Lovisa 35
 Malmberg, Lovisa 35, 94, 181
 Malmberg, Maria Lovisa 35
 Mannerheim, Carl Erik 74, 77, 126
 Mannerheim, Carl Gustaf 126, 127, 201
 Mannerheim, Eva Wilhelmina Charlotta 74, 75, 191
 Maria Matsdotter 67
 Matisto, Jalmari 147, 206
 Mattila, Kalevi 176, 180
 Mattila, Seppo 180
 Mazér, Carl Peter 28
 Moberg, Adolf 11, 12, 22–24, 39–41, 46–48, 63–65, 69, 70, 78–80, 86, 129, 148, 171, 182, 184, 187, 189, 192
 de Montaigne, Michel 117, 139
 Müller, Carl 16
 Mäkinen, Janne 56, 75
 Möller, Johan Fredrik 90–92, 96, 114

N

Nash, Frederick 104
 Nikander, Gabriel 155, 156, 158
 Nikolaj I, kejsare 72, 82, 86, 98, 129–131, 144
 Nikula, Oscar 11, 184
 Nyberg, Folke 177
 Nyblin, Daniel 107

P

Pakarinen, Hannu 6, 122
 von Pfaler, Axel Fredrik 46
 Pinello, Nils Henrik 11, 61–63, 70–74, 80–82, 125, 169, 170, 185, 187–190, 201, 202
 Pipping, Fredrik Wilhelm 50, 51
 Pippingsköld, Johan Josef 74–76, 124
 Pippingsköld, Johanna Maria 74
 Ponsen, Henric Johan 67
 Porthan, Henrik Gabriel 49, 50
 Puhakka, Martti 133
 Putjata, Nikolaj Vasiljevitj 8, 9, 17, 18

R

Rantala, Heli 11, 193
 Rehbinder, Robert Henrik 82
 Rein, Gabriel 51
 Reinberg, J.J. 64
 Reinberg, Johan Jacob 18, 26
 Rheinberg, Josef 158
 Richter, Christopher 43, 124, 126, 183
 Richter, Johann Paul Friedrich 193
 Rinne, Juhani 156, 158
 Rinne, Toivo T. 11, 99, 101–103, 175, 181, 194, 209
 Rislachius, Gabriel 124, 200
 Rossi, Carlo 19

Runeberg, Fredrika, se Tengström,
Fredrika
Runeberg, Johan Ludvig 20, 55,
148, 159, 169, 190

S

Sagulin, Fredrika 58, 187
Sagulin, Mikael 58, 187
Sahlberg, Carl Reinhold 11, 43, 44,
126–128, 148, 171, 183, 201
Sahlberg, Ferdinand 128
Sahlberg, Irja 164
Salmberg, Anna 143
Salmus, Hentrik 155, 208
Samberg, Anders 67, 188
Sarjala, Jukka 11
Savolainen, Panu 11, 176, 178
Schalberg, Lars Fredrik 90, 91, 195
Schelling, Friedrich 41
Schivelbusch, Wolfgang 175
Schmidt, Anna Juliana 61, 62, 71,
80, 81, 187, 188
Schultz, Johann Arnold 16
Schönherr, Carl Johan 127
Sinisalo, Soile 191
Sireen, Iivari 150
Sjöstedt, Gustaf Fredrik 44
Sjöström, Axel Gabriel 140–143
Snellman, Johan Vilhelm 20, 53
Sparfvén, Gustaf 23, 179
Stenbäck 196
Stieler, Joseph Karl 121
Stina Jakobsdotter 67
Stjerna, Catharina Margareta 53,
185
Struve, Georg Wilhelm 186
Sturm, Jacob 127
Stålhandske, Gustaf 51
Stålhandske, Torsten 81
Sundholm, Jonas 91, 194
Sundvall, Johan Matthias 41, 43

Suvilammi, Tero 84
Swedenborg, Emmanuel 41
Säti, gubben 47, 63
Säti, Kaisa 47

T

Tengström, Anna Margareta 54
Tengström, Carl Fredrik 54
Tengström, familjen 78
Tengström, Fredrika 11, 55, 57, 78,
169, 186, 192
Tengström, Jacob 49, 77, 135, 136,
185, 203
Tengström, J.J. 82, 123, 201
Tillberg, Johan 23, 66, 102, 178, 184
Topelius, Zacharias 11, 29–31, 57,
148–153, 170, 171, 180, 207
Toppelius, Gustaf 145
Travers, John 134
Travers, Joseph 107
Travers, Maria 105, 107, 134
Turdin, Niklas 185, 186

V

Vass, Maria Isaksdotter 11, 24, 25,
33, 34, 91–94, 115, 150–152, 168,
195, 211
Vuori, Jaakko 150
Wagner, Christian Anton 22
Waldis, Burkhard 159
Walfrid, Wolmar Mathias 168
Wallenberg, Jacob 85, 193
Wallenius, Augusta Charlotta 43,
183
Wallenius, August Wilhelm 43,
44, 183
Wallenius, Catharina 43
Wallenius, Charlotta 43
Wallenius, Erik 66, 82, 86, 89, 98,
100, 101, 129, 131, 194
Wallenius, J.G. 65, 66

Wattrang, Jacob 124
Wennström, Abraham 39–41, 46,
48, 64, 65, 69, 70, 80, 182
Wennström, Lisa 40, 182
Wiberg, C.W. 133
Wikström, Johan Henricsson 54
Wikström, Katharina 24, 33, 34,
91–93
von Willebrand, Adolf Fredrik 82
van der Willigen, Claes Jansz. 6
Winter, J.P. 109
Wirmolin, Caisa Zachariasdotter
126, 201
Wirmolin, Johan 125, 126, 170, 201

Wittfooth, Hans 81
von Wright, Magnus 79
von Wright, Wilhelm 84
Wulffert, Johan 72, 82, 85, 98
Wulff, Jacob 86

Z

Zakrevskij, Arsenij 8, 66, 72, 82, 83,
85, 87, 89, 98, 100, 101, 110, 115,
129–131

Ö

Österman, Axel Frans 164, 210
Östman, Johan Gustaf 51, 185